

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1995

Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming, are checked below.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

☐ Coloured covers/ Couverture de couleur	☐ Coloured pages/ Pages de couleur
☐ Covers damaged/ Couverture endommagée	☐ Pages damaged/ Pages endommagées
☐ Covers restored and/or laminated/ Couverture restaurée et/ou pelliculée	☐ Pages restored and/or laminated/ Pages restaurées et/ou pelliculées
☐ Cover title missing/ La titre de couverture manque	☒ Pages discoloured, stained or foxed/ Pages décolorées, tachetées ou piquées
☐ Coloured maps/ Cartes géographiques en couleur	☒ Pages detached/ Pages détachées
☒ Coloured ink (i.e. other than blue or black)/ Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)	☒ Showthrough/ Transparence
☒ Coloured plates and/or illustrations/ Planches et/ou illustrations en couleur	☒ Quality of print varies/ Qualité inégale de l'impression
☐ Bound with other material/ Relié avec d'autres documents	☐ Continuous pagination/ Pagination continue
☐ Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin/ La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure	☐ Includes index(es)/ Comprend un (des) index
☐ Blank leaves added during restoration may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming/ Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.	Title on header taken from: / Le titre de l'en-tête provient:
☐ Additional comments: / Commentaires supplémentaires:	☐ Title page of issue/ Page de titre de la livraison
	☐ Caption of issue/ Titre de départ de la livraison
	☐ Masthead/ Générique (périodiques) de la livraison

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10x	12x	14x	16x	18x	20x	22x	24x	26x	28x	30x	32x
				✓							

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

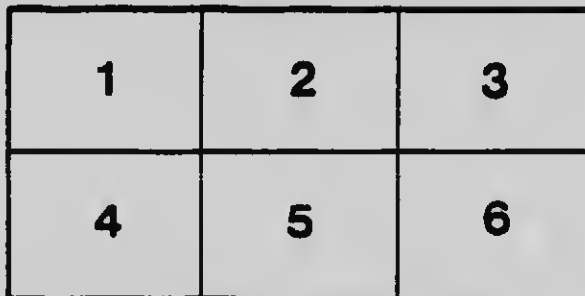
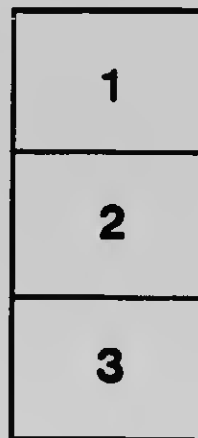
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche sheet contains the symbol $\rightarrow$ (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

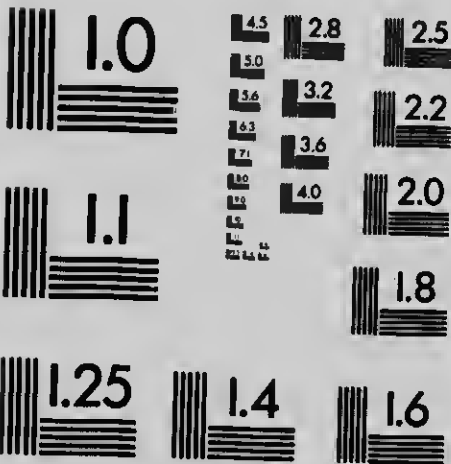
Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole $\rightarrow$ signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

№ 130—134.

Ціна 1 К. 50 сот.

Осип Маковей

Залісе.

ПОВІСТЬ.

Друге справлене виданє.

ГАЛИЦЬКА НАКЛАДНЯ
Якова Оренштайна в Коломиї.

Ruthenian Book-Store

CANADA

Winnipeg

**Галицька Накладня
ЯКОВА ОРЕНШТАЙНА В КОЛОМІЇ.**

Найдешевшим і найкористнішим
є одна книжка (томик)

„Загальної бібліотеки“

Кожний є в стані за малі гроші набувати собі сі прехороші томики і в сей спосіб покласти основу все вартісної домашньої бібліотеки.

В „Загальній бібліотеці“

друкують ся найзнаменитші твори найліпших і найкрас. писателів всіх націй. Значнійший обєм, великий друк, отже для кожного ока виразний і здоровий, добрий папір формату великої вісімки суть додатними сторонами видавництва.

Деякі книжки

суть ілюстровані

і з вартісними літературними замітками

обясненнями і вступом

Осип Маковей.

18.7-1925.00

Залісе.

Повість.

Друге справлене виданє.

Галицька Наглядня
Якова Оренштайна в Колонії.

НИКРДУП

PG 3948

M 24

Z 23

1910

В друкарні Кисілевського і Ски в Коломиї.

I.

Коли-б село Залісе, положене у східній Галичині, мало свого літописця, то він день 9-го червня 1891. року мусів би записати в літописи села як день невиданого нещастя, якого і найстарші люди Заліся не запам'ятали. Вправді те саме нещастє стрінуло тоді і иньші села в тій стороні, що Залісе, однак на жаднім не оставило оно таких тяжких слідів, як на сїм селі. Нещастє се найшло тоді малий відгомін в ріжних часописях, але сьвіт скоро єго забув, в селі же наслідки єго давали ся в знаки ще довгі літа.

Василь Левіцкий, парох Заліся, вернувши з похорону, ще дрїмав по обіді на отомані, коли нараз збудила єго жінка, нетерпеливо посїпавши за плече.

— Що стало ся, Мариню? — спитав о. Василь здивовано, протираючи очи. — Чи то вже так пізно, що так потемніло?

— Але ж де там! — відповіла жінка. — Ще п'ятої години нема! То страшна буря надходить. Чуєш, який шум?

О. Левіцкий зірвав ся з отомани, прискочив до вікна і сам налякав ся:

— Яка страшна хмара! — кликнув. — Боже, що то буде? Де діти?

— Всі дома.

Левіцкий мав у першій хвилі охоту вибігти на подвір'є, але жінка здержала єго силоміць за рукав. До того в сусідній нарожній комнаті скричало нараз кілька жіночих голосів: „татунцю!“ і Левіцкий з жінкою метнули ся заріз туди. Всі збігли ся до одної комнати: бабуся Клявдзя і чотири доньки Левіцкого, він сам і єго жінка.

А на дворі справді виглядало несамовито. Коли би велике озеро пробило собі греблю і вилляло ся нагло в широке русло зі скалистими берегами та стрімкими порогами, то ще такого шуму не наробило би, який тепер був, особливо в лісі. Під покривалом тяжкої чорної хмари, що нависла над лісом, там ішла люта борба о жите і смерть; страшний вихор кидав собою верхами ліса і дерева громадно схиляли перед ним покірно свої голови, а слаб-

ші з тяжким стоном скидали свої верхи на землю. Ще не розігнули своїх похилених спи, а вже вихор закрився прогалиною у спід ліса, вдарив собою об землю, завадив о столітні дуби і сосни, заревів з лютости, потермосив пнями, — і дерева з лопотом клалися пере-можені на землю, виставляючи на верх своє коріне з землею. Поваливши противників, вихор утікав зноміж трупів, злітав високо, віддихав хвилинку і поринав знову в лісі, як в озері, перевертаючи все по дорозі до гори коренем. Та се був лише початок — перші вистріли в битві...

Сама головна ворожа сила що-йно надходила і несла погибіль для всего, що на дорозі стрітила. Ішла она поважна, висока, чорна, з широкими плечима. У споду її курилося, мов чорний дим, а дикі, пекольні голоси летіли з нею. Столітні дерева і малі корчі підскакували нараз у воздух, крутилися і мертві падали на галузе своїх товаришів. То не був вихор, з котрим дуби можуть побороти ся; се була воздушна труба, для котрої і дуби були іграшкою. Она виривала дерева, як бурян, підкидала ними, копала їх зневажливо і доптала тяжкими ногами, аж галузе, мов кости, тріщало і ломилося. Єї дорога стелила ся самими трупами...

Пробивши собі широку дорогу лісом, воздушна труба летіла просто на село.

Приходство стояло на горбі. Хоч тепер настав майже вечірний півсумерк, все-ж із сеї наріжної комнати, в котрій всі збігли ся, можна було крізь одно вікно бачити далеко темний ліс і хмару над ним, а крізь друге, до подвір'я, — сад і дерева, що легко шуміли і тремтіли, мов у страху перед недалеким ворогом, а за садом дах і вежу церкви.

— Яка чорна хмара іде від ліса! — кликнула найстарша панна Ольга, глянувши у вікно, і зараз відскочила з острахом. — По самій землі суне ся, а в низу так курить ся, як би горіла.

— Дивіть ся, стріха летить! — скрикнув панотець. — Ось дерево також! То оркан!

Жінки збили ся разом в кутку на софі, лиш сам о. Левіцький ще стояв коло вікна.

— Іди геть від вікна! — кликнула жінка на него, але він не відступав, лише стояв як вкопаний.

В комнаті щораз більше темніло.

— Який шум! як мете піском у вікна! Боже! ломила руки старенька бабуся Клявдзя та тулила до себе двоє наймолодших внуків.

Нараз на подвір'ю дав ся чути проймаючий крик: се паробки о. Левіцького втікали з поля у стайню і тільки лопнули дверми,

сховали ся. Пес, припнятий у буді, став жалібно вити.

— Не видко нічого! — промовив парох і в тій хвилі, як пострілений, відскочив від вікна та притулив ся до громадки своєї родини, бо страшений тріск роздав ся коло самої его стодоли, оркан зірвав цілий дах, кинув его о кількадесять кроків під стайню, а сніпки соломи, видобуті з засіків, немов чорні великі птахи пролетіли попід вікнами. Один околіт завадив о комин приходства і з вагою скотив ся по даху на землю; за ним злетіло кілька цегол.

— Дах зірвало зі стодоли або із шпихліра! — сказав паляканий парох, але ніхто его не чув, бо в тій хвилі затремтів цілий дім, забрязчали вікна, — по подвірю приходства пролетіла немов страшна чорна мара з дикими голосами, з шумом і тріском, зломила тополю в брамі, розвалила ще саму браму і пліт і полетіла просто через сад на церкву. Що там далі діяло ся, Левіцкі не бачили, але всі небавом почули, як затріщали дерева в саді і дзвони на дзвінниці залунали самі якось глухо, протяжно, жалібно. Шум і тріск що раз меншав, — воздушна труба полетіла в сторону села і двора:

Довгу хвилину не міг ніхто з себе добути голосу; всі від страху поніміли..

Все те тревало не більш десяти минут. Відтак густа мрака залягла село і десь далеко залунав грім. Великі каплі дощу вдарили виразно по даху і по вікнах приходства. Грім що раз зближав ся, каплі ставали частійші, ще хвиля одна-друга і — злива з градом затопила село. Страшна блискавиця роздерла пільму а вслід за нею грім потряс землю.

Вся родина Левіцких відвернула очи від вікон і тільки слухала, як тяжкий град ударяв по даху приходства, спадав з вагою на землю і творив шум безнастанний.

— Треба би лямпу засьвітити! — відізвала ся бабуся. — Заслони вікно, Василю!

Левіцкий приступив до вікна, заслонив его, підбіг до другого, — але нараз аж за очи схопив ся: великий сніп сьвітла пролетів майже понад самим подвірєм і садом, опинив ся на церкві і та серед страшного гromу хмар нараз затріщала і взяла ся полумям. Була ціла деревляна і до кількох хвиль стояла, як смолюскіп, в огни.

— Боже! в церкву грім ударив! — скрикнув Левіцкий і без памяти кинув ся до дверей, так як би сам один міг погасити пожежу. Але двері були замкнені; бабуся Клявдзя замкнула їх, як би перед яким злодієм. То спинило і опамятало панотця.

Вся родина, крім дітей і бабусі, прискочила з великим криком і плачем до вікна. Від палаючої церкви робилося за садом щораз ясніше; вона горіла, хоч на ню як з ведра ллявся дощ. На подвір'ю під вікнами видно було занесене звідкись дерево і цілу верству граду серед потоків води. В буді коло шпихліра знов жалісно скомлів та вив пес, а в стайні ревіли телята.

— А що там з худобою сталося? — обізвалася пані Левіцка, почувши рев телят.

І обоє нараз, Левіцкий з жінкою, припали до дверей, отворили і побігли до кухні розвідатися.

Минуло кілька хвилин і град перестав падати, тільки дощ шумів, як вода на лотоках. Бабуся Клявдза хотіла тепер підійти до вікна, в котре біла вже луна від пожару церкви, щоби заслонити его, але внуки вчіпилися її рук і сукні та здержали її розпучливими окликамп: „Бабусю! ми погоримо!“

— Не бійтеся, діти! — втихомирювала їх бабуся, хоч сама тряслася. — Сад великий, огонь так легко не перекинеся, а дощ паде.

І справді лише одна церква стояла в огни. Поломіль, що притахала від дощу в однім місці, піднімалася небавом в гору в другім місці, хоч з неї серед густого диму і пари

видко було тільки поодинокі огняні язики. Горіла церква, як високий костир, розложений поміж старими липами, що стояли вінком попри паркан. А горі понад церквою пересувалися скоро сиві хмари, немов ішли на вздогін за блискавицями, котрі щораз далі за селом роздирали пільму хмар і лунали громами, аж ціле село тряслося. Ще раз блиснуло геть-геть над заліськими полями, коло Новосілок, ще раз залунали громи, але вже в темній далечині. Туча втихала, а на Заліссє падав ще тільки рясний дощ, від котрого огонь в церкві не погасав, а немов змагався щораз більше і яснів щораз виразнійше поміж липами.

На дзвінниці відозвався дзвін на тревогу...

О. Левіцький вихопився з дому і задиханий побіг до церкви через сад, в котрім лежало кілька дерев вирваних з коренем і повалених. Застав при огни учителя Горошинського і не більш десяти людей, котрі щойно також надбігли і, сховавшися під дзвінницю, бездільно дивилися на палаючу церкву.

— Чому-ж ви не ратуєте? — скрикнув в розпуці о. Левіцький, надбігши до людей.

— Не можна, єгомость, сего огню гасити, бо то від грому! — сказав остерігаючо один старий селянин.

— Ох, ви темні, темні! — заломив панотець руки. — А деж паламар з ключами від церкви?

— Нема! — відповіли єму.

В тій хвилі цілий дах церкви заповся до середини, лише над пресвитерією ще держався. Левіцький без пам'яті прискочив до дверей, що вели до пресвитерії, підняв великий камінь з землі і могучим розмахом відбив скобель разом з колодкою, отворив двері і побіг просто до престолу. Схопив чашу з дарами сьвятими і евангеліє та виніс на двір. Тимчасом учитель Горошинський з двома церковними братами відважилися також забігти до пресвитерії, розбили шафу, вхопили скарбону церковну, зняли з жердки кілька фелонів, пірвали кадильницю замість яких цінніших річий і скоро вибігли також на двір. Більше не встигли виратувати, бо гризучий дим не допустив їх уже до середини, а огонь уже захоплював і саму пресвитерію. Безрадно стояла купка людей коло дзвінниці та в голос нарікала. Одна селянка впала на коліна і серед дощу піднімала руки до неба.

Однак могучого огню, киненого блискавицею, не міг погасити навіть дощ. Налякані люди збіглися небавом великою товпою на місце пожеги, але ніхто з них не важився приступити до церкви, щоби гасити пожегу,

тому що дощ повинен був їх у тім виручити, а ще більше тому, що селянські забобони забороняють гасити огонь від блискавиці. В тій хвилі они, як ті діти, більше цікавилися тим, що один селянин найшов хрест з церковної бані аж на толоці, куди єго певно заніс оркан.

І навіть тоді, коли вже дощ по півгодині зовсім уймиз ся і небо розяснило ся, а пожар гудів у церкві та обнимав старі деревляні стіни, селяни не важили ся приступити до огню. Не помагали накликування і навіть штовханя вїйта Костишина і присяжних; ледви кількох селян нагадало собі тоді, що треба було забрати з собою коновки на воду.

У сїй метушні учитель Горошинський не втерпів, щоби в їдкий спосіб не докорити вїйтови словами: — А що я вам казав нераз? „Справте сикавку, бо буде біда!“ Але вам громада не в голові, аби вам було добре!

Вїйт, в сїй хвилі безрадний, удав, що не чує слів учителя. Лише з пересердя став бити людей палицею, то бігав довкола церкви, то ставав до громади і разом з нєю повторяв уже сотний раз: „Судний день! судний день!“

Справді, був то судний день для Заліся. Не минуло й години, а село стало біднійше

о кількадесять тисяч. Хоч церква була стара, стояла вже з двісті літ, все-ж таки могла ще постояти якийсь час, заким бідна громада спромогла би ся на нову церкву, якої потребу вже давно відчувала і вже навіть складала гроші на неї. Сего ж року безнастанні гради і зливи знівечили до тла засіви на поли, пни́шня воздушна труба повалила кількадесять будинків в селі, — Залісе виглядало, як по нападї ворога...

Надбігли старші доньки панотцеві, Ольга і Наталка.

— Ратуйте, пане Горошинський, що можна! — просила Ольга, заломивши руки.

— Годї вже!

— А ви чого тут? — скрикнув о. Левіцький на доньки і притім глянув непривітно на учителя. — Геть! мені до дому! На! заберіть се!

Передав донькам фелони і евангеліє, сам узяв чашу в руки і пустив ся з ними до дому.

— А де скарбона? — спитав ще, обернувшись.

— Я сховаю її в громадській касі — відповів Костишин.

— Пильнуйте-ж її; там є тисяч двісті ринських!

Горошинський чогось з гірким усміхом дивився за панотцем і за його доньками. Та не довго. Він скоро кинувся з молодими паробками гасити огонь. Не багато се помогло, коновками лляти воду з недалекого потоку, але иньшого способу не було. Село не мало своїх прирядів до гашення огню. Аж по годині здогадався хтось в дворі прислати малу сикавку і кілька зелізних гаків, котрими порозтягано догоряючі бальки і погашено дубові стіни, котрим огонь не легко міг дати раду. Ціле уряджене в середині церкви згоріло.

Коли з дому надійшов знов о. Левіцкий, то на місці старої сьвятині серед кріслатих лип застав уже тільки велику почорнілу скриню зі стін, а в ній і доло неї повно бальків, угля, диму і чаду пожарища.

.....

Довго стояв він мовчки на пожарищі і отирав нишком сльози. Відтак псвагом вийшов на улицу і з похиленою головою пустився в село, придивити ся спустошеню. Адже з того бідного села він мав дальше жити; він хотів бачити, як за велике ціле нещасте...

Перший, кого стрітив, то був дідич Заборовский, мужчина на зріст високий, кремезний і румяний. Він їхав верхом. Левіцкий гнівав ся з ним від остатних виборів посла до

сойму краювого, коли на перекір Левицькому виборці з Заліся дали ся підмовити Заборовському і голосували на сусідного дідича. Навіть по недавнім похороні пані Заборовскої не помирился з її чоловіком; віддав покійній остатну прислугу і просто з кладовища вернув до дому. Але тепер під вражінем нещастя о. Левицький забув на свій гнів, поклонив ся дідичеві і гже збирав ся промовити щось до него, коли той лише відклонив ся і пігнав дальше в сторону ліса. Ся німа стріча діткнула о. Левицького дуже неміло і в нім давний гнів до дідича запалав на ново. Жалував, що поклонив ся єму.

На дворі вже смеркало. Ціле небо було одностайно сіре і непривітне і висіло над Залісем так низько, як би хотіло єго накрити і задавити. Легкі опари закривали ліс і піднимали ся хмарками з піль, збитих градом. Здавало ся, як би якась незвичайна тишина залягла тепер село і поля, на те тільки, щоби в ній виразнійше було чути то ту то там плач на поли і в селі. І плач сей здавав ся тепер не таким, як при иньших нещасливих пригодах. Він нагло зривав ся і нагло замовкав; все в нім дзвеніло: перестрах, розпука, здивоване і безмірна туга, але нещастє було ще за свіже, за незвичайне, щоб жаль узяв верх над авчудованєм. За богато дива, патвореного

орканом, було на кождім кроці, щоби люди могли не дивуватись і з дива забувати жаль. Зажурений ступав о. Левіцький дорогою по градї, що ще не стопив ся. Мовчки перейшов попри селянина, що з дороги задивив ся на своє поле і навіть не замітив панотця; обійшов довкола вербу, що лежала впоперек дороги; пристанув на хвилю коло хати, з котрої стріху зняло, придивив ся засумованому господареві на порозї, і вступив у бічну уличку. „Як на похоронї!“ думав собі панотець. „Зовсім як на похоронї. Ще гірше навіть! На похоронї буває пераз весела погода, а тепер!...“ Нараз на вступі у бічну уличку зачув голосну варку:

— А ти злодію! — кричав якийсь мужеский голос. — То гроші від кожного нумеру вмієш брати, а хмар відвертати не вмієш! За що-ж ми тобі платимо?

— Та бий єго! — заохочував иньший жіночий голос.

— Люди добрі, не бийте мене! Я не міг дати ради! — просив ся захриплим голосом иньший селянин, але в сії хвили зойкнув коротко, повалив ся на землю і замовк.

О. Левіцький приспішив хід і небавом побачив громадку людий, котрі з лютостию копали погачи низенького, худого господаря, що звав ся Бей. О. Левіцькому зараз уся справа

розяснила ся: то люди били проворного градобія, котрий від людей брав ланину за те, щоби в потребі відвертав своїми штуками хмари, а нині допустив на село таку руїну. Побачивши сьвященника, кількоро людей зараз утекло, а Бей підняв ся з землі: — Ратуйте, егомость!

-- За що ви бете Бея? — спитав панотець у тих, що остали ся.

— А чому гроші бере, а хмар не відвертає? — відповів один господар зухвало. — Злодій він є, а не градобій!

— Пощо-ж ви єму гроші даєте? — спитав о. Левіцкий з жалем. — Що я вас уже вчив: не вірте в забобони, а ви все ще вірите! А ти, Бею, як мені ще коли поважиш ся людий дурити, то до суду тебе заскаржу.

Селяни і Бей глянули на свого сьвященника так, як би хотіли сказати: „Говори собі здоров!“ Бей зараз утік в хату, а люди з недовірем зглядали ся по собі.

Левіцкий пішов даліше. Коло коршми стрітив більшу громаду. Поздоровили єго і стали розповідати ріжні подробиці нещастя.

В лісі з корінем виломило багато деревини. На пасовиску град побив вівці. Богато людий поранило. У Дорошихи вивернуло хату і занесло аж на толоку. В дворі завалило шпихлр; пастух і два коні дідича зги-

нули від грому. На кладовищі велику тополю роздерло на двоє. На роздорожу коло ліса старого дуба вивернуло з корінем. Кілька-найцять хат рознесло, мов соломі. У Мельнички дах зірвало і дитину з колискою ки-нуло в город; кажуть, що дитина не витри-має. Грицак їхав з ліса возом; як захопила его буря, як кинула шм в сторону, він ударив ся в якесь дерево тай тепер лежить смертельно хорий; коні вбило, а віз рознесло! Збіже на поли зрівнане з землею. Тепер нову церкву став, а нема за що. Ще за нову школу не все спла-тили. До того всего люди кажуть, що холера від Заліся вже не далеко. Одним словом, сьвіг кінчить ся, нещасте таке, що годі й при-думати спосіб, як з него видобути ся.

Арендар Мошко Зільбер замітив між людьми сьвященника і вийшов з коршми:

— А то — каже — виграв я, що взяв від вас трийцять моргів ь посесию! Яка мені тепер з них користь? Все град вибив!

— Що-ж я тому вишен? — спитав ся Левіцкий.

— Ну, я знаю, що ви не вишні, але я вам гроші дав, а що я тепер за них буду мати? Нічо! Навіть наші не буде!

— Я тому не вишен — повторив ще раз сьвященик. — І я маю шкоду.

Вертаючи до дому, Левіцький чув знов денече гіркий плач, котрий і на него наводив тяжкий сум. Громада тепер зруйнована, церкви нема, жити з чого нема, а ту дома чотири доньки, пята в інституті в Яворові, один син Генко ще в гімназії; другий, Ярослав, окінчений питомець, уже цілий рік шукає жінки і не може найти — сьвіте білий, що з того всего вийде?! Якже-ж така бідна громада може вижити сьвященника, учителя, вїйта, писаря, деруна Мошка з єго великою родиною і зятями, — звідки ж она може платити податки і додатки до податків, коли у тої бідноти нема й не буде що в уста вложити?

І гіркі думки не покидали о. Левіцького, коли вертав до дому.

Назустріч єму надійшов зналий сільський п'яниця, Криворукий. Хитаючи ся на непевних ногах, він здалека покловив ся панотцеві і голосно став говорити: — Слава Йсусу, єго-мосьть! Біда, церква згоріла, а нова не зараз буде! Я не дам нічого, бо не маю. Дав би, бігме дав би, та не маю; Мошко взяв, все Мошко взяв і вже мені хоче хату забрати. Але я хати не дам! — кричав голосно, переходячи попри сьвященника із солом'яним капелюхом в руках та із спущеними очима. — Не дам хати! Досить уже крови з мене насав ся, з торбами мене пустив... Не дам!

згину, а проклятого жида-невіру в хату не пушу. А ні, то єму самому смерть зроблю!”

Але тут він наткнув ся на убиту, градом квочку і качата в рові, підняв квочку за ногу і засьміяв ся на ціле горло: — „Бігме, Мошкова квочка! Ото але! Так єму треба! — говорив далі сам до себе. — А й качата!“ Вліз у рів і почав їх визбирувати. „Раз, два, три...“ приповідав собі притім. „Восьмеро!“ крикнув радісно і з качатами в руках виліз з рова і станув перед самим панотцем. „Занесу єму — каже — до дому, аби собі шабас справив! А ось і порося! Ха-ха-ха! І се занесу єму на шабас!“

І він нахилив ся за поросятем, але так незручно, що перевернув ся і зарив носом і руками в болото в рові. „На шабас єму порося занесу!“ говорив ще в рові і сьміяв ся, але Левіцкий єго вже не слухав.

Натомість почув з далека гіркий плач. Межею з поля надходила знайома панотцєви селянка. Она й не дивила ся тепер на него, а тільки голосила: „Моя працейка пропала! Мої дітоньки любі! Що-ж я з вами пічну? З чого нам тепер жити?“ Притулила запаску до очий, сіла на вивернений пень і, качаючи головою то в один то в другий бік, гірко ридала.

„Мої дітоньки любі, що-ж я з вами піч-
ну?!“ думав і о. Левіцкий, згадуючи пять
своїх дочок, для котрих у посагу не мав
нічого... „Яка доля жде вас, мої голубята
кохані?“...

II.

На другий день по сім нещастю, з-рана дідич Заліся Заборовский вертав зажурений з поля, котре ходив оглядати, коли за парком коло каплиці стрітив свою доньку Маню, як ішла з великим вінком з живих цвѣтів до каплиці, куди щодня ходила.

— Ти знову на гріб? — спитав Заборовский з легеньким докором в голосі. — Опамятай ся, дівчино! Вже три неділі минуло від смерти матери, — час погодити ся з думкою, що она не верне ся. А ти зовсім змарніла з того жалю і плачу!

— Коли-ж мені, тату, лекше стає, як ви плачу ся — відповіла донька і глянула так благаючи на батька, що у него від здержуваного зворушення тільки кутики уст затремтіди,

— Добре, добре! — казав він. — Се красно, що не забуваєш матери, але вважай, дитино, ще й ти сама готова мені захорувати, а се мені до тих клопотів, які вже маю, зовсім не потрібне. Знаєш, Маню, ми стратили вчера що найменше з десять тисяч. В лісі дерев наломило сотками, а в поли збіже злягло так, що декогре і не підійме ся. Тяжкий рік... Ну, йди, йди, Маню, а не бав ся там довго на гробі, бо хоч сонце сьвітить, але холодно і вогко, ще перестудиш ся. А не плач, дитинко, божа воля... мусимо їй піддати ся.

Дідич відвернув ся від доньки, бо єму самому закрутили ся сльози в очах.

— Я верну ся небавом! — сказала ще дівчина і пішла на маленьке кладовище коло каплиці.

Недалеко двора, за великим старим парком, при дорозі, стояла мурована, гарна каплиця, яку ще отець Заборовского вибудував на памятку своєї покійної жінки, котрої домовина находила ся в пивниці каплиці. Ся маленька, люба на око сьвятиня божа, в котрій не змістило би ся більше, як пятьдесят осіб, стояла мов у вінку з густого, зеленого живоплоту, що великим і високим прямокутником обняв місце вічного спочинку не лише матери Заборовского, але й цілої родини єго, котра колись жила в Залісю, а тепер відпо-

чивала ту, на своїм окремім кладовищи, зда- лека від хлопского кладовища там за селом з єго запалими могилками та похилими хре- стами. Як за житя свого, так і по смерги своїй батько Заборовского, великий аристократ, не бажав собі товариства хлопів і для своєї ро- дини заложив окреме кладовище. І так вся панська родина лежала собі на самоті, дарма що між нею були деякі члени, котрі любили селян і були би не мали нічого против того, як би сночили на тихім мелянхолійнім сільськім кладовищи в товаристві селян. Однак треба признати, що се маленьке панське кладовище з плакучими березами в углах, з алеєю обти- наних акацій від фіртки до каплиці і великим цвітником довкола каплиці, мало в собі щось величавого. А коли тут засьвітило весело сонце, то кладовище се не наводило на душу тяжкої пригнетаючої задуми, лише настрій потонувшої у тужливих мріях дівчини з за- думчивим усміхом на устах. Тут у сій каплиці відправляв нераз приїзжий латинський сьвя- щеник богослуженя.

Недавно, перед трома неділями, поховали тут паню Заборовску, матір Мані. Завішені над входом до гробівця, висіли ще зівялі вінки з нохорону, квіти і стяжки.

Нині поклала тут Маня сьвіжий вінок, сперла ся о стіну гробівця, притулила голову

до стіни і стояла так мовчки кілька хвилин, мов задеревіла. Її тиха, похилена стать учорній сукні відбивала ся виразно на білім тлі капиці; тільки смутку було лише в тих темних кипарисах, що стояли спокійно-сумно довкола лавки побіч капиці. Веселі пташки щебетали, скачучи по живоплоті та вигріваючи ся до сонця по вчешанній бурі і стужі. Але молода дівчина не чула їх; по її блідім личку котили ся німі, тихі сльози. Мовчки відступила ся від гробу, присіла на сусідній лавочці між кипарисами, сперла голову о поруче, затулила очи хустишкою і тихе хлипане перебило веселе щебетанє пташок. У такім щоденнім плачу шукала сирота втихомиренья свого жалю. Виплакавши ся, могла відтак спокійнійше переживати цілий день. Ніхто тут з чужих звичайно не заходив і она могла спокійно тужити.

Тому неміло діткнуло її, коли почула, як хтось отворив фіртку кладовища. Оглянула ся і побачила, що се йшов о. Левіцкий. Здалека ще поклонив ся він їй, а підійшовши заговорив перший:

— Простіть, панно Маню, що вам перебиваю у вашій тузі. Знаю я, як ви любили свою маму і ціню високо ваш смуток.

Подав руку дівчині і на її просьбу усів коло неї на лавочці.

— Плачете? — спитав зі співчутем, коли дівчина обтерла очи і старала ся бути спокійною.

-- Коли-б ви знали, отче, як мені жаль!

— Певно, певно! — говорив о. Левіцький.

— І є за ким плакати. Знав я вашу покійну маму дваццять три роки. Була то особа, гідна любови і поважання всіх; ціле село любило її, бо серце мала милосерне до людскої-недолі. І вже нема єї... Як той час минає! Так мені здає ся, як би я що йно торік прийшов до Заліся. Тоді ще ваша мати була молоденька, така як ви, може троха старша... Ви мабуть не більше літ маєте, як девятьнайцять. Я-ж був на ваших хрестинах...

— Уже дваццять буде.

— А так-так; ви ровесниця мого Генка. Боже, як той час минає!

Тут він замовк, думав щось хвилину, а відтак глянув допитливо дівчині в очи:

— Вам певно дивно, чого я тут зайшов? — спитав ся.

— Ні! чого-ж би?

— Я йшов дорогою і через фіртку побачив вас. Думаю собі: вступлю і пораджу ся з вами.

— Прощу дуже; все зроблю, що можу.

— Ви знаєте, пані, що по остатних виборах посла я з вашим батьком жию в незгоді,

Колись ми жили собі як добрі сусіди в приятни; самі пам'ятаєте, як часто бував я у вас в гостях; але підчас виборів склалося таке, що я почув жаль до вашого батька, не з особистих причин, борони Боже, лише з причин суспільної природи, з національних причин. Вже як я й не люблю заводити політичних суперечок, але тоді підчас виборів я не втерпів, за багато мені було, сказав прикре слово — і ми загнувалися. Бог видить, як мені то немило було й є, — бо як же так можна: на посла руских селян вибирати докопче Поляка-дідича, та ще такого незичливого — але я рад би тепер погодитися, а то тим більше, що маю просьбу до вашого тата, і то не від себе просьбу, тільки від села.

Дівчина дивилася спокійно на сьвященника, на його короткозорі очі і вже сивіюче волосся, та на руки, в котрих нервово обертав палицю.

— Яка-ж то просьба? — спитала.

— Знаєте, вчора погоріла нам церква. Тепер я не маю де правити ні служби божої ні всяких иньших функцій духовних. Тому я хотів би просити вашого тата, чи не позволив би мені до часу в сій каплиці правити богослуження? Бодай лиш тоді, як би на дворі була слота; бо в погоду можу правити і на

дворі. Як думаєте, чи згодить ся він на таке ?

— Думаю, що згодить ся.

— Я хотів би ще нині поговорити о тім з вашим батьком. Чи застану его тепер дома ?

— Застанете. Може би то ліпше так зробити ? Я поговорю перше сама з татом, а ви, отче, потім прийдете... Бо... бо...

— Бо що ?

— Прикро мені то, отче, сказати : тато гніває ся на вас таки дуже — відповіла Маня несміло, але й зараз поспішила ся додати : — Чей він мені того не відмовить, я буду сама просити.

— Просіть его, панно Маню ! Зробіть се для мене і для села !

— Прошу прийти так за пів години — сказала дівчина і зараз зібрала ся до дому.

В пів години по тій розмові о. Левіцький несміло застукав до комнати Заборовського.

— Прошу ! — відізвав ся Заборовський в комнаті і сам отворив двері. — Прошу ближше, отче ! Сідайте !

Привітність Заборовського була якась холодна, прикра, і немило діткнула сьвященника. Заборовський на привіт не подав руки, лише вказав фотель, на котрім о. Левіцький, сів, не знаючи, від чого річ почати.

— Говорила мені донька, що ви хочете каплиці для своїх функцій — випередив Заборовский о. Левіцкого. — Я годжу ся і відступаю вам її до часу, поки нова церква буде готова. В таких справах, будьте певні, я з вами суперечки заводити не буду. То для Бога...

— Громада і я будемо вам дуже вдячні за сю ласку — промовив вкінці о. Левіцкий.

— Ну-ну! — перебив єму дідич. — Лише дбайте, аби в каплиці і на кладовищі був такий порядок, як тепер.

— Буду старати ся.

— Як же буде з новою церквою? — питав ся Заборовский. — Дістанете що з асекурації?

— Три тисячі.

— То мало! Мені годі тепер причинити ся чимсь до конкуренції на церкву, бо я сам зруйнований. Мусимо почекати може й кілька літ?

— Аж кілька літ?

— А вже ж! — відповів дідич твердо. — Недавно на школу дав я, тепер на церкву схочете — то за богато!

— Все-ж таки думати о тім мусимо.

— Що ви тут видумаете? — питав ся дідич роздразнено. — Чи громада ціла потрафить зложити вам хоч кілька соток тепер?

Звідки возьме? Самі жебраки! Що зароблять, то зідягь. Ви тепер, отче, з думкою про нову церкву і не посігь ся, конкуренції не розписуйте, бо я нічого не дам і не видрете від мене. Не можу... не маю! Ще час о тім думати! Бачите самі, які тепер часи; я навіть економа не держу, бо не маю за що. Сам господарюю; зійшов на простого гречкосія, як перший ліпший Гриць або Микита.

О. Левіцький підняв ся з фотелю, дякуючи дідичеві за відступленє каплиці, і збирав ся до відходу. Не мав що більше з Заборовским говорити; сам знав, що у него також свої злидні.

— А за ті вибори — сказав ще дідич — не потребуєте, отче, дуже гнівати ся. В політиці сентиментів нема; а доки я, Поляк, жию ту в Залісію, доти, кажу вам отверто, буду старати ся, щоби польскість всюди була горою. Переможете мене. — добре; не переможете, то не дивуйте ся.

— Я не гніваю ся, пане, на вас — відповів о. Левіцький, хоч як єму та розмова не була по душі — і думаю, що ви не повинні також на мене гнівати ся. Адже то не з особистої причини...

— Добре, добре, — перебив єму дідич — але... Ну, киньмо се! Отже відступаю вам каплицю, отгуть мвете ключ від неї.

І з тими словами передав Левіцкому ключ, подав холодно руку — і Левіцкий вийшов, з немилим почутем упокореня в серцю. Мав би він був багато дечого сказати, але пору на се вважав невідповідною, — рад був, що хоч відступлено єму каплицю, без котрої годі було би єму обійти ся.

Ледви Левіцкий вийшов, як Заборовському принесли з почти часописи і лист від сина Станіслава, що був поручником при кавалерії. В ту хвилину увійшла в комнату Маня і, помітивши в руках батька лист, спитала: —
Може від Стася?

— Від Стася.

— Що пише?

— Зараз! — Заборовский читав з нахмареним лицем. — Що пише? Ану, щож той гультай вміє коли написати! На, маєш, прочитай собі! Двіста зр. хоче, щоби я єму післав... Ну, вже я такий глупий не є, як єму може здає ся. — Заборовский почав нетерпеливо ходити по комнаті. — І то саме тепер жадає, коли мене вчора таке нещастє спіткало, коли я в цілім домі сам не пайду стілько готівки, а позавтра маю рату платити в банку, чотириста зр.! Думає, що я знов дістав яку другу заплату за викушно пропінації, так як недавно! А! гультай — того я по нім не сподіваз ся...

— Він так просить! — замітила Маня несміло, прочитавши дещо з братового листу.

— І що з того, що просить? А на похороні мами, як був, не взяв сотки? Вже її пустив? І на що єму стільки грошей? Адже має і якісь свої власні доходи! І то зочсім не малі! А я ледви сплатив тими пропінацийними грішми ріжні довги, троха обчистив господарство, і маю знову влазити в нові довги? Не дам драбови — і вже!

— Пише, що то якась справа гонорова — замітила знов Маня.

— Гонорова? — відповів батько гнівно.— Красний мені гонор! Певно в карти програв, як звичайно, а ти, тату, з осгатного тягнися і плати! Ні вже! — Заборовский махнув люто рукою. — Досить уже мене обдер! Нехай вертає з війська до дому і гарує так, як я! Нехай сам добуде з тої землі більше доходу, як я добуваю!

— Готов мати великі неприємності -- докинула ще дівчина, зі страхом споглядаючи на батька.

— А що то мене обходить?! Чорт его побери, коли такий вдав ся!

З тими словами станув коло вікна і побачив на подвірю Мошка Зільбера. Вийшов зараз з комнати і прийняв жида на ганку.

— Я прийшов до ясно-вельможного пана... — почав арендар.

— Добре, добре, я казав вас закликати — сказав дідич. — Ні, чекайте, ходіть до канцелярії!

В канцелярії розповів Заборовський арендареві, котрий стояв смирно коло дверей, що рад би продати все дерево, виломане або вирване вчашною бурею в лісі. Крім того рішив ся, так як то Мошко перше хотів, продати єму на вируб Дуброву, але ніяк за такі дешеві гроші, як Мошко дає. Отже що він на те?

Мошко сказав, що виломаного бурею дерева ще не оглядав, отже не знає, що сказати, а що-до Дуброви, то він хоч як рад би дати більше гроший, але не може; він її оглядав і бачить, що там більше, як на тисяч зр. дубів нема.

— Але-ж, жиде, — схопив ся Заборовський — та ти мене хочеш живцем зі шкіри обдерти! Адже там буде дубів що найменше на тисяч пятьсот зр.!

— Я не пхаю ся — говорив арендар смирно. — Коли вельможний пан не може дати Дуброви за тисячку, то я цілком не хочу її купувати. На що мені страти?...

— Страти... страти! — говорив дідич зневажливо. — І ти, жиде, коли стратив?

— Чому ні, ясний пане? От вчора стра- тив; взяв від попа поле в аренду і град все вибив.

— Ну, але за тисяч зр. я Дуброви не продам!

— Як пан хоче — замітив Мошко.

— Даш 1500 зр.?

— Не дам! Там, у Дуброві, дуби не такі старі і грубі, материял будівляний не першої сорти.

— Але-ж, жиде! Тепер зелізниці бу- дують, дубових порогів потребують тисячами.

— Я знаю — говорив Мошко спокійно, запхавши палець в бороду. — Н-ну! Дам ще 50 зр. більше — додав по хвилі, вичікуючи якби зі страхом відповіді.

Заборовский зробив грізну міну, при- ступив до жида, поклав єму руку твердо на плече і, зісунувши брови: — З ким же то, братку, — каже — думаєш в той спосіб тор- гувати ся? По пятьдесятці докидаєш?

Мошко аж зігнув ся під тяжкою рукою дідича і настрашеним голосом відповів: — Я би може й докинув ще троха, як би собі зараз міг відтягнути з тих грошей за Дубро- ву моїх пять-сот зр., що мені вельможний пан винен. Вже три роки...

— Що? відтягнути?! — спитав Забо- ровский. — Ні, жиде, я бачу, що нині з то-

бою не дійду до ладу. Іди собі, жиде, йди, най тебе не виджу, бо рука мене свербить! Щезай мені з очей!

І майже викинув жиде за двері. Мошко постояв мовчки кілька хвилин на ганку; хотів вертати ся, але роздумав ся і помалу пішов до дому.

Однак вечером того самого дня Заборовский післав знов по него і продав єму Дуброву за 1100 зр. з умовою, аби тепер ще не відтягав єму з тої суми нічого, бо потребує. З тих грошей зараз на другий день по полудни пішло 400 зр. до банку на сплату рати, а 200 зр. синові, бо Заборовский бояв ся можливого скандалу і розважив, що із Стася господар не буде. Мошко того дня був незвичайно вдоволений...

III.

Рано-вранці, ще сонце не сходило, як сімдесятьлітна мати о. Василя Левіцкого, бабуся Клявдзя, як її звичайно називали, вже прокинула ся зі сну і не могла знов заснути. Се у неї вже від довгих літ так вело ся, що не могла довше спати; іноді лише дві-три години сну зовсім їй вистарчали, хиба що по обіді часом також припочивала. Нині збудила ся она ще раньше, як звичайно, бо ніч була дуже парна і в хаті взяла ся така духота, що годі було довше полежати. До того ще й соловій в городі щебетав так голосно, що бабуся майже гнівала ся на него, бо не лише збудив її, але міг збудити й сина і невістку в сусідній комнаті а внуків у третій комнаті.

Умивши ся і одягнувши ся, бабуся Клявдзя наложила на ніс свої замарані окуляри,

через котрі — не знати, як могла она що бачити, відслонила вікно, отворила его і виглянула в город. Від ліса віяв легенький душний вітер, а сонце ледви заясніло поміж гаузєм ліса і города та кілька промінів кинуло у комнату старушки. Соловій шебетав уже не під вікнами, а в подальшій куті города поміж корчами. Все ще на приходстві спало, лише у курнику чути було крик дробу, котрий уже не спав.

Бабуся сіла собі против вікна на кріслі, добула старий, з обдертими вже шкіряними окладинками польський молитвенник і почала молити ся. Її поморщені уста рушали ся скоренько, так як нераз її руки, коли для внуків плела пончохи. Відчитала кілька молитов і зложила молитвенник на коліна. Поморщене, але ще як на старушку сьвіже лице її прибрало вигляд побожний; сиві очи сягнули понад окуляри, що осунули ся майже на кінчик носа, і вдивили ся в небо. Се она до відчитаних молитов додавала ще свої. Молила ся за здоровле невістки, добродійки Левіцкої, аби Бог дав їй доброго здоровля... Тільки діточок потребує її оліки і стараня; коли она їх виховає та в людя виведе? А що її ще жде?...

Відтак бабуся перейшла думкою на свого сина, о. Василя Левіцкого, і в молитву за его

здоровлє вмішав ся маленький гнів єї на него з причини вже давної. Бабуся мала жаль до сина, що той не квапив ся доньку Ольгу видати за учителя Горошиньського, хоч они обое припали собі вже давно до вподоби. На що син справді жде? За кого думає її видати, коли посагу за нею не може дати? Порядного чоловіка майже прогнав з хати і тепер не знати, що з того буде. Може нині гобачить Горошиньського, як той рано своїм звичаєм піде до ліса, то мусить^о єму сказати, щоби не тратив надії.

Тут молитва бабусі приняла уже вид не молитви, тільки журби, коли нагадала собі по черзі внука Славка. Мав приїхати ще вчера до дому і не приїхав. В листі не згадав ані словом, чи дійшов уже до ладу з тою Стефкою Ковальскою, що її думав сватати, чи ні. Мабуть нічо з того не буде, коли не писав о тім. Тільки літа дармо тратить хлопчиско та сидить батькови на карку, замість свій власний хліб уже мати.

І знов журба бабусі^і перемінила ся на сердешну молитву, коли нагадала собі внука Генка, що за кілька днів мав у гімназії складати іспит зрілости. Вчера викладала^і бабуся кабалу і сама була немилу зворушена, коли з карт вийшло, що родину жде новий клопіт. Сей клопіт відносив ся очевидно не до кого

иньшого, тільки до Генка. Тому трохи не зі слезами в очах благала бабуся Бога, щоби допоміг єму зложити сей іспит. Кілько вже коштував сей хлопець, дві кляси повтаряв, иньші ледви „перелазив“ — нехай би вже раз виліз із сеї гімназії, може лекше було би батькови.

Не поминула бабуся і иньших внучок; згадала у своїй молитві і Зошо в інституті і Наталку і маленьку семилітню Мариню і чотирилітню Клявдзю, пестійку свою. А для себе молила лише у Господа, аби могла діждати ся весіля хоч трох старших внучок. Більше собі вже не бажала.

І коли она так молила ся, сонце, прордерши ся крізь галузе яблінки, осьвітило її блеском, мов яку сьвяту, відбило ся в замараних окулярах на носі, і обсипало промінем єї сиве, вистаюче знід хустки волосе, так, що оно аж забіліло. Соловій і жайворонок, ластівки в гнізді під дахом і воробчики вторували бабуси хором до єї ранішньої молитви.

Відтак она встала, перехрестила ся і, як доси здавала ся мов отяжіла, мов немічна зі старости, так тепер жваво вийшла до сїний, отворила двері від кухлі, увійшла і сильним голосом обізвала ся: — Марто, а ти ще спиш? Ставай-по! вже час! Десь ти ніколи не можеш виспати ся анї в зимі, анї в літі!

Марта стала протирати очи та щось бур-

мотіти на „стару“, що ніколи не дасть виспати ся; а тимчасом бабуся вже була на подвір'ю, отворила курник і випустила галасливу дробину на волю. Качки і кури зараз її обскочили, позадирали в гору дзюби і допоминали ся о поживу. Одна відважнійша курка навіть вискочила їй на плече.

— Зараз, зараз! — успокоювала їх бабуся. — А ти, чубата, геть мені з плечий! На, маєте!

І виймила з кишені зерна та кинула на землю. Зерно носила она все при собі, отже не диво, що качки і кури знали і шанували свою паню дуже, ходили за нею слідом, а в неділю відпрожували її аж під церковну браму. Там звичайно бабуся обертала ся до них і наказувала їм вертати до дому, на що качки підповідали послухно „так—так“ і разом з курми завертали від брами до дому...

Від дробу пішла бабуся у стайню. Насварила заспаного пастуха, що ще вилежує ся на сїні, і пішла подивити ся, чи скіпці до подою чисті.

Так починало ся майже що дня занятє старої жвавої бабусі, котра була душею господарства і у всім виручала свою невістку. Колись, давно вже, не могла невістка з нею погодити ся, хотіла сама бути господинею в хаті, сперечала ся, але потім присіли її

діти і рада була, що було кому ще виручити її в роботі. Бабуся Клявдзя, славна господиня ще з давних часів, не соромилася ще до недавна ходити з жінцями жати, причім всіх випереджувала; она доглядала всего, кухарок учила, находила для них добрих женихів; парубків тримала остро, але більші свята, як Різдво і Великдень, обходила разом з ними; знала майже всі тайни села і давала, де могла, раду. Давнійше було їй лекше помагати; син мав ся лучше, дітий тільки не було; а нині цілий дім мусів рахувати ся з грошем, котрого все не ставало. Але бабуся все щось находила для бідаків.

Упоравши ся з ранішньою роботою, вийшла она на дорогу, щоби в рові пазбирати мокрецю і бабки для канарка; аж ту нараз, на своє диво, побачила в рові п'яницю Криворукого. Він припідняв ся на руках і став ся підійти до „старої їмосці,“ але та здержала его на місци грізними словами: — А ти що? в рові спав?

— Та я, прошу їмосці, ще з вечера... зачав Криворукий оправдувати ся.

— Ще з вечера! І коли ти, чоловіче, опам'ятаєш ся? Чому ти на свої діти забуваєш? — питала ся гнівно старушка.

П'яниця тільки махнув безнадійно рукою.

— Може би їмосць дали що для них? Бігме, не мають що їсти! — сказав по хвилині, вдививши ся в землю.

— Пришли їх тут, то дам; а на твої руки не дам. Жінку пришли!

— Дайте! дайте! я їм занесу.

— Не дам! — говорила бабуся енергічно. — Вже я знаю, куди ти носиш то, що я тобі даю. До Мошка носиш, пянюго! Щезай мені з очей!

І бабуся напrawdę розсердила ся та без „бабки“ хотіла вертати до хати. „Пянюга якийсь! — приповідала она. — А бідні діти з голоду мруть! Треба їм що післати.“

Але Криворукий сам відійшов помалу дорогою, мов би справді засоромив ся, і бабуся стала збирати бабку і мокрець. Тимчасом дорогою надійшов учитель Горошинський і здалека ще поклонив ся бабусі: — Добрий-день вам, пані!

Бабуся підняла очи і пішла єму назустріч.

— Ви до ліса? на прохід, як звичайно! То добре, то здорово! Що чувати коло вас? — І не дожидаючи відповіді, зниженим голосом спитала ся: — Не говорив мій син з вами нічого тоді, коли церква горіла, а ви скарбону виратували?

— Ні, не говорив — відповів учитель. — І не подивився на мене. Ще накричав на панну Ольгу, що промовила до мене. Я вже рішився старатися о иньшу посаду; мені ту жите не миле.

— Ай! які-ж бо ви нетерпеливі! Ольга прихильна вам, а ви...

— Та що мені з того? О. Левіцкий вважає мене женихом невідповідним для своєї доньки тай справедливо, бо що я за жених? Бідний учитель! Маловажить мене, хоч сам до школи ніколи не загляне... Даруйте, пані, що таке кажу, але мені гірко. Богато-б говорити, а мало що слухати. Піду собі звідси тай буде спокій і вам і мені.

Бабуся стояла хвилинку безрадна.

— Ні, не кажіть так, пане Горошинський; мій син рад би дітям як найлучше зробити, а не знає як. Клопотів має з ними богато... Але я вже его троха приготвила... може то яось удасться! Мені так жаль Ольги!

— І мені! — відповів учитель жалісно. — Та що з того?

— Почекайте ще, не старайтеся о иньшу посаду, я вже то яось зроблю. Адже ви знаєте, що я за вами?

— Знаю, знаю, пані добродійко! —

і учитель поцілував руку старушки. — Але з того мабуть нічого не буде.

— Ну-ну, не журіть ся, — а тепер ідіть уже; ще побачить мене син з вами і буде підозрівати. Не тратьте надії, пане!...

— „Ой, доленько моя гіренькая!“ — шептала бабуся до себе, коли Горошинський відійшов. І зажурена вернула ся до дому.

Там уже о. Левіцкий встав зі сну, лише жінка і діти ще спали. Він ждав на приїзд сина Ярослава і нетерпеливо дивив ся на годинник. Вже вчора вечером вислав був по него візок до желізниці, думав, що верне ся в ночи, тимчасом син, видко, спізнив ся. Але коли з такими думками о. Василь вийшов на город до своїх улюблених пчіл, небавом почув туркіт візка з села і з радістю вийшов назустріч на дорогу. Се справді вертав ся Славко.

— Як ся маєш, Славку! — витав ся батько з сином, коли той висів з візка.

— Ай, Славко! — кликнула бабуся, вибігла з кухні, і поправивши окуляри на носі, вдивила ся у внука. — Як же ти обгорів; але й змарнів чогось! — додала, цілуючи єго в чоло. — Як же там? все добре?

— Добре, бабусю, все добре! — відповів Славко, але таким глумливим голосом, що батько зчудований видивив ся на него. —

Могло би вправді бути ліпше, але й так добре, навіть дуже добре...

— Отже прийняли тебе Ковальські? — питала ся бабуся.

— О! принимали, ще й як! — відповів внук. — Ну, але добре, що те все вже раз скінчило ся!

— Та бо ти, Славку, говориш, ні се ні те! — знетерпеливив ся батько. — Кажі-ж: дають за тебе Стефку чи ні?

— Сказали, що то від Стефки залежить.

— А она?

— А она на такого худого жениха, як я, не лакома.

-- Як то? — здивувала ся бабуся.

— Зовсім звичайно, бабуся. Трафив ся ліпший жених, професор гімназияльний Порубський — я ще єго й не бачив — і перебіг мені дорогу — відповів Славко з легким усьміхом. — Весіле буде в осени.

Всі троє перейшли на ганок і тут усіли.

— Адже она симпатизувала з тобою? — допитувала ся бабуся, коли старий Левіцький безнадійно ломив руки.

— Та що з того? — казав внук ніби спокійно, але значуча черга в кутику уст виявляла єго неспокій. — Стефка практична дівчина, знає, що що професор, то не молодий піп.

— Та якже-ж так можна! Адже ви вже були собі так як би по слові!

— Справді, бабусю, були; але проте з того ніщо не вийшло.

— Що-ж она собі думає? Чи-ж ти не пристойний, чи каліка, чи із злої фамілії, чи що такого! — нарікала бабуся піднесеним терпким голосом. — О! того я по Ковальских не надіяла ся!

— Але-ж, бабусю, кожний батько рад би своїй дитині як найлучше. Я цілком не дивую ся Ковальському. Самі знаєте, які гразди тепер у сьвящеників!

Батько потакував на се сумно головою.

— То не красно, то не чесно! — говорила бабуся, як би до себе самої. — Хиба становице сьвященика не важне?... Але коли так, то казала Феся, що обійде ся — додала енергічно і гнівно. — Стефка, правду сказавши, не дуже то так мені й подобала ся. Я маю для тебе иньшу папну, але мусиш тепер мене слухати, а не свого розуму!

— Мені тепер не треба нікого, бабусю, — боронив ся Славко. — Хиба я не маю для кого жити? Висьвячу ся безженним і буду жити для родини. Сестри возьму до себе..

— Що, що? — зірвав ся батько і видивив ся гнівно на сина.

— То, що чуєте.

— Я не позволю на таке! Затроїш собі ціле життя... я не позволю! Сестрами не жури ся; на те я є! А жінку собі найдеш; дівчат богаго на світі і то не таких ще, як якась там Стефка.

— Тату, тату! Не говорили-б хоч ви такого! Оженивши ся, я не міг би вам ані троха допомогти, а ви-ж помочи потребуєте; не так ви, як сестри....

— Бог ласкав! — відповів батько. — В тім не твоя голова!

— Не моя голова; але я бачу, що ми у крайну нужду попадемо в сім селі.

— З того ще не виходить, аби ти собі сам світ завязував!

— Добре, добре! Але-ж на таку біду, яку нині бачу в Залісю по тій бурі, просто дивити ся годі; а не то щоб я від селянина брав який гріш за требу. А такі самі й иньші села...

— То що ж ти думаєш робити? — питала ся бабуся.

— Тепер з Заліся ані не рушу ся; досить уже наїздив ся і людей пізнав! Тільки й користи з того! А що буде дальше, побачу. Коли-б я мав гроші, записав би ся ще на який иньший факультет, а так... буду радше сидіти дома поки-що.

Бабуся хитала тільки журливо головою на таку мову. — І хто би був по Ковальських такого сподівав ся? — додала ще гірко і пішла приготувати для Славка сніданок.

А о. Левіцький, похиливши голову, промовляв: — Рік уже стратив! Тепер знов чекай!

— Не журіть ся, тату, — успокоював єго син. — Якось то буде! я вже знаю, що зроблю! Нехай женитьба буде й оправдана, все-ж мотиви єї більше самолюбної натури і чей героїством єї не назвете?

— Героїством... героїством... — воркотів старий Левіцький. — То пуста фраза, сину! Героїством є виховати таку численну родину, яку я маю, а крайнім самолюбством є жити одиноко, для себе лише.

— Для себе живуть лиш ненормальні люди — відповів син. — Хто-ж хоче мати якесь вдоволенє з життя, той мусить для других жити, як не для своєї родини, то для чужих. А я вважаю себе нормальним чоловіком, не яким скупарем або півголовком. Подружне жите не є героїством, коли оно всі клопоти і смутки винагороджує й потіхами.

— Теорія, сину! Говориш тепер так тому, що гарбуза дістав, але коли се переболиш, то знов схочеш стати таким само-

любом, як другі, і твого геройства тобі від-
хоче ся.

— Так ви кажете? Ну, побачимо! —
сказав син і гірко усміхнув ся. — То таке
самолюбство було би оправдане, а може ще
й заслугувало би на похвалу, якби я зало-
жив собі власну родину і безрадно, а може
й спокійно дивив ся відтак, як Ольга або
Наталка будуть старими паннами тулити ся
у тіток або де? То було би гарно?

— Ольгою і Наталкою ти не жури ся!
— відворкнув батько, захмарений. — Я ще,
хвалабо, жию і здоров, а они в мене діти
добрі, женихи найдуть ся.

— Ага! для Ольги найдете певно такого
професора, як Ковальський для своєї Стефки!
Тільки біда в тім, що Стефка все таки мала
якийсь посаг і то мабуть не малий, а ви що
маєте для Ольги? Говорім, тату, отверто: у
вас — сам не знаю, звідки — взяли ся якісь
фальшиві аристократичні понятя. З одної
сторони таке крайно лихе материяльне поло-
женє, що навіть ніякої часописи не тримаєте,
а з другої сторони якісь неоправдані претен-
сії до життя, якась безпідставна надія на
лучше жите для себе і дітий, якого абсолют-
но ніхто в нашім положеню не зазнає. Самі
не бачите, як ви серед своїх щоденних кло-
потів о прожиток родини, котрих перемогти

не можете, зробили ся на все байдужі, село запустили до неможливости: а про те ви все ще вперті...

— Ні, Славку, з тобою пині годі говорити — уgnївав ся батько і встав з лавки. — Ти пині роздразнений по невдачі, не дивую ся тобі! Иньшим разом я би тобі таких слів не дарував! Дай спокій; вже я знаю, що роблю.

— Я вже, тату, спокійний! Гарбуза дісгав я ще тому два тижні, отже мав час розважити собі своє положенє. Я був за той час у Львові і...

— Як то? І у Львові був ти?

— Був! Мусів кудись між людей поїхати, бо инакше був би здурів на самоті. До того вам признаю ся, що заким я захвалюване вами самолюбство рішив ся покинути, то немало намучив ся.

— Будеш ти ще инакше думати! — закінчив батько розмову. — А тепер ходи до хати!

Трохи не цілий день тільки й розмови було в домі о. Левіцкого, що про невдачу Славка. Журила ся нею мати, журили ся сестри. Ольга пожалувала брата на самоті словами: „Обоє не маємо щастя.“ А він через весь час сих допитів і розмов був якийсь острій, троха рубашний, глузував собі з родини Ковальських і з Порубского, хоч непри-

хильні для Стефки уваги родини старався усувати; очевидно удавав лише спокійного, бо в голосі його тремтіло роздратоване і вражена амбіція; заразом слова сго і виступ були такі енергічні, як би порішив якусь важну а непевну справу, що довго мучила його, а тепер, уже полагоджена, уступила ся. Він ходив довгими кроками по комнаті, курих завзято тютюн, і рухи мав такі, як би хотів з ким борикати ся. Таким рішучим, енергічним, сестри ще не бачили його, і тому румяна, повновида Наталка стала майже не довіряти йому та перед мамою нишком замітила: — Ох! який же він нині прикрий! Перше був такий лагідний...

Під вечір вийшов Славко в село, обійшов трохи не всі улиці, приглянув ся нещастю, говорив з деякими селянами, вступив до учителя (хоч про Ольгу не говорив з ним ані слова), забавив у него хвилину, і пішов ще в ліс. Там, як би його гонив який неспокійний дух, не ходив стежками, тільки впоперек, нераз через гущавину, слухав туркота ня дикого голуба, і аж коли вже добре смеркло ся, вернув ся до дому. Мати була вже неспокійна, де подів ся, і сеї ночі ніяк не хотіла дозволити йому спати в стодолі, де собі бажав, лише постелила йому в комнаті. А й в ночі, коли вже Славко спав, мати від-

хилила легко двері і подивила ся, чи przypadково не вийшов куди. Але Славко спав спокійно і твердо, втомлений далекою дорогою і довгим проходом.

Дуже немило вразила отся Славкова пригода цілу родину. Всі вправді находили для него і для себе слова потіхи, але про те були прибиті...

IV.

Жила в Залісю вдова Дорошиха і мала трох синів. Один з них, Петро, шкільний товариш Славка, кінчив сего року філософію у Львові, другий Іван, служив у війську, а третій, Гриньо, сидів дома при мамі, пац. Бок уже лепский і до війська також здалий. І жила та вдова не в роскоші, а в біді. Тільки всеї помочи мала, що часом найстарший син зі Львова присилав їй кілька ринських. Більше і частійше не міг посилати, бо й сам не мав з чого жити і удержував ся з лекцій та малих стипендій. А ту, дня 9-го червня, стрітило Дорошиху велике нещастє; буря розвалила єї стару хату і занесла аж на толоку. Нігде тепер було вдові голову склонити; отже спала з Гриньом в шопі та ждала на лист від Петра

зі Львова. Гриньо все описав єму докладно, як они були в поли, як захопила їх там буря, а потім прийшли до хати і не застали єї вже на місци, тільки одну грубу. Цілу хату буря вивернула, занесла як коробку на толоку і там поломила. Так тепер они тільки на него, на Петра, як на Бога, мають надію і чекають, аби він сам приїхав та порадив, що робити.

Але лист від Петра не приходив і вістки ніякої не було.

Тому то, коли Дорошиха черевідала, що приїхав „паніч“ Славко, зараз на другий день вибрала ся на приходство до него. Але ще й половини дороги не уйшла, як стрітила єго в селі.

— А ви куди, пані-матко? — питає ся.

— Та я до вас, паничу! — каже вдова і хоче цілувати панича в руку, але той не дає ся.

— А я йду до вас! Бачите, одна в нас думка. Був я у Львові і бачив ся з вашим Петром. Дуже згриз ся вашим нещастєм, каже, що за місяць приїде до дому і поставить вам нову хату, а тепер передає вам через мене двацять зр., аби ви мали з чого жити. Не міг скорше прислати, бо не мав. Доки він приїде, радьте собі, як можете.

І Славко передав вдові гроші. Та знову хотіла єго цілувати в руку.

— Не цілуйте мене, бо то Петрові гроші, а не мої. Тай не вам, старим, мене по руках цілувати.

— Ой, паничу солоденький! — зітхнула вдова, завиваючи гроші кріпко у шматинку. — Та я так тішу ся вами, як би рідного сина побачила. Що-ж він там робить, мій Петро? Здоров, мцний?

— Здоров, як оріх!

— Слава-ж тобі, Господи! — і вдова підняла руки до неба. — Писав, що в осени дістане вже посаду.

— Дістане; буде учити в латинській школі.

— Гей, Боже, Боже! — Я собі думала, що він буде панотцем так, як ви, паничу, що мені голову стисне... а він ні! як завзяв ся! Професором, каже, хочу бути, а не попом. А попом таки найліпше бути; все єму щось, чи з живого чи з мерлого, черепаде. А який пошанівок у людей!

Славко дивив ся на вдову і усьміхав ся незначно.

— Не бійте ся, — каже — буде і з вашого Петра пан, більший, як з мене.

— Все-ж що сьвященик, то не професор. Возьміть от нашого професора, а свого тата...

— То не так, матусю; Петро ваш буде професором у високій школі, в латинській,

що її гімназією називають, в такій, як він сам до неї ходив у Львові — поясняв Славко. — Там він і більшу плату буде мати і пошанівок більший — паном буде!

— Дав би то Бог! — зітхнула вдова. — Дай же, Боже, вам, паничу, доброго здоровля і доброї долі, що ви мене потішили. Чую через люди, що ви жените ся? — додала она тихше і довірочно, як добра порадиця.

Славко зі страхом глянув на Дорошиху.

— Женіть ся, паничу, — радила вдова — аби й ви мали потіху і ваші тато і мама. Не кай ся рано встати, а молодо оженити ся...

Славко зовсім не знав, що на те відповісти, але вдова й не ждала на відповідь, тільки по-прощала ся зараз і вдоволена пішла до дому, від часу до часу оглядаючи шматинку з грішми.

„Не кай ся рано встати, а молодо оженити ся“... повтаряв собі Славко в думці слова вдови і усьміхав ся глумливо. І всі они, селяни, справді рано встають і вже що най-скорше роблять, то женять ся, та чи відтак не кають ся, то ще питанє— думав собі Славко, але тут і нагадав собі характеристичну сьміховинку про одного селянина, котрий жалував пана, що у того було тільки троє дітий, коли тимчасом у него було аж девятеро. Діти, то селяньський капітал... був може колись, але вже тепер не є. На малесеньких ґрунтах сидять

они, ті діти заможних колись батьків і ледви дихають, не живуть, тільки животіють. А що й они не кають ся молодю женити ся, не маючи нічого в руках, то повстає отупілий з біди сільський пролетарият, зовсім відмінний від міського, материял майже до нічого неспосібний, хиба до дальшого тупого, бездушного життя.

Говорили, що в Залісю, вже по знесеню панщини, було богачів немало. А де они тепер? Де перше жив газда вигідно на двацятьох моргах поля, там тепер бідує ціла громада єго дітей і внуків. Остала ся ще богачами лише родина вїйта Костишина, правдива аристократия заліська, котра свою материяльну незалежність дає відчувати своїм біднійшим сусідам не гірше славної аристократії по сільських дворах.

Нагадавши собі ту сільску аристократию, Славко дуже значучо похитав головою і енергічно вдарив палицею по придорожних бодяках. „Не кай ся рано встати“... прийшла єму знов вдовина рада на думку, та він зараз убив сю пословицю иньшою: — Добрий кожух, та не на мене шитий!... Він аж закусив зуби, коли нагадав собі Стефку, і за думками про неї забув про всіх бідаків і богачів Заліся. Чим більше старав ся не думати про неї, тим виразнійше бачив її перед собою, красну

і милу, не дуже вправді „поетичну“, але проте таку, що кожному могла би „закрутити голову“.

Ішов селом без ціли і дуже рад був, коли при коршмі стрітив знакового урядника, люстратора з виділу повітового.

— Як ся маєте, пане Дзюбинський! — привитав ся з ним скоренько, так як би бажав розмовою з ним прогнати чимскорше навісні думки про Стефку. — Що стало ся, що ви заїхали до Заліся?

— Я з орудкою, — відповів той — оглянути шкоду; виділ краєвий призначив заповоги для потерпівших сіл.

— Значить: до війта маєте орудку?

— І до війта і в село мушу піти, і до двора.

— Чому-ж ви до коршми заїхали, а не до нас? Ви-ж з батьком знайомі? Вступіть хоч на хвилину! Батько готов гнівати ся.

Дзюбинський не довго дав ся намовляти; оба сіли на візок і заїхали на приходство. Завдало се трохи клопоту бабусі Клявдзі, але она зараз собі лорадила в той спосіб, що качці зробила смерть, а гостеви потіху. Дзюбинський побув у сьвященика кілька годин. Розповідав, що громада дістане 300 зр. заповоги; привіз кілька повин з міста і довший час підтримував розмову про холеру, а то

при нагоді зеленої салати, яку подано до качки на обід. Казав, що поодиноких випадків холери буває досить багато і він, хоч як нежонатий не дуже цінить своє жите, але на свій зіпсований по реставрациях жолудок таки тепер уважає, чогось боїть ся. Іменно комісії санітарні, розпорядження властей, преріжні розправи о причинах холери, грізні, хоч може й прибільшені вісти, друковані по часописах, все те заставляє его зовсім не маловажити собі бодай декотрих рад лікарских і він справді тепер став дуже недовіряти огіркам, воді, овочам і иньшій поживі, що має погану прикмету псувати жолудок.

Бабуся Клявдзя нагадала собі притім кілька давнійших холер і запевняла, що понад чісник і горівку ліпших ліків на холеру нема. Звернула при тім увагу сина на те, що не шкодило би на випадок мати кілька фляшок міцної горівки в шафі; чісник она вже має. Врешті, казала, раз курці смерть; коли Бог судив чоловікови вмерти, то від чого-будь мусить померти. Хоч своєю дорогою треба уважати — і тому зараз заборонила наймолодшим внучкам їсти зелені ще порічки і агрест.

Вже сполудня вибрав ся Дзюбинський із Славком до війта. По дорозі стрітили якогось хлопця, що зза пазухи винирав зелені яблока і їв їх з великим смаком, не зважаючи.

на можливі наслідки того. Оба усміхнулися і порадили хлопцєви, не їсти яблук. Хлопець послухав, при панах не їв, але скоро тільки ті відійшли, заїдав дальше зі смаком.

Хата вїйта Юрка Костишина була досить простора; недалеко неї розлила ся широка гноївка, а в нїй велика безрога з кількома поросятами перевернула ся на бік і грїла ся до сонця, прижмуривши очи. Хатні двері були отворені і видко було, як кури з сїний входили собі свобідно до комнати, а звідтам вертали назад до сїний.

-- Дома пан вїйт? — спитав Славко голосно, станувши з Дзюбиньским перед порогом.

Нїхто не відозвав ся. Аж за хвилину з якогось угла в сїнех вийшов чоловік уже старший; сорочка у него на грудях була розіпнята і видко було космате тіло, так само обгорїле, як лице і руки.

— Слава Ісусу! — привитали ся.

— Слава на віки! Що доброго скажете, панове? — спитав ся вїйт. — Прощу близше.

Дзюбиньский оповів, за чим прийшов.

— Ага! ну-ну, добре, — відповів вїйт — біда, пане, в селї, велика біда! От, зачекайте, небавом зїде ся старшина, то вам не наоповідають ся. — і протираючи очи, додав ще:

— Я троха дрімав собі в холодку; так мухатне, що ні суди Боже перед нею сховати ся.

А в хаті справді гуділо мов у великім улию; в сїнех і на дворі літали цілі рої мух та навзаводи лізли в очи, сїдали на ніс, на лице, так що за хвилию допекли Дзюбиньському і Славкови до живого і они вийшли та сїли в тіни під шопою. Пан війт присїв собі коло них; не дуже був охочий до розмови і жмурив нині чогось очи. З дальшої розмови вийшло, що він вчора був на хрестинах та пізно в ніч забавив ся.

З шопи доходила якась немила воня і Дзюбиньский і Славко не могли спершу вгадати, що се.

— Що ви там маєте в шопі, що так чути? — спитав вкінци Славко.

— Та от, староство прислало бочку якогось квасу; троха з него вилляло ся, — так чути, що мені ціле обійсте заповітрило. То, каже, на слабість має бути.

Тоді і Славко і Дзюбиньский здогадали ся, що то кислота карболева і вже тепер зовсім добре розпізнавали її по запаху. А війт говорив дальше:

— Не знаю, чи то людям на випадок давати пити, чи зливати їх? От не мала баба клопоту та ще зі слабостию і

Оба панове замітили се зараз, що війт ніколи не називав холери по імени.

— А ви її не боїте ся? — питався Дзюбинський та здивованими очима дивив ся на велику гноївку недалеко хати, з котрої душна пара так і піднімала ся в гору та розносила стаєнну воню довкола.

— А чого бояти ся! — казав війт, позіхнувши голосно на весь рот. — Кому Бог судив вмерти, той умре чи на ту чи на яку иньшу слабість.

Славкови нагадала ся притім мимоволі бабуся Клявдзя зі своїми словами зовсім такими самими, як війтові, і він усміхнув ся.

— А порядки в селі ви вже поробили? — питав ся урядник.

— Які порядки? — дивував ся війт.

— А от, чи гноївки позасипували, керниці понаправляли?

— А чого гноївки засипувати? Добре староству наказувати!... Гною треба — то хліб. А керниці які були, такі є, нема чого направляти.

Дзюбинському прийшла на думку та керниця, що він бачив її при дорозі, коли йшов сюди. Оцимроване її сягало ледви кілька цалів понад землю; довкола неї було повно болота, а в болоті повно сїна; певно віз ту перевернув ся і багато сїна застрягло в болоті.

та гнило разом з торічним листем і всякою иньшою нечистотою. Кілька качок жидівських роскошувало ся в тім болоті.

— Ну-ну, — замітив Дзюбинський — не дай Боже у вас слабости, то похоронів будете мати досить.

— Якось то буде — втихомирював війт боязливого урядника. — Розуміє ся, порядки скажу зробити... Староство казало.

Прийшла громадска старшина. Довідали ся, за чим Дзюбинський приїхав, і розповіли єму подробищі нещастя в селі, Урядник побалакав ще хвилинку з радними, умовив ся, що за годину піде з ними оглянути шкоду в селі, а тимчасом пішов до двора. На відході Славко звернув єго увагу на те, що варто би ще послухати наради над холерою. Іменно писар, низенький з хитрими очима, чемненький аж до самопониження чоловік, наставляв на те, аби вже раз полагодити справу з холерою. Староство казало се і те зробити! буде карати! треба слухати, треба поради-ти! — Але Дзюбинський не мав часу і, прощавши ся із Славком, пішов до двора. Славко остав ся; вся старшина знала єго добре і як свого не соромила ся та радила свобідно. А нарада та відбуда ся незвичайно цікаво і весело.

Війт повідомив старшину, що в шопі

має вже яптику, бочку квасу для хорих на випадок. Один радний подав раду, піти подивити ся на ту яптику, і всі зібрані пішли до шопи.

— Ов, якже чути погано, як доготь не доготь, мара знає що! — замітив сей радний, підійшовши до бочки.

— Та во! тільки мені обійсте заповітрило! — нарікав вїйт.

— Якже-ж его уживати, того лікарства?

— А нам по що се знати? — відповів другий радний. — Пан Біг ласкав, відверне слабість на ліси, на гори, а ми то потім виллемо де, та най хроби в землі потрують ся.

— Ба, але староство... — перебивав заєдно писар — казало шпиталь заложити, призначити прислугу до шпиталю, все приготувити завчасу.

— Що там староство! Гірше було би, як би слабість пішла на худобу.

— Як же так? — спитав Славко здивований. — У вас люди менше вартні, як худоба?

— Та що люди? — говорив радний, дивуючись знов Славкови, що той сего не розуміє. — Вмре мені жінка, можу другу дістати ще й з віном; помре мені дитина, дасть Бог другу; помре старий тато — ну, годїж людям вічно жити — але згине мені кїнь або корова

тоді я бідний, того мені не зверне ніхто. Так-так, паничу, аби-сьте знали...

Славко тільки здвигнув мовчки плечима на таку мову...

Старшина вийшла з „яптики“ і сіла під шопою. Всі задумали ся; лише вїтїв свояк, також Костишин, Андрій усьміхав ся значучо.

— Знаєте що? — зачав він. — Адже Дуткова хата на вигонї пуста?

— А! таже пуста! — потвердили всі радні.

— То ми з неї шпиталь зробимо — казав той дальше.

— А як Дутка не схоче?

— Чому би не схотїв? І так єму пустою стоїть.

Але треба було доконче спитати самого Дутку. Вїт встав і на ціле горло крикнув: — Івасю, Івасю — на! А ходи-но сюди!

Прибіг може десятилітний хлопець з огорода. Єму поручено прикликати Дутку. Заким той прийшов, замїтив котрийсь з радних, що Дуткова хата, призначена на шпиталь, страшно вогка і валить ся і вода до неї затїкає...

— Е-во! — рішив вїт коротко — то тільки так, аби рахувало ся, що є шпиталь. В старостві казали: „Мусить бути і вже!“

Прийшов Дутка, згодили хату на шпиталь за незвичайно низку ціну.

— Тепер би нам дохтора вибрати — відразу обізвало ся аж двох радних.

— Гм, яптика вже є, шпиталь є, а дохтора нема — промовив вїйт. — Щож ви на то, брате Андрію?

— Ну, тай хорих нема ще — відповів Андрій.

— Ба, але староство!... — говорив вїйт своє. — Дохтор мусить бути завчасу.

Кум Андрій Костишин, як Славко замітив, визначував ся поміж своїми товаришами найбільшою вигадливістю і справді заслужив собі на імя радного, бо рішав скоро всякі питання і на все находив раду. І тепер він не довго думав, лиш усьміхнувшись подав раду, щоби на доктора взяти „дурноватого Антошка“. Вже то слово „дурноватий“ зацікавило Славка і він з подивом дивив ся на сьвітлу раду громадску, коли она засьміяла ся на ціле горло і відразу пристала на думку кума Андрія.

— Справді, дурноватий Антошко буде найліпший дохтор до шпиталю! — загули всі. — Який шпиталь, такий дохтор!

Славко усьміхав ся, а вїтів Івась на приказ батька привів будучого дохтора з коршми, де він звичайно пробував. Цілій радї незвичайно подобало ся, що вигадали для Антошка імя „дохтор“. Був то, сказати б, громадский

волоцюга, за здоровий, щоби мав надію жити з милостині, а за лїнивий, щоби взяти ся поважно до роботи. Був якийсь час громадским пастухом, відтак жидівским водоносом, зарібником і — посьміховищем для цілої громади, особливо коли запив ся. І такому то чоловікови припала тепер честь бути „доктором“. В одній сорочці і штанах, без шапки, станув він перед сьвітлою старшиною громадскою і справді дурновато усьміхав ся.

— Ну, Антошку, ми обібрали тебе за нашого дохтора — зачав кум Андрій.

Антошкови була то новина не аби-яка і він недовірчиво спитав: — За дохтора?

— А-я! або що? не хочеш бути? Як не хочеш, то ми Криворукого возьмемо. Яке їхало, таке здибало!

Старшина громадска засьміяла ся.

— Ніби то, як то за дохтора ви мене обібрали? — питав ся Антошко, не зважаючи на сьміх.

Кум Андрій встав і, не промовивши ні слова, завів Антошка до „яптики“, казав єму понюхати карболеву кислоту і пояснив, що то хорим має давати пити. Як з мови єго було видко, він не вірив в то, що справді так треба уживати сего „ліку“, але заразом не дуже вірив і Славкови, коли той пояснив, що то треба всяку нечистоту зливати тим „квасом“.

Антошко понюхав кислоту і сплюнув. Хоч дурноватим его звали, але він знав собі ціну і не думав сповняти за дармо докторські функції.

— Я вже знаю — казав він — що то „холєрників“ я маю доглядати. Я чув у Мошка, що слабість від нас не далеко, тай не мислю за дармо робити в шпитали.

— Але-ж, Антосю, — відповів кум Андрій — ми тобі заплатимо тай того квасу дамо. Можеш его пити до-схочу.

— То ви его пийте самі, — образив ся волоцюга — а мені як не буде фляшка горівки що дня, то я і дохтором не хочу бути. Я вже знаю, що то холера! Тому двацять літ...

— Ну-ну! — перебив вїт єму — вже ми тобі кривди не зробимо. Дамо тобі на місяць два риньські і що дня фляшку горівки. Згода?

— Най і так буде, що з вами робити? — сказав Антошко таким тоном, як би робив ласку цілій громаді — і хто знає, чи справді не була се ласка з его сторони.

— А ти холери не боїш ся? — спитав Славко Антошка.

— Я?! Або то холера не така сама слабість як кожда иньша? Троха більше людий забирає; але людий і так за богато на сьвіті.

— Правду кажеш! — потвердив сам вїт.
— Тепер ти, наш пан дохтор, возьми собі

яптику з шопи до свого шпиталю, най мені ту не смердить! А то мені вже голова запоморочила ся від тої яптики. Десь люди вигадують таке вонюче! Тьфу! То від того самого ліку можна слабість дістати. А ви, панове радні, накажіть своїм сусідкам, най сир а потім огірки ховають, бо ще готова приїхати комісія і все зіллє тим квасом.

— Тьфу! — сплюнув і вийтів брат Андрій — ще чого не бувало!... А якже потім сир та огірки з тим квасом їсти? Я не знаю, що ті пани вигадують, все аби християнинови на перекір!...

— Або єгомосць не казали так само в церкві, ще заким погоріла? — відізвав ся один з радних. — „Робіть, каже, порядки, не їжте того а сего, не пийте води“ — так як би то могло встерегти чоловіка від смерти. Ви, паничу, — обернув ся він до Славка — не гнівайте ся... але кому на вік, тому й на лік — а як вмирати, то вмирати. Так Бог дав!

— А чому Мошко не прийшов на раду? — спитав ще пан писар.

— А де-ж би жид радив над холерою! — засьміяв ся Андрій Костишин і всі за ним також. — Жидови іно згадай холеру, то він відвертає ся.

Славко став їм поясняти, що небезпечність велика, холера недалеко і порядки ро-

бити треба. Радні не перечили Славкови, але можна було присягнути, що думали инакше.

Коли Славко відходив, они сьміяли ся зі свого дохтора і зі всіх рад против холери. Їх вибір хати на шпиталь і прислуги — то були немов кпиви не то з холери, але зі всякої недуги на сьвітї і смерти. Славко, що начитав ся тільки вістий в часописях про холеру і уявляв собі її грізною марою, найстрашнішою з усіх, які видумала людска уява, думав застати і в селї страх перед нею, — тимчасом що побачив? Турецку рівнодушність у такім грізнім положеню; а коли й замітив який страх, то страх перед властями, а не перед холерою. Сама холера — то от собі недуга, на котру вистане „яптика“ з шопи, розвалена хата на шпиталь і дурноватий Антошко яко доктор...

V.

Кажуть, що кождий інтелігентний батько два рази в житю „здає матуру“, раз учеником, а другий раз батьком сина, що кінчить середчу школу. Іспит зрілости, сей старосьвітський останок, опертий на тім пересуді, що кождий двацятилітний молодець може і повинен з рівним замилованем учити ся і розуміти аналітику, льогаритми і красну літературу, процеси хемічні і тайни лірики, — томить аж до нервової слабости не лише кождого ученика, але не меньше й батька єго нетерпеливим ожиданем. А ще коли ученик вдасть ся такий, як син о. Левіцкого, Генко, хлопець пустий і лінивий, то непевність і ожидане на довгий час перед матурою відбирають батькови сон та вічно приводять єму на думку ті великі гроші, які видав на науку сина. Ще як

би о. Левіцький був багатий, то й не жалував би гроший; але він з остатного тягнув ся, свої доньки кривдив, аби лише синів вивести в люди. Генко був наймолодшим сином і о. Левіцький уже числив собі, що уступить ся ему з голови, записавши ся до духовної семинарії; а на его місце бодай одна донька, Зоня, буде ходити до учительської семинарії. Так коли наближив день матури, о. Левіцький не втерпів сидіти в Залісію, і поїхав до Львова, аби зараз в день матури знати, яка доля жде его і Генка.

Здає ся, молодий син о. Левіцького, складаючи того дня іспит зрілости, не переживав таких мук нетерпеливості, як его батько. Его ожиданє було таке, як би ту йшло о смерть або жите хорої і дорогої ему особи, котра мусіла піддати ся якійсь тяжкій операції, а від виздоровлення єї залежала доля родини. Хоч не бажав перешкаджати синові, але проте не втерпів і кілька разів в день приходив до гімназії розвідувати ся, як справа стоїть. Та не судило ся о. Левіцькому мати того дня потїху; вечером, на коридорі гімназії, дізнав ся, що Генко при іспиті „перепав“ на цілий рік. Ся вістка так прибила его, що він соромив ся перед кождим перехожим учеником, дивив ся остовпілими очима на заплаканого сина і не мав сили сказати ему хоч слово.

Аж по добрій хвилині вишептав „ходи!“ і оба мовчки зійшли сходами в низ та з соромом і жалем на лиці вийшли на місто. В розпучі, мов би по невдалій операції, завів о. Левіцький сина мовчки на станцію, де мешкав, розплатився з господарем, казав прикликати фіякра, забрав свої і синові річч і зараз виїхав на дворець, хочай ще до поїзду було часу дві години. Аж коли на двірці в салі усіли оба за стіл, о. Левіцький, заломивши руки, тихо спитав сина:

— Що-ж ти мені, Генку, паробив? Чи ти серця не маєш, що тобі не жаль ні мене ні бідних сесгер?

І тільки всього. Казав єму відтак подати вечеру, а сам не міг навіть допити поданої склянки пива. Генко їв зі смаком, хоч, звісно, виглядав так як виновник.

За те сцена дома, коли приїхали до Заліся, була далеко прикрійша. Дізнавши ся про пригоду Генка зараз на вступі в хату, мати енергічно відкинула єго від себе, коли хотів поцілувати єї руку; він аж упав на поміст. „Геть мені з хати!“ кричала она захриплим голосом. „Ані на очи не показуй ся мені!“

— Дай же спокій, Мариню! — втихомирювала її бабуся і приступила до Генка, аби

взяти єго в оборону. — Ще готов собі хлопець що зробити з жалю! Бідний Геньо!

— Не бійте ся! — говорила мати. — Він не з тих, що мають серце; не зробить собі нічого!

І дійсно, хлопець стояв вправді не з радісним лицем, лише з якимсь отупілим, все-ж таки тепер вже не знати було в єго поведеню найменшого жалю і розуміня свого положеня та злиднів родини. А коли вкінці обі найстарші сестри зі слезами в очах приступили до него і подібно, як батько, сказали: „Що-ж ти, Генку, нам паробив?“ — він навіть обидив ся і відкинув їх від себе словами: — „А вам що до того? Сам завинив і сам терплю“.

— В тім і біда, що не сам! — замітив Славко.

В цілім домі настав настрій незвичайно прикрий. Невдача Славка з женитьбою зовсім змаліла перед сею невдачею Генка, котра захоплювала не лише амбіцію родини, але й єї добробит. Що з ним тепер починати? Всї дивили ся на Генка, як на ворога, як на немилосерного розбишаку, що розбиває щастє родинне, як на крайного самолюбя, що хоче жити коштом цілої родини. Батько мовчав ходив безнастанно по своїй канцелярії або по городі, кури в люльку, не міг взяти ся до

ніякої роботи, все промишляв та розводив безнадійно руками. Старші сестри, Ольга і Наталка, не хотіли з Геиком і слова говорити; мати заборонила єму їсти разом з родиною; лише Славко вивідував ся докладно, з чого брат перепав, і половиною всеї вини невдачі приписував нерозумній системі шкільній з її видаванем патентів на дозрілих і недозрілих; а її бабуся Клявдзя не давала робити хлопцеві кривди, заносила єму їду до школи, і як уміла, так утихомирювала всіх та давала пильний погляд на поступки хлопця.

З того часу Славко не міг жити в такій душій домашній атмосфері. Ціле теперішнє положення родини, а навіть — як єму здавало ся — цілу незавидну будучиість єї бачив він ясно, як на долоні. О долю Геика не бояв ся, все він, чи скорше чи пізнійше, своє осягне; але що стане ся з п'ятьма сестрами? З них же дві ще зовсім малолітні!... Під чию опіку вони прийдуть, коли-б, не дай Боже, трафилось в родині яке нещастє? „І ту ще вони додають мені охоти до жеиньби, щоб я Стефку забув та без ніяких сеитиментів їхав кудись шукати иньшої паини“... думав собі Славко. „Як не та, то ся... Коли одні рукавички злі, то вбирай другі!“... І гіркий усміх не вступав ся з уст єго.

Нудьга брала ся єго страшенна. Які були

дома книжки, всі перечитав. На раду бабусі Клявдзі, котрій з давних часів осталися деякі книжки, перечитав за кілька днів і довженну повість Monte Christo і аж тепер зрозумів, чому бабуся любила її в сій фантастичній повісти, так, що кілька літ читала її наново. Читала її за кождим разом майже цілий рік і все находила в ній щось нового для себе. Дома не було ніякої часописи; задля ошадности не передплачував о. Левіцкий жадної вже від кількох літ. Як він міг обходити ся без часописи і без книжок, того син Славко не розумів, але лякав ся упімнути ся о спроваджене часописи; своїх же гроший не мав. Часом посилав по часописи до сусідного сьвященника, але з ними упорував ся скоро; за один ранок перечитував усі з цілого тижня. Тому й блукав нераз цілими днями по лісах, пролежував годинами в тіни, купав ся щодня кілька разів, та не знав, що дальше з собою почати. І та нудьга і непевність томила его гірше найтяжшої роботи. Розчароване із Стефкою переслідувало его всюди і дома і в глухій тишині лісній, та принимало преріжний вид раз — туги, другий раз — гніву, третій раз — німої, безвихідної резигнації. А сама Стефка, чим більше думав про неї, тим нераз ставала ся в его очах чарівнійшою, істотою такою, по котру він не мав права сягнути, котра на

него дивила ся з гори, як на мізерного хробачка, що поважив са підняти на ню очи. І то почутє, що она так мало віднайшла в нїм гарних прикмет, заставляло єго думати над самим собою. Іноді здавалось єму, що Стефка поступила собі справедливо, покинувши єго; иньшим разом велике обуренє будило ся в серцю єго і викликувало почутє сили та гордості. І з такими думками та почуваннями носив ся день в день, не маючи з ким нимі поділити ся. Родина?... та висилала єго знов у дорогу, „шукати щастя“, а з тим він нїяк не міг погодити ся. Сестри?... сестри розуміли єго; він навіть перед ними багато своїх думок виявив; але они значучими поглядами дивили ся на матір і багато дечого не доповідали, не дораджували Славкови нічого. Славко розумів ті їх недосказані гадки аж надто добре, вривав розмову на сю тему і ішов у ліс, ішов у село, в поле та там томив ся журбою.

В перших днях липня трафіло ся, що Славко зайшов пополудни на панське кладовище коло каплиці. День був ясний і горячий, а ту в тіни каплиці, акацій і кипарисів був такий любий холодок! Кладовище, уняте зеленим живоплотом як у рамку, лежало осьвітлене сьвітлом сонця, котре ярко відбивало ся у барвних вікнах каплиці та золоченім хресті. Тишина була така, що з двора, побудованого

досить далеко від кладовища, через парк долітали сумні звуки фортепяну. Вслухавши ся в них, Славко розпізнав зараз величавий похоронний марш Шопена. Се очевидно грала Маня на фортепяні. Славкови зробило ся жаль сироти, що свою тугу виповідала безсмертною композицією Шопена. Він поглянув на каплицю, де в пивниці спочивала її мати, і думав собі, що як би так бачив тепер Маню перед собою, то мусів би їй сказати багато-багато слів потіхи.

Від кількох днів носив ся на своїх проходах з „Божественною комедиєю“ Дантого. Читав її вже у себе в городі, читав у тіни ліса і помалу студіював безсмертний твір, заосмотренний численними замітками видавця. Колись, ще в гімназії, брав ся він читати єго з пієтизмом, та багато не розумів, а ще більше спиняли єго в читаню сї замітки, котрих поминути не міг, але котрі розбивали увагу і вражіє поеми. Тепер же, не маючи иньших книжок, постановив собі Славко доконче прочитати її і вже з Дангим та з Вергілієм перейшов ціле „Пекло“. Нині походжав ще з ними по девятім крузі пекла, де різні зрадники стояли у замерзлих керницях та ставах серед такого морозу, що їм слези на очах замерзали. Се Люципер своїми крилами, як у лилика, махав і навівав таку страшну сту-

дiнь. Славко рад був, що Данте схопив одного зрадника вiтччини за чуб i що в таке некло всадив ще живих декотрих своїх краян, чим певно допiк їм тяжко. „Оттак — думав вiн собi — можна би у се царство Люципера по заслузi скинути i багато моїх краян, що вiд-рекли ся рiдного народу i пiшли служити чужим богам“...

Докiнчивши читати „Пекло“, Славко встав i вже виходив з кладовища, коли в самiй брамi стрiтив ся з Заборовским i донькою.

— А! пан Ярослав! — промовив перший Заборовский, коли Левiцкий зняв капелюх i нишком глянув на панну Маню у чорнiй сукнi з чорною парасолькою в руцi. — Давно вже я з вами не бачив ся!

— Ви не прогнiваєте ся, пане, — почав Славко оправдувати ся — що я поважив ся ту зайти i читати. Ту так гарно!

— Но-но! нiчо не шкодить! — вiдповiв Заборовский. — Чи ви знаєте ся обидвоє? — спитав, обертаючись до доньки.

— Знаємо ся з давних лiт, але так лише з виду — вiдповiла Маня. — Пан Ярослав мабуть бував у нас колись.

— Тому чотири роки був я — замiтив Славко, подаючи дiвчинi руку.

— Ходiм! усядьмо собi там на лавочцi!

Поговоримо троха. Ви чей нігде не спішите
ся? — спитав дідич Славка.

— Ні! — відповів той.

Всі троє усіли на лавці в тіни.

— Так, так! — почав дідич. — Пригадую
собі, що ви давнійше були у нас кілька разів
з батьком і з молодшим братом. Тоді ще ваш
батько жив зі мною в згоді.

— Тоді ще ви, пане, жили з моїм бать-
ком в згоді — поправив Славко.

— Як то? — здивував ся дідич делі-
катному закидови Славка. — Адже не я дав
причину до незгоди!

— Але й батько мій не з тих, що не
люблять приязни. Він, самі знаєте, не політик.
А коли тоді при виборах хотів віддати голос
на народного кандидата, то тим лише хотів
сповнити свій обовязок Русина і сьбязченика
того народу, з котрого жиє. Але й тоді ваша
кліка не допустила до того.

— Як то, не допустила? — спитав дідич,
усьміхаючи ся, мовби з вдоволення, що най-
шов такого отвертого і горячого молодого
противника.

— Пане, не хотів би я показати ся не-
чемним і приписувати вам ту вину. Але один
з ваших певно о то постарав ся. Ви чей при-
гадуєте собі, як то було: в ночі перед ви-
борами я з бацьком спав у готелю. Чоботи

свої виставили ми перед двері, як звичайно, щоби їх слуга рано вичистив. Тимчасом, як я того певний, намовлений кельнер сховав нам обом чоботи, так що ми не могли з готелю майже цілий день рушити ся і батько не міг піти голосувати. Аж по голосованю нараз чоботи „віднайшли ся“. Коли-ж відтак розсерджений батько докоряв вам і иньшим панам, що воюють таким нечесним способом, ви ще обурили ся на него і погнівали ся. Єсть же така борба гідна людей справедливих?

— Пане Ярославе! — відповів дідич, усміхаючись. — Які ви ще молоденькі! Ви ще не знаєте, що в політиці сентиментів нема і кожний спосіб в борбі добрий, коли веде до ціли. Часом nie honorowo, ale zdrowo!

— Красна засада! — замітив Славко глумливо.

Дідич мав, видко, нині якусь особлившу охоту розмовляти з молодим питомцем, коли не зважав на его глум, а говорив так:

— Для красної ціли всякий спосіб добрий.

— Яка у вас красна ціль? — горячив ся молодець. — Власні інтереси у вас на ціли, коли на хлопского посла вибираете дідича.

— Пане, ми знаємо лучше всі хлопські справи, ніж ваші демократи.

— Тим гірше для нас, бо, знаючи всі тайни села, вмієте їх використовувати для себе.

— Ух! які ви отверті! — замітив дідич і усьміхнув ся. — Пожиєте на селі і зміните свою думку, побачите, що дідич не все ворог народови, а знов сей нарід не все гідний опіки.

Славка брала велика охота спитати дідича, в чім видко єго приятнь для Заліся, але на сей раз змовчав, замітивши, як Маня дивила ся на него своїми великими, немало здивованими очима. А до того прийшло єму на думку, що говорив за остро, і зганив себе за то.

— Що ви читаєте? — спитав дідич Славка, щоби змінити немилу розмову, і вказав на книжку в руках єго.

— Дантого.

— Данте? Данте? — почав собі Заборовский пригадувати. — Він писав мабуць комедії?

— То не комедия, тату, що він писав; то лиш називає ся „Божественна комедия“ — замітила донька єго.

— Ну, так, так; все одно! — відповів батько.

— Ви читали її? — спитав ся Славко у Мані.

— Читала в польскім перекладі.

— А пригадуєте собі то місце в „Пеклі“, де говорить ся о зрадниках вітчизни і народу.

— Пригадую собі. Покутують они, коли добре тямлю, замерзлі в ставах. Я собі то місце затишила.

— Як? — спитав Заборовский цікаво.

— Стоять у замерзлих ставах та кирницях, — відповів Славко — а Люципер своїми крилами навіває такий мороз, що зрадникам сльози замерзають на очах.

— Добрий мороз! — сказав дідич.

— Не хотіла би я так мерзнути! — замітила дівчина.

— Лучше жити для свого народу — додав Славко.

— Так єсть! — докінчив дідич — свій нарід треба любити.

— Але й другого не кривдити — докинув ще злобно питомець.

Дідич глянув на него глумливо, але не сказав нічого.

Посиділи ще якийсь час на кладовищі, Маня вирвала кілька бурянів коло каплиці, поправила вінок — і всі троє вийшли на дорогу.

— Чи то ви грали марша Шопена? — спитав Ярослав у Мані. — Аж тут я чув єго.

— Я грала.

— Знаєте, то прекрасне вражінє робить гра з далека в таку тиху, ясну днину.

— Люблю грати.

— Скажи радше, — замітив дідич з жалем — що то твоя одинока розрада тепер. Я за господарськими клопотами забуваю на Тебе, а ти мені аж змарніла, Маню, з того плачу і смутку. І не маєш навіть з ким поговорити. Може би ви коли зайшли до нас — просив дідич Ярослава — та хоч побалакали з нею, ний би так не сумувала. Зайдіть коли, прошу вас. Чи ви остаєте ся тепер дома?

— Остаю ся і не думаю виїзджати.

— Ну, але-ж ви теологію вже покінчили мабуть перед роком; чому-ж не жените ся?

Славко почервонів ся, але зараз схопив ся і відповів жартом:— Панни не хотять мене.

— На то справді нема рали — замітив дідич також весело. — Отже зайдете коли до нас?

— Зайду.

— Може навіть нині? Прошу дуже! Мушу вам признати ся, що ви мені подобали ся своєю отвертостію. Остро — остро відповідаєте, ну, але то добре.

— Дякую за комплімент; шкода тільки, що в отвертості своїй я певно показав ся нечемним; але я кажу, що думаю. Врешті я тепер чогось роздразнений.

— Нічо не шкодить! Ліпше щире хоч прикре слово, як фарисейство.

Всі троє увійшли на широке, гарне, цві-
тами засаджене подвіре і вступили на ганок.
При каві, яку зараз подала господиня Кри-
стиньска, Заборовский завів широку політичну
суперечку і оба говорили зо дві години. Вра-
жінє, яке Ярослав винїс з сеї розмови, було таке,
що Заборовский повинен стати єго ворогом,
коли тільки схоче для села щось зробити, н.
пр. заложити руску читальню або що. І хоч
на дідича дивив ся впрочім, як на поривистого,
але незлого шляхтича-гречкосїя з закостенї-
лими на селї думками, однак на прихильність
до него нїяк не міг здобути ся. Адже Забо-
ровский походив з тої шляхти, що за єї па-
нованя в краю руске селянство зійшло трохи
не на жебрачу торбу!...

На Маю підчас гостини в дідича Славко
майже не зважав; чув жаль до всіх дївчат на
свїті... Она прислухувала ся пильно розмові
батька із Славком, докидала деяке слово від
себе, але більше мовчала.

VI.

Цілий тиждень не показував ся Славко в дворі, хоч его просили; не хотів. Волів просиджувати у своїм городі або в лісі, ходив часом на поле до женців — але до двора не навідував ся. Аж раз, вертаючи з поля, стрітив ся з Заборовским і той сам зачіпив его:

— Так то ви дотримуєте слова, пане Ярославче? Чому-ж не прийдете коли до мене або сам або з сестрами? І я і Маня були би вам дуже вдячні за товариство. А так дівчина сидить зі своїми смутними думками, — змарніла, — нігде виїхати не хоче... я сам занятий...

— Я прийду до вас — відповів Славко — Якось відволікло ся; у кожного свої клопоти...

— Ходіть зі мною! Ви до дому?

— До дому.

— Вступіть до нас!

Славко троха отягав ся, але пішов до двора. Мані не було дома; сиділа в парку в липовій пахучій альтані і читала. Туди повів Заборовский питомця, поговорив хвилину з донькою, відтак лишив їх обоє, а сам пішов за господарськими орудками. Славко не сподівався такого поведення дідича і змішав ся; не знав, від чого почати розмову, але виручила його зараз Маня, спитавши:

— Чому не придуть коли ваші сестри до мене?

— Чому?... Бо пропасть поміж двором а приходством за велика — відповів Славко.

— Адже мій батько не грає ролі великого пана? А я-ж донька бувшої селянки...

— Бувш ої селянки — повторив Ярослав і поклав натиск на перше слово. — А батько ваш все таки пан і бідному сьвященикови не пара. Врешті, самі знаєте, що між ними було непорозуміє.

— Але вже тепер чей нема!

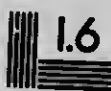
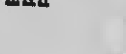
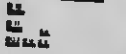
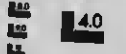
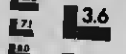
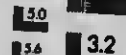
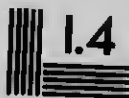
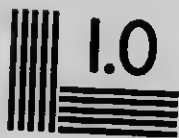
— Так як би не було; хоч між Поляком а Русиньом в теперішніх часах о порозуміє трудно...

„Она сама признає ся, що єї мати була селянка?“ — мигнула Славкови думка і він допитливо глянув на дівчину.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

— Ваша покійна мати була справді селянкою з роду?

— Не вірите?

— Вірю і чув уже про се; та все мені якось чудно. Мені здавало ся, що се видумка.

— Ні, правда. Мій батько був колись великим романтиком. Уподобав собі зовсім незможну сільську дівчину — вже не тямлю, з котрого то села, але не з Заліся — так задля її справді незвичайної краси, як і задля гарних прикмет її, про які чув; дав її на науку, а по трох роках оженив ся на перекір цілій родині. Дуже багато неприємностей мав з тої причини; сусіди не хотіли жити з нами, родина відрекла ся...

— Як думаєте: чи було то з їх сторони справедливо? — спитав Славко спокійно, але з укритим наміром.

— Вже-ж, не справедливо — відповіла дівчина сумно. — Батько оповідав не раз і про інших панів, що так само оженили ся, як він. І не знаю, за що люди гнівали ся! Мама була така добра...

Маня замовкла і аж по добрій хвилі знов обізвала ся.

— Моя мати не забувала ніколи о тім, з якого роду була, і мені казала не забувати.

— Бачу те сам і розумію ваш жаль по матери. Потіште ся тим, що ціле село жалує за нею не менше, як ви.

— Що мені з того? — замітила дівчина тихим голосом.

— У смутку таким, як ваш, то велика потіха, знати, що люблену вами особу любили і поважали всі.

— Тим більший жаль для мене по такій страті.

— Оповідав мені бідний селянин Мовчко, як покійна ваша мати спровадила була доктора з міста до єго дітей, коли дізнала ся, що они були хорі — і діти виздоровіли. Як би ви були бачили, як він благословив память вашої матери, — той бідний, прибитий селянин, у котрого ніхто не підозріває почутя вдячності, — то ви... Не плачте, пані! — перебив собі сам Славко, замітивши слези на очах Мані. — Я, необачний, ще вам жалю заздаю...

— Ні, ні! — поспішила ся сказати дівчина — говоріть! Не то мене болить, що ви розповідаєте...

Але Славко урвав і не хотів дальше вести про се розмову. Єму зробило ся жаль дівчини і він аж тепер зрозумів, чому Заборовский бажав для неї товариства. Она не могла забути своєї матери. Передумував над тим, як би почати яку веселійшу розмову, але

не находив теми. Наступила мовчанка, котру перебивав лише веселий сьпів пташок, що безжурно скакали по галузях дерев.

— Коли на вас так дивлю ся — виявив вкінци Славко свою думку — то, вірте мені, жалую вас і радбим вас якось потішити, але не находжу способу, бо я сам смутний.

— Не треба! — відповіла дівчина, перемогла себе і сама почала говорити о чім иньшій. Питала ся, коли приїде Славкова сестра, Зоня, котру бачила на Великдень мимоходом і дуже собі її вподобала. Мусить бути весела дівчина.

— Справді, найвеселійша з нас всіх — відповів Славко. — Може ще брат Генко подібний до неї.

— Такий самий і мій брат Стасьо! Клопіт маємо з ним; не вчить ся. Певно „двійку“ привезе, як я чула.

— Мій наймолодший брат перепав навіть при матурі.

— Згадував мені колись тато, що як би Стасьо діставдвійку, то сего року не дасть єго до гімназії, лише возьме професора до дому. Я певна, що так буде. Може би ви порадили нам, кого взяти на домашнього учителя?

— А наш Дорош не міг би? Він тепер фільозофію скінчив! Та правда, він міг би

вчити лише під час вакацій, бо потім іде до гімназії на учителя.

— А ви остаете ся на довго в Залісю?

— Не знаю; мабуть не виїду так скоро.

— В таким випадку ви могли би вчити Стася? правда?

— В котрій він клясі?

— В другій.

— Міг бим; то не велика річ... Але я сам не знаю, що зі мною стане ся...

— Розумію вас — замітила дівчина, легенько усьміхнувшись.

— Ні, ні, пані! — поспішив ся питомець сказати. — Я не виїду з Заліся з тої причини, яку ви відгадуєте. Я вже в сій справі майже рішив ся.

Дівчина дивила ся на него і немовждала на дальші слова. Славко похилив ся до землі і довбав палицею в піску.

— Не повело ся мені так, як я собі укладав — сказав по хвилі — і тому я рішив ся поки-що ждати.

Дівчина мовчала.

— Хотів бим тепер в Залісю цілий вік свій прожити, хоч яке се бідне село — докинув знов по хвилині.

— За які-ж то провини ви хочете наложити на себе таку кару? — спитала ся дівчина з легеньким цікавим усьміхом. — Чи може

тому, що панши вас не хотять, як ви казали тоді коло каплиці?

— Я так казав? — здивував ся Славко.

— Казали, батько сьвідком. Менї видить ся, що се за мала причина, аби загребувати ся на ціле жите в такім біднім селі. Є ту вправді для кого працювати, але один чоловік не дасть усему ради, не поправить добробиту села.

Славко не відзивав ся; ему було прикро, що Маня відгадала причину его лихого настрою. Замітила се она і зараз пояснила ему свій здогад:

— Я знаю, яка немила пригода вас стрітила; менї сказала все наша ключниця. Крім того ви тоді на кладовищи самі се потвердили.

Питомець не мав відваги глянути дівчині в очи і мовчав. Дівчина не відзивала ся також хвилинку, мов жалувала своєї отвертости, але небавом таки сказала:

— Вам певно дивно, що я се говорю так отверто. Менї здавало ся, що з вами можна так говорити, особливо, коли хочу вам ще порадити, не брати собі сеї відмови так до серця. Оповідали менї, що ви ходите смутні по лісах, по полях, та шукаєте самоти. А скоро подивлю ся на вас, то й без того бачу смуток на вашім лиці; ви змарніли...

— Задля одного відмовного слова пани — перебив їй скоро Славко, підвів голову і усміхнувся, щоб не виявити своєї журби.

— Се правда, пані! І я тепер приходжу до пересвідчення, досить песимістичного, що хоч у дівчат маса чуття, але в мужчин єго далеко більше. Дівчата при всім своїм м'яким серцю вміють рахувати; они справді суть тими вербами, котрі ростуть на всякім ґрунті і дають ся легко пересаджувати всюди, особливо коли того батько і мати бажають. Але я се вже собі витолкував і не се мене так дуже журить, а більше завдає мені клопоту теперішнє положенє родини і мої пляни на будуче. Коли я казав, що хотів би остати ся до смерти в Залісію, то тому, що радбим жити для родини — батько і так уже не молодий — а відтак і для села. Се була би ціль життя, котрій справді варто би посвятити ся. Кажете, що один чоловік не дав би ту всему ради, але я хочу спробувати, я мушу спробувати.

— А найти собі яку иньшу „вербу“ вже зрекли ся?

— Зрік ся.

— На тепер.

— Не лиш на тепер, але мабуть на ціле жите; з такою думкою ношу ся. Але даймо тому спокій; батько ваш іде.

Надійшов справді Заборовский, присїв

ся до них і довідав ся від доньки, що „пан Ярослав“ прийняв би ся в потребі вчити Стася.

— А може ще сей урвитель привезе добру клясу? — замітив Заборовский. — Але то справді не злий проєкт. Ви не думаєте виїзджати з Заліся?

— Ні!

— Коли так, то я просив би вас, аби ви взяли Стася в свою опіку, розуміє ся, коли на се пристанете.

— Мабуть пристану — відповів Славко.

В кілька днів по сій розмові настали вакації для школярів. Горошинський виїхав до родичів, але за те до Заліся приїхала сестра Ярослава, Зоня, відтак Стасьо Заборовский, а вкінци Петро Дорош. Зоня привезла добре свідощтво, Стасьо зовсім лихе, а Дорош — свідощтво, що скінчив уже четвертий рік фільзофії.

Славко був дуже рад особливо з приїзду Дороша, з котрим міг наговорити ся доволі. Дорош привіз із собою стипендию, яку діставав на фільзофії, і зараз в перших днях взяв ся будувати нову хату для матери і братів. Дідич, до котрого вдав ся о дерево, дуже радо відступив ему за дешеву ціну будівляний материял. Хоч Дорошеви дуже сподобала ся така ласка дідича, але так само, як старий о. Левіцкий, не похваляв наміру Славка учити

Стася, сина такого „завзятого Ляха“. Бував частим гостем в о. Левіцкого і уважно та з правдивим вдоволенем придивляв ся панні Зоні, котра за всіх сестер говорила і сьміяла ся найбільше. Ще на Різдво, будши в Залісю у матери і в о. Левіцкого в гостях, звернув він увагу на панну Зоню, але тоді не мав часу і відваги поговорити з нею яке щире слово. Тепер же, коли часу мав доволі, він шукав нагоди до розмови з нею, і найшов її на одній прогульці в лісі.

Вибрали ся Славко, его брат Генко і три старші сестри і Дорош до ліса збирати ягоди. В лісі порозходили ся і Дорош придибав Зоню на самоті. Не мав він виразного пляну, що говорити з нею, але хотів доконче говорити. Почав розмову від того, чи Зоня по вакациях поїде до семинарії.

— Не знаю — відповіла она.

— А маєте охоту?

— І маю і не маю.

— Се залежить певно від того, чи не приїде хтось до Заліся.

— Хто-ж би такий? — спитала дівчина цікаво.

— Ну, який окінчений питомець...

— Ей, ви! — обурилася Зоня і відвернула ся.

— Нічого в тім не було би дивного. Ви гарна панна.

— Ага, гарна! — відповіла Зоня, але ласкавійше глянула на Дороша.

— Ви знаєте, що я на компліменти не щедрий. Кажу правду.

— Ба, коби то була правда! — зітхнула она.

— Хто-ж вам казав, що то не правда?

— Я сама знаю. Зеркало мені показує.

— То якесь дуже лихе зеркало. Я маю ліпше, подивіть ся! — І з тими словами вивняв мале зеркальце з кишені та підніс его перед очи дівчини. — А що, не моя правда?

Дівчина глянула в зеркальце цікаво, але потім відіпхала его від себе. — То що з того? — каже.

— З того таке може бути, що вам „люди“ не дадуть навіть записати ся до семинарії, а вже скінчити її, то певно ні!

Зоня нахилила ся до землі, вирвала незамітно з коренем малу кропиву і доложила її до букету квіток, котрі вже мала в руці, та подала его Дорошеви.

— Маєте букет за ваші компліменти.

Дорош ухопив за букет і попик ся кропивою.

— Ха-ха-ха! — засьміяла ся дівчина весело, а Дорош добродушно усміхнув ся.

— Які ви! — сказав лише, викидаючи з букету кропиву.

— А не говоріть мені на другий раз таких компліментів!

— Добре, не буду говорити, хоч вірте мені, панно Зоню, що я незаслужених компліментів паннам не говорю.

— Ви у Львові вивчили ся таких?

— Того не потрібно вчити ся; само серце каже.

— Серце, серце — повторяла дівчина з легенькою іронією.

Дорош замовк і не знав, що даліше говорити. Почав збирати ягоди, щоби їх дати потім Зоні. А Зоня, почервоніла, сховала ся за корчі; не хотіла, щоби Дорош її бачив.

— Панно Зоню, хочете ягід? — кликнув Дорош.

— А маєте багато?

— Маю!

— То давайте сюди! Похвалю ся, що то я тільки назбирала.

— Я вам назбирала багато і принесу до дому.

— Так не можна. Ай! і бабуся до нас іде! — кликнула весело, побачивши бабуся на стежці. — Ходіть до нас, бабуся, ту найбільше ягід!

Дорош підійшов до старушки і поцілував її в руку.

— І ви тут, пане Дорош? — спитала стара їмосць ласкаво. — Бавте ся? Бавте ся, бавте, поки молоді! А де иньші?

У відповідь на се, Зоня високим сопрановим голосом крикнула: „Гоп! гоп!“ — і зараз з кількох сторін ліса відізвали ся голоси. — Ходіть сюди! — додала Зоня.

— Пора вже на підвечірок! — замітила бабуся. — Ходіть і ви з нами, пане Дорош! Як же вам хата будує ся?

— Добре, пані добродійко! Мама так тішить ся!

— І має чого! Такого сина мати, то потіха і поміч велика. То ви лише до кінця серпня в нас будете?

— Так!

— А потім?

— Потім іду на посаду, ще не знаю де, чи до Львова чи до Перемишля.

— А відтак нас запросите на весіле, правда? — спитала бабуся весело.

— З ким?

— Ну, з ким! Вже-ж не з такою старою, як я, тільки з молодію.

— Не маю ще.

— Найде ся, найде ся! — успокоювала старушка Дороша. — Того квіту по всему сьвіту.

— Перше мушу іспит зробити.

— І іспит зробите і весіле справите ; вже я вас знаю.

— Тяжко оно, дуже тяжко.

Бабуся дивила ся веселими очима зпід окуляр на вродливого, чорнявого „фільозофа“, котрий не вірив у се, що єму так гарно і скоро все вдасть ся, та перечив бабусі головою.

— Зоню, а ти де вже сховала ся? — спитала старушка в голос, а коли дівчина в корчах відізвала ся, замітила :

— Не ховай же ся від пана Дороша ! Від него можеш багато навчити ся, навіть у розмові.

— Ой, вже ! що мене пан Дорош навчить ! Латини чи греки ? — відповіла внука, виходячи з недалеких корчів. — Врешті пан Дорош має хлопців учити, а не панни !

— Панно Зоню, я вчив у своїм житю шість учениць, одну навіть із семинарії.

— І дуже они вас слухали ?

— Чому ні ! Мусіли, я їх остро тримав.

— Може й били ? — сьміяла ся дівчина.

— Ну, бити не бив, але обходив ся поважно, може аж надто поважно. І вас міг би я неодно навчити ; побачили-б ви...

— Не хочу !

З ліса надійшли Славко, Ольга, Наталка і Генко — і всі разом пішли на підвечірок.

Ідучи попри поле, помітили коло жінок Заборовського. Він підійшов до Ярослава, що остав ся далеко поза товариством, і з легеньким докором сказав єму: — Видите, які ви не добрі! Що-ж би вам шкодило, коли-б з вашим товариством могла ходити на прохід і моя Маня.

— Правду кажете, пане, — відповів Славко — але зрозумійте ви різницю поміж вашою донькою і моїми сестрами, то не подивуєтесь нам. Я навіть не знаю, чи згодилась би ваша донька пристати до нашого товариства. Вкінці я сам дуже радо запросив би її, але сестри якось немов лякають ся. Ви зрозумієте: они відчувають найбільше, що маєтком зовсім не дорівнують вашій донці — отже чулись би звязані, немов упокорені.

— А коли Маня пристала би? — спитав дідич.

— В такім випадку певно, що й ми пристали би дуже радо і коли позволите, то ми колись навідаємо ся.

— Але-ж прошу, дуже рад буду з того! А Стася схочете вчити від вересня? Бо тепер, в липни і серпни, нехай має також вакації.

— Добре, прийму ся вчити єго. Я вже рішив ся, лише родичі висилають мене замість того женити ся, на що я тепер в жаден спосіб не згоджу ся.

— Ну, то добре! Прийдіть коли до мене, то згодимо ся. Сподіваю ся, що ви з мене будете вдоволені.

— А ви з мене. Коли-ж завтра буде погода, то я з сестрами прийду по панну Маню.

VII.

Але на другий день погоди не було і всі сиділи дома. Холодний вітер розбивався об угол приходства, свистав та завівав до комнати бабусі Клявдзі так, що она казала собі запалити в печі, бо їй було за зимно; дощ ударяв об шиби вікна, капав виразно з даху в баюрки на окапі; а дерева шуміли раз голосно, мов вода на лотоках, раз знов тихо. Небо висіло сіре, мов оловяне, над цілим селом, — заносилося на довшу слоту. А понуру тишину перебивав часом лише пес у буді та когут.

Нудьга бралася Славка страшенна. Він як встав рано, то походив кілька годин і поклався знов спати; до обіду збудили його, він пообідав і знов поклався спати. Встав

перед вечером, виглянув крізь вікно на двір і знов смутний поклав ся на постіль, та вже не спав, лише прислухував ся шумови вітру та каплям дощу, ударяючим об шиби. Такий півсонний стан, коли думки немов присіли і відпочивають, не відзивають ся, можна пізнати лише на селі. Нічого тоді не хоче ся, лише спати і спати або хоч лежати без думки. Взяв би ся за яку роботу, але жадної нема. Всі книжки Славко вже поперечитував, часописий не було, розмовляти з родиною не мав о чім, у власній голові сьвіжих думок не находив — словом нудьга така, яку лише можна пізнати в тихім селі. Прийшло єму до голови, піти самому до двора, але ніщо єго не здержувало від сего ходу так, як думка, що треба брести великим болотом. Був би собі закурив цигаретку, як би хто єму був скрутив; але сам був за лїнний встати і скрутити собі. Тут він в одній і тій самій хвилині сварив себе самого в душі за отупіє, за лїниство, і тут заразом находив причини, чому лучше лежати на теплім місци в півсні.

І був би може лежав так знов аж до вечері, як би Зоня не ввійшла в комнату та не сказала єму, що селянин Головатий має до него орудку і жде в сїнях. Славко встав і закликав Головатого до канцелярії, рад у душі, що хмарний день приніс єму якусь нови-

ну. Головатого знав він з оповідань, що се майже бідний, старий господар, котрий кілька разів брав ся закладати в селі читальню, але не находив людей до помочи. Не розуміли його і навіть на сьміх брали. Також знав его з того, що був противником війта Костишина і все грозив ему, що его попамятає, особливо з того часу, як війт замкнув его ніби-то за обиду свояка Андрія Костишина на добу в арешті громадськім та взяв від него ще п'ятку кари. Але з того часу, як тому два роки Головатий хорував тяжко, він здав господарство на сина і сам проживав тихо, так тихо в селі, що майже ніхто его не замічав.

— Що скажете, пане газдо? — спитався Славко, саджаючи насилу сивого Головатого на крісло, бо сей ніяк не годився сідати.

— Я до вас, паничу наш любий, як би не прогнівали ся, з орудкою.

— З якою, на приклад?

— А з такою, що то для вас буде новина. Чув я від людей, що ви розпитували ся і сего і того, як їм веде ся, та радили, що робити; — так я думаю собі: піду і я до панича, що він на моє скаже. Скажіть мені, паничу, як вам подобає ся наш війт Юрко Костишин?

— Мені він не подобає ся.

— А чому? — спитав Головатий тихше, нахиливши ся до Славка і сперши ся руками на грубій палици.

— Мені видить ся, що він о громаду цілком не дбає.

— Так оно й є! — потвердив старий. — А знаєте о кого він дбає?

— О себе може?

— О себе, паничу, о себе; та ще коли би так дбав, аби з того громадї кривди не було, то би єму то й хвалило ся, але-ж бо він з громади дере, а собі бере.

— Та якже так, пане газдо?

— Як? я вам зараз покажу. — І старий виймив зза пазухи якийсь папір. — Прочитайте, що там стоїть.

Була се податкова книжка старого Головатого. Славко глянув і каже: — Ну, що-ж? Та се ваша книжка податкова; ту стоїть написано, що платите 5 зр. і 3 кр. податку ґрунтового і домового.

— Так, то правда. А що ви скажете на то, що я торік в осени заплатив уже свій податок за торік, а в зимі сего року заплатив єго другий раз за той сам рік, не за теперішній.

— Чому-ж ви платили два рази?

— Я нездужав, не міг походити за тим та розвідати ся; прийшов писар з присяжним

і сказали, що я ще винен і мушу заплатити ; а син взяв тай заплатив.

— Куди-ж ті гроші діваються?

— У вїтовій кишени, паничу, у писаревїй кишени, в Андрія Костишина кишени, у Мошковиї — бо они собі в спілці.

Для Славка була се справді новина не аби-яка, він почав розпитувати і дізнав ся цікавих річий. Головатий вичислив кільканайцять селян, котрі так само як він, заплатили два рази податок. При кінци минувшого року зложив вїйт рахунок з громадского добра такий, що Головатий дуже сумніває ся, чи він правдивий. Від радного Павла Стрілецького, свояка, дізнав ся, що гроші, призначені за ріжні кари, що мали йти на бідних, десь пропали. Було їх після рахунку обидвох найменче 60 зр. Андрієви Костишиному відступив вїйт на власну руку кусень громадского ґрунту, що варт що найменче 50 зр.. Мошкови Зільберови відступив кусень толоки на склад дерева з Дуброви, а нікого о то не питав ся. Купував сам гонти на потреби громадські і порахував собі за них тільки, що они й половини того не варті. Виарендував Мошкови ломи каміня з громадского ґрунту, а де гроші за камінь, Господь знає. На будову дороги дістав з виділу повітового гро-

ші, але людей гонив на шарварок більше як було потрібно.

Славко слухав того здивований і не хотів вірити.

— Вірте мені, паничу, я правду кажу — впевняв Головатий. — Що він нам лиха наробив, як громаду скривдив, того ні спити ні переговорити. І нещастє наше, що нема кому взяти нас в опіку, уймити ся за бідними людьми. Село тепер так збідніло, як я не зятимив. Були голодні роки, але так, як тепер є, то ще не було. Десь иньші громади радять собі якось, а в нас всі такі прибиті, наполохані, що ні суди Боже їх намовити до чого доброго. Мій свояк Стрілецький тай ще двох радних хотіли щось більше розвідати, куди дівають ся громадські гроші, та що-ж? Они не письменні, писар пустить їм блахмана, ще й накричить; війт настрашить арештом за образу гонору — і они сидять тихо. Я вам то хотів сказати, паничу, — кінчив Головатий говорити і встав з крісла -- щоби ви знали. Може ви намовите панотця, щоби написав яке письмо до міста, а може й самі якому панови в місті скажете. Бачив я вас, як ви ходили з дідичем. Добре би було, аби й він о тім дізнав ся, хоч він з нашим війтом руку тримає, то ледви чи що поможе.

Славко дивив ся на старця, мов на батька рідного, і дякував єму, стискаючи руку.

— Я й не знав, — говорив він — що в нашім Залісю такий нелад. Що буду міг, то зроблю, хоч то робота не на мої сили. Дещо здогадував ся я; н. пр. той міст на дорозі, що за него вїт — як я чув — заправив у радї повітовій 340 зр., не варт тільки.

— Та де він тільки варт! — сказав ще Головатий. — Я єго оглядав. Як варт 180 ринських, то більше нї. Взяв ся єго сам ставити і заробив при тім добре.

— Нї, він ще гроший не дістав; має комісія приїхати сими днями, оглянути міст, чи варт тільки.

Головатий попрощав ся і пішов, не зважаючи на дощ, до дому. А Славкови гірко стало за батька, котрий сидить стільки літ в Залісю і пальця не ткне у громадські справи. Радив Головатий просити батька, щоби написав письмо „до міста“, однак Славко рішив ся навіть не говорити о тім з батьком. Коли-ж той при вечері питав ся єго, за чим Головатий приходи, Славко відповів лише коротко, що „поговорити“.

— Він сільський опозиціонїст — замітив сатько — і я не радив би тобі з ним собі заходити.

— Добре, добре! — відповів син з нетаєним пересерде́м.

— Чого ти, Славку, ходиш нині як строе́ний? — спитала ся бабуся.

— Бо я справді строе́ний тими всіми обставинами.

— Може тобі що бракує? — питала ся журливо бабуся дальше.

— Ах! бракує мені справді багато, а передовсім сил Геркуля, щоб я міг ту стайню Авгієву вимести на чисто.

— Що він за якусь стайню говорить? — здивувала ся стревожена бабуся, звертаючись до о. Левіцкого.

— Ніщо, ніщо, мамо, от молоді мрії!

„Мрії“... — повторив Славко глумливо, встав і пішов до своєї комнати.

— Що єму такого? — допитувала ся бабуся. — Чи він ще й доси не викинув Стефки з голови? Плете якісь небилиці за стайні... Ще, борони Боже, розум стратить.

О. Левіцкий мусів зараз пояснити матери, хто се такий був Геркуль і хто Авгій і чому Славко хотів би бути Геркулем... Певно Головатий наговорив єму багато про громадску господарку, а єму захотіло ся в Залісю лад завести. От! молодий хлопчиско, думає, що се так легко, особливо коли за війтом обстає

і староста і рада повітова і дідич. Радше би йому не пхати пальців межи двері.

Але Славко навіть рад був, що таке дізнав ся від Головатого, бо тепер хоч мав чим свої думки заняти, за чим слідити. Коли приїхав „на комісію“ люстратор виділу повітового з двома знавцями, оглядати міст, Славко прилучив ся до комісії і був також при оглядинах моста. Справу ту зрозумів він тепер цілком добре. Виділ повітовий повірив зверхности громадській Заліся будову малого моста в селі за гроші повітові. Війт не сказав нікому слова, лише з писарем порадив ся і на власну руку заняв ся дуже ревно будовою моста. Закупив потрібний материял, але лихий, і вибудував міст. Зладив потім з писарем спис коштів, добув на него підпис делегата дорожного, котрий навіть моста не хотів оглядати, і подав просьбу о виплату 340 зр. гроший. Виділ повітовий не хотів зараз виплатити гроший, казав, що вишле урядника оглянути міст. І справді приїхав люстратор п. Дзюбинський разом зі знавцями. Ті сглядали міст з усіх боків, придивляли ся материялови, рахували, кілька могли коштувати робітники, і вираховували, що цілий міст не варт більше як 200 зр. тай то вже буде добре заплачений.

— Ну, що-ж тепер буде? — питав ся люстратор у війта. — Я вам не виплачу тільки

гроший, кільки ви зажадали. І як ви мали лице жадати тільки?

— Прошу пана люстратора, я на таку комісію не пристаю — відповів Костишин. — Ті панове не розуміють ся на тім. Мене коштували дорого звожене дерева і робітники, матеріял дав я добрий, постоїть кількадесять літ.

— Як постоїть пять літ — відповів один із знавців, — то дуже добре.

— Я вам 340 зр. не дам — сказав ще люстратор — і торгувати ся з нами не позволю!

— Добре, добре! — відворкнув Костишин розлючений. — Я собі иньшу комісію спроваджу. Чи й ви, паничу, належите може до комісії? — звернув ся він з глумом до Славка, що мовчки приглядав ся та прислухував ся всему.

— Ви мені пана Левіцкого не займайте, — сказав люстратор до війта — я єго ту запросив і він нікому не нерешкаджає. Будьте здорові! а ми їдьмо!

Попрощали ся зі Славком і відіхали до міста. Славко пішов до дому, а війт лишив ся на своїм мості і стояв невдоволений. Він не тратив надії, що виділ повітовий, котрому він нераз вигодив у політичних справах, виплатить єму всі гроші, а сердило єго найбільше се, що сьвідком такої немилої для него пригоди був син панотця. І се гнівало єго,

що гроші не зараз дістане; трафляє ся купити дешево грунт в одного газди, а гроший не стає. Розсерджений пішов він скорим ходом до коршми Мошка Зільбера. Зайшов до его алькиря і там усів та казав собі подати пива.

— Що чувати, пане вйіте, з мостом? — спитав ся Мошко, присівши коло вйіта. — Що сказала комісія?

— Нічо! — відповів Костишин коротко.

— Як нічо? — дивував ся Мошко. — Дадуть вам 340 ринських?

— Ага, дадуть!

— Що, не хотять дати? Або то їх гроші? То гроші повітові!

— Двіста ринських дають лише.

— Лише двіста? Ну-ну! Але між нами сказавши, пане вйіте, ви таки заправили за богато. За ті дуби, що я вам продав з Дуброви, що-ж ви заплатили? Га? Тай то не далека дорога їх возити, чверть милі, більше ні!

— Тільки ти, Мошку, не виговори ся мені з тим перед ким в місті, бо я тобі готов зараз камінь сперти. Кількось уже на нїм заробив? га?

— Ну! — відповів Мошко — зарібки з того не великі. А за то, щоби я в місті мав що сказати, не бійте ся! Я не з тих!

— А за то місце на толоці, що я тобі дав на склад дерева, нічого мені не думаєш дати? Як не даш, зараз мені забирай дерево геть!

— Що-ж вам за то дати, пане вйте?

— Десятку даш і вже!

— Та за що десятку? Чи то ваша толока?

— Коли не моя, то забирай собі дерево!

— Ей! Які ви скорі! Пятку дам, добре?

— За мало.

— Ну, то шість.

— Не торгуй ся, жиде, раджу тобі! Ти і так маєш з мене великі зиски.

— А шість з половиною возьмете? То, бігме, більше не варто.

— Давай десять, а як ні, то забирай собі дерево! ні грейцара не спущу! — повторяв вйт своє і таки поставив на своїм, взяв десятку.

— Які ви пане, Костишин, не добрі! Ви не мені ще хочете заробити, а я знаю, що ви сими днями заробили грубі гроші — говорив жид, подаючи вйтови десятку і гальбу пива.

— Які грубі гроші?

— А запомогу? га? Триста ринських! То сума!

— То піде на люди.

— Ну-ну, „на люди“... Ви також „люди“... Пане вийте, то ми собі ту в чотири очі можемо так говорити! — втихомирював Зільбер Костишина, коли той видивив ся на него гнівно.

— Дай спокій, Мошку, з такими жартами, а пильнуй радше свого носа! Що ти, чую, загадуєш того п'яницю Криворукого з хати викидати, чи що?

— Винен мені багато.

— А на що-ж ти єму даєш пити?

— Бо сам хоче; чому я не маю дати?

— А ти знаєш свої приписи коршемні?

— Знаю; ну, й що з того?

— А маєш ти совість викидати дрібні діти Криворукого на двір?

— А що мене обходять єго діти? Він мені винен вже більше, ніж єго хата варта.

— Сивуха твоя тільки варта? — говорив Костишин з глумом. — Ей, жиде, пильнуй ся!

— Ей, пане вийте, пильнуйте ся! — відповів так само Мошко.

— Чого я маю пильнувати ся? — боронив ся вийт. — У мене все в порядку.

— А в мене ще в більшім як у вас. Я би вам таки на правду радив, пане вийте, аби ви більше пильнували ся. Ви бо дуже від-

важно все робите. Я знаю, що Головатий ходив за чимсь до єгомостя — за чим? У него-ж дома не було ані хрестин ані похорону! А люди мені доповіли отут в коршмі, що він збирає ся вас скаржити.

— Що? він? — обурился вїйт. — Той старий гриб? А не молив би ся радше, щоби смерть мав легку? За що-ж він думає мене скаржити?

— Каже, що податок взяли ви від него два рази. Хто-ж так робить? Адже то зараз може викрити ся!

— Я не брав — відповів вїйт коротко.

— Тай я ні! — сказав Мошко. — Але що люди платили по два рази податок за один рік, то я сам знаю.

— А що ти зліщитував Грицуняка, Козака і Федина за лихву, то я також знаю. Позичив Грицунякови сотку, а взяв до трьох років кілька? га? Двіста пятьдесят! Та ще з торбами єго пустив. А Фединич через кого вибрав ся за море! Лишив тобі такий красний ґрунт, а сам ледви на дорогу дещо прибирав. Ні, Мошку, пригадай но ти собі, який волоцюга ти був, коли прийшов ту до Заліся тоді підчас холери тому з двацять літ? Тямиш? Що ти мав тоді? А тепер ти богатший від мене! А я-ж газда був з діда-

прадіда! От сидів бись, Мошку, тихо та не пускав ані пари з уст.

— Та я нічо! — боронив ся Мошко. — Або я що кажу напротив вас? Я тільки раджу як приятель, аби ви зі своїм писарем та з Андрієм якомсь то інакше робили, аби в очи не впадало. Ще готова приїхати комісія, зревідує касу і тоді що буде?

— Нічо не буде! Я з папами знаю ся. Врешті каса в порядку.

— Ну, як в порядку, то най буде! — закінчив жид. — Дати вам ще гальбу?

— Давай! Може би ти, Мошку, післав кого по писаря?

— Добре, я пішлю.

— А не сказав би ти мені, Мошку, що зі слабостию чувати? — спитав вїйт, бажаючи очевидно звернути розмову в иньший бік.

— З якою слабостию?

— З тою — пек їй! — холерою?

Мошко видивив ся настрашено і спитав: — Ну, що? може вже прийшла?

— Вже прийшла і забирає самих жидів.

— Не жартуйте, пане вїйте, з тим; то не добре. Я чув, що з наших сторін она вже пішла собі геть.

— Ха-ха-ха! а ти вже налякав ся! —

засьміяв ся війт. — Ну, не бій ся, Мошку, слабість затихла.

Прийшов писар і приніс немилу новину, що один з радних, Костюк, котрому поручено відобрати при нагоді гроші за підводи для війска при маневрах, ніяк не хоче їх звернути до каси.

— Не до каси, а людям я мушу виплатити! — вгнівав ся Костишин. — Що-ж він собі думає, той несїголовка?

— Сказав менї просто в очи: „Коли вільно війтови і его заушникам красти, то вільно і менї!“

— Та я его до криміналу всаджу за таке! — грозив війт.

— Тихо, пане Костишин, ще хто почує! — успокоював писар війта. — Годї его до криміналу всадити, бо заки-що, виговорить перше все, що знає, на нас і буде біда.

— Тай то правда! — замітив на се Костишин. — А грім же би его побив! Що-ж я зроблю, як люди будуть у мене допоминати ся о гроші?

— Скажемо, що ще не прийшли, а потім люди забудуть. Але-ж бо ви, пане війте, і не думаєте менї нинї що зафундувати.

— Кажіть собі дати пива!

Писар волів рум, як лихе Мошкове пиво,
і казав собі подати руму. При напиту і тютюні
оба розбалакали ся про свої справи і аж
пізнім вечером вернули ся до дому.

VIII.

День 18-го серпня був незвичайно погідний і красний; тому подвійне свята Преображення Ісуса Христа і уродин цісарских випало дуже величаво. О. Левіцький рішив ся правити богослуженє на пожарищи старої церкви. З неї вже й слїду тут не було, кромі випаленого місця поміж липами, бо обгорілі бальки і підлоги казав Левіцький зложити під дзвінищею. На місци де стояв давнїйше престіл, уставлено тепер дошки на підвисшеню, а на тім великий стіл зі свічками і образом з дому о. Левіцького.

На кладовищи зібрала ся більша половина села святити овочі, а потім послухати і панотцевого сина, бо пішла чутка, що він буде мати проповідь. На богослуженю явив

ся і дідич з донькою, всі діти о. Левіцького (жінка его і мати остали ся дома); приїхав також Горошинський, а Дорош, що був офіциром в резерві, явив ся нині з нагоди цісарских уродин у військовім параднім мундурі з ясно-жовтою „фельдбіндою“ при боці. І ніхто з цілої інтелігенції заліської не звертав на себе такої уваги, як іменно Дорош своїм мундуrom. Декотрим селянам не могло то в голові помістити ся, що Дорош лише рік служив при війську і вже став офіциром; аж молодші селяни, котрі служили також при війську, мусіли сим недовіркам вияснити, що се можливе. Стара Дорошиха стояла недалеко свого сина, не зводила з него очий і аж росла з радости, чуючи у громадї людей, що її обступили і вишитували, самі похвали для єї Петра. „Офіцир, як злото!“ казали люди. „Не знати, кільки такий мундур коштує?“ А Дорошиха то чує і мов від нехочу кидає слово: „180 зр.“ — Сто вісімдесять ринських! — дивують ся люди. Але-ж бо і ладний мундур! А ті кутаси самі кільки коштують? — А Дорошиха знов мов від нехочу каже: „дванайцять!“ — Дванайцять ринських! То они певно шовкові? — „З чистого шовку! тому такі дорогі“.

Неменше вражіне зробив Дорош і на доньки о. Левіцького, котрі в мундурі ще его

не бачили. Особливо Зоня, що сиділа на лавці недалеко Дороша, не могла втерпіти, аби від часу до часу не глянути на вродливого поставного молодця. Перед сестрою Наталкою, що коло неї сиділа, виявила навіть тихцем свою думку, що „Дорош у військовім мундурі виглядає далеко красше“. А Дорош тимчасом стояв, легенько сперши ся на шаблю, усміхнений і певний себе, та спокійно водив очима по громаді, що подивляла его.

Богослуженє ішло красно. Вправді головний сьпівак, дяк, не мав голосу такого, щоби его можна було пустити хоч на яку небудь сцену, але проте голос его чути було зпоміж всіх, як бренькіт чмеля поміж мушками. А й люди помагали ему що сили, так що голосні пісні лунали далеко та відбивали ся в лісі разом з гуком двох моздїрів, з котрих стріляли під парканом церкви. Лише до тих пісень, що сьпівали молодими дзвінками голосами школярі, котрих зібрав Горошинський, люди не мішали ся і з вдоволенєм самі їх слухали.

Нараз громада втихла і навіть ті, що оглядали доси Дороша, звернули свою увагу в иньший бік, туди коло престола, до явив ся молодий син о. Левіцкого, щоби мати проповідь. В Залісю не проповідував він ще ніколи, отже всі були цікаві послухати его.

Ярослав постояв хвилину мовчки, як би ждав на се, аби всі зібрали свою увагу, і відтак рівним голосом розповів дещо приступно з житя цісаря, вказав на значіне конституції і тих прав, що милостивий цісар людям признав, і зійшов на то, як з тих прав треба користати, передовсім у громадї. Тут звучний голос Славка став щораз піднимати ся, набираги сили, лице єго стало папружене, очі замиготїли, і він, не називаючи Залїся, почав яркими красками описувати такі самі злидні і такий самий нелад, які були в Залїсю. Передовсім описав безрадність і непроворність самих селян так, що чути було між громадою голосні потакування і зітханя, а відтак дотепно змалював зверхність громадску, котра користає з непорадности і темноти селян. Люди зглядали ся з усьміхом і злобою на Костишина, що сховав ся між людей і дивив ся в землю, та на радних, що не могли встояти спокійно на місци. І все те говорив Славко так, що не називав нікого по імени, а проте всі знали, про кого він річ веде. Вкінци на прикладї одной громади, знаної з порядків в цілій Галичинї, пояснив, як люди собі радять, і закінчив величанєм цісаря, котрий дає людям спроможність рядити собою на власне добро.

Підчас цілої проповіді о. Лєвіцкий був

дуже неспокійний і не втерпів, щоби потім не сказати єму тихцем: „Тобі здавало ся ма-
буть, що ти на вічу; ще мені біди наробиш!“
А Заборовский через весь час вдоволено у-
сміхав ся і до доньки своєї сказав: „Добрий
проповідник! Дуже мені сподобав ся той
Славко. Батько єго не такий“. А коли Славко
зложив дальматику та, почервонілий, підій-
шов до сестер, Заборовский встав і подав
єму руку, сказавши: „Гратулюю! Вражине
знамените! Ви бачили, як селяни вас слу-
хали?“

— Ні, я не завважав добре! Забуваю
ся майже зовсім, коли говорю, і здає ся мені
так, як би я сам до себе говорив, а людей
перед собою не бачив.

Славко усів, похиливши голову, і слу-
хав дальшого богослуженя. Нараз здало ся
єму, що голос батька єго якось дивно за-
тремтів, немов став жалісний. Глянувши в сто-
рону престола, він замітив коло дяка слугу
Марту з дому. Славко здогадав ся, що стало
ся. Слуга принесла з дому новину, а дяк
сказав її о. Левіцкому, не зважаючи на бо-
гослуженє. І коли сьвященик правив дальше
богослуженє голосом таким благаючим та
ревним, як би молив Господа о якусь особ-
лившу ласку, син єго встав, вийшов з кла-
довища і в повертаючої до дому слуги хотів

щось спитати ся, але та випередила єго, сказавши з веселим усьміхом :

— Дав вам Бог ще одну сестричку, паничу !

Славко не сказав на се ані слова, але на богослуженнє вже не вертав, лише пішов просто в ліс. Сїв собі на окопі під лісом і звідтам дивив ся на родинний дім, котрий на него наводив смуток і жаль. Шість сестер без посагу, без будучности... Долю таких дівчат може лише той відчути, що їх любить так, як Славко любив свої сестри. Ше рік-два, а найстаршу сестру Ольгу будуть називати старою панною, Наталці вже також двацять літ минуло. Зоня до семинарії певно не піде, бо звідки взяти на се гроші? Генко мусить повторяти осьму клясу, троє малолітних дівчат не буде навіть за що посилати до школи, — а ту батько вже не молодий і серед тих злиднів зовсім отупілий. Боже, що з того вийде? Вийде передовсім таке, мій Славку, (сказав собі він з глухим самовідреченєм), що ти зі своїми самолюбними мріями мусиш попрощати ся вже раз рішучо і жити для родини! В такім випадку навіть добре стало ся, що ти від Стефки дістав гарбуза, бо тепер хоч ніхто тебе не вяже. В осени висьвятиш ся безженним, забереш старші сестри до себе, — буде батькови лекше. Може

дещо й Генкови пішлеш... Інакше годі, так треба зробити.

Але Стефку не так легко можна було забути... Як було тому рік, а як нині? —

Він приляг голсвою до землі, закрив лице руками, полежав так бездушно кілька хвиль, а коли потім підняв ся, лице его було бліде і змучене. Мов перед б'сами, так перед якимись влізливими думками почав він утікати скорим ходом дорогою до дому. І розводив так нераз руки, як би справді хотів прогнати які прикрі оси.

Ідучи попри город, замітив там сестри, і сам вступив у фіртку города. Крізь заслонене вікно одної комнати долетів до него плач немовляти, котрий его прошиб морозом. Але ще більше вразило его, коли на вступі до альтани побачив заплакані сестри: Ольгу, Наталку і Зоню. Всі три сиділи сперті о себе, Зоня в середині, і плакали тихо. Одна Зоня виглядала лиш так, як би плакала тому, що сестри плачуть.

— А ви чого сльози проливаєте? — спитав Славко з силуваним усміхом. — То се такий невеселий привіт для сестрички? Слізми смутку її витаєте?

— Добре тобі казати, — відповіла Наталка, хлипаючи, — ті о себе не потребу-

ещі боятися, але що з нами буде? що ми маємо?

— А я вже хіба лишуся старою панною — казала Ольга. — Хто мене схоче?

— А я до семинарії не піду — хлипала Зоня, відсуваючи з чола русяву гривку. — А все через ту „малу“ тай через Генка...

— Не плачте, мої дівчата, — потішав Славко — так оно зле не буде, лиш будьте терпеливі!

— Я до семинарії мушу піти! — сказала рішучим голосом Зоня, обтираючи енергично сльози із своїх синіх очей.

— Ти хоч до семинарії можеш піти, — завидувала сестра Наталка — а ми й до того вже за старі.

— І не знати властиво, що собі тато думає? — замітила Ольга докірливо.

Славко усів на лавку і справді не знав, що на ті всі питання відповісти. Настала хвилька мовчання і з заслопеної комнати долетів знов слабенький плач молоді сестрички.

— У-ве! у-ве! — стала Зоня покривлятися і коли по личку її котилися дві ясні сльози, уста розширилися до злобного усьміху.

— От бачите! — замітив Славко. — Зоня вже потішилася.

— Ага! потішила ся! відповіла она знов понуро.

До альтани надбігли з города молодші сестри, семилітна Мариня і чотири-літна Клявдзя. Ті вже десь очевидно від слуг дізналися також, що дістали ще одну сестричку і зараз тим похвалили ся.

— Я маю сестличку маленьку! — сказала Клявдзя, притискаючи до себе ляльку з відломаною ногою.

— Чи може ту, що на руках тримаєш? — спитав Славко, усьміхнувшись.

— Е! ні! — відповіла мала. — То иньша, така, що кличить.

— Я її буду колисати! — похвалила ся старша, Мариня. — І буду їй сьпіванки сьпівати.

— А ти знаєш такі сьпіванки? — спитав Славко.

— Знаю! — відповіла Мариня і тоненьким голосом просьпівала: „Ой ходить сон коло вікон!“

— І я знаю також — похвалила ся Клявдзя і засьпівала: — „Всі ви, хлопці, баламути!“

Славко засьміяв ся в голос, взяв малу Клявдзю на руки, поцілував і посадив на коліна. Сестри також усьміхнули ся.

— А ти ту малу сестричку, що кричить, любиш? — спитав Славко у Клявдзі,

— Люблю.

— І я люблю — додала Мариня.

— Бачите, то ви ліпші сестри, як ті старші! — замітив Славко і з усміхом звернув ся до старших сестер.

— От, діти ще! — відповіла Зоня поважно.

— Ов, яка мені доросла! — закпив собі брат. — Ти ще сама дитина.

— Я вже не дитина, шіснайцять літ маю!

— Ага! то тому ти вже кидаєш так на Дороша очима.

Ся замітка діткнула Зоню несподівано глибоко; она розплакала ся і вийшла з альтани.

— Бе-е-бе! — стала покривляти ся маленька Клявдзя. — Плаче так, як сестличка там в хаті.

— Ай, ти пестійко бабусина! — сказав Славко і поставив Клявдзю на ноги на своїх колінах. — А мене ти любиш?

— Люблю.

— Якже ти вмієш любити?

— От так! — сказала Клявдзя, поклала ляльку на стіл, обняла брата дрібними рученятами за шию і поцілувала его в уста.

— Ну, коли ти мене так любиш, то я тобі мушу зірвати красну грушку. Ходи зі мною! І ти, Мариню, ходи!

В альтані осталися Ольга і Наталка. Вони вже не плакали, але з лиця були понурі.

— Чи паша Зося не залюбилася припадком в Дороші? — спиталася Наталка.

— Не знаю.

— А чого-ж так розплакалася?

— От, дитинні примхи!

— Може... То він уже професором?

— Хто?

— А Дорош?

— Ні, він що-йно суплентом буде.

— То кілька плати буде мати на місяць?

— П'ятьдесят ринських.

— Ов! то на велике місто за мало.

— Для него одного досить!

— Але коли-б хотів оженити ся...

— То возьме таку, що гроші має, а певно ані тебе ані мене.

— Ти вже маєш свого Горошинського — замітила Наталка якимсь невиразним голосом.

— Він так само мій, як твій — відповіла Ольга.

— Чейже тепер батько не буде ждати на лучшего жениха для тебе?

— Не знаю. З нашим татом годі що говорити...

— Давнійше приїздили до нас в такий час різні питомці, а тепер нікого не видко.

— По що мають приїздити?

Наталка не знала, що на се відповісти, встала помалу з лавки і вийшла в город. Ольга лишила ся в альтані, разом зі своїми понурими думками. А жадна з них не мала відваги вступити до хати...

Там же в хаті, о. Левіцкий по богослуженю, упевнившись о здоровлю жінки, похажав з люлькою в губах по своїй канцелярії і думав, що чинити. Не брав він собі зросту своєї родини так до серця, як доньки, але й сам перед своєю матерю признав ся, що волів би сина, як доньку. Мати, бабуся Клявдзя, хотіла єму з сеї нагоди багато наговорити, але нині не мала на се часу. І так о. Левіцкий остав ся сам зі своїми думками. Він бачив, що й се не добре і се зле, але дальше не сягав думками, будучности своєї родини не старав ся навіть собі уявити. Знати було в єго поступованю щось з магометанського фаталізму; він ждав не знати на кого і на що. Одно лиш розумів тепер ясно, що єму треба доконче багато-багато, як найбільше гроший, бо без них загине разом з родиною. І він рішив ся не жалувати ніякого селянина і за треби церковні правити як найбільше.

Що від такого рішення і на другий день не думав відступати, о тім пересьвідчився зараз обробований Мошком селянин Козак, котрий жив тепер простим зарібником у своїй бідній хаті і тільки всеї помочи мав, що кушник города і одна корова для дітий. Він прийшов згорблений, з зарослим тупим лицем, зі стеблами соломи в довгім волосою, до канцелярії панотця з сумною вісткою, що єго жінка, котру о. Левіцький тому два дні причащав на смерть, померла, і він хоче тепер згодити ся за похорон.

Левіцький усів за стіл, виняв свої книги і питає ся :

— Як твоя покійна жінка називала ся на імя? Козак стоїть і не знає, що відповісти.

— Як же ти її кликав?

— Та як же? „Стара!“ і вже! — каже Козак так, як би се була річ зовсім зрозуміла.

— А як она писала ся, ще заким вийшла за тебе замуж?

— Канонїрчиха!

— Ей, ти старий дурню! — вгнівав ся о. Левіцький. — Жив тільки літ з жінкою і навіть не знає, як она звала ся. То Канонїрчихою єї прозивали по батьку, а батько єї писав ся Чорний. — І заглянувши у метрику о. Левіцький додав: — Називала ся небіжка

Домна Чорна, прожила літ 53, а з тобою 26.
Що даш за похорон?

— Що-ж я можу дати, прошу єгомостя?
— скривив ся Козак. — Я такий бідний...

— Ну, ти бідний, але й я не багатий.
Даш п'ятку, менше не возьму!

— Єгомость, не маю, бігме не маю! Дам
риньський, кожух заставлю, то роздобуду, але
п'ятки не дам.

— Ну, то ховай собі жінку без мене.
Я покроплю.

— Та як же так можна, єгомость? Тільки
літ бідувала зі мною, таї тої прислуги
їй не віддати? — говорив Козак тремтячим
голосом.

— Як хочеш; або давай, або обійди ся
без мене — повторив о. Левіцький. — Я не
спущу ані крейцара. І я маю діти і я мушу
з чогось жити.

— Возьміть два риньських, єгомость, а
решту вам відробить син один або другий.
Возьміть, панотченьку! — благав Козак.

— Маєш при собі?

— Ні, не маю.

— То йди, перше принеси! — сказав
Левіцький твердо.

І Козак пішов заставляти кожух. Приніс
небавом два риньських, а решту, казав, від-
робить син в осени; буде молотити і кар-

тофлю копати так довго, доки не відробить. О. Левіцький записав собі, що син Козака має єму відробити десять днів в осени і казав старому прилагодити похорон на другий день пополудни. По тім торзї по селї пішла поговірка, о когрїй зараз дізнав ся і Славко, що панотець збирає гроші вже для шестої доньки, а тимчасом о. Левіцький, коли розважив свій вчинок, жалував єго якийсь час, але при слїдуєчій нагодї зробив так само.

Все те стало ся мов на привіт отсеї маленької істоти, що на хрестї назвали її Володимирою. Добре хоч, що маленька „Влодзя“ того всього не розуміла і не знала: инакше жите відразу було би їй дуже гірке. І не знала она й сего, що поява єї на сьвіт спонукала о. Левіцького також до одного вчинку, до якого він перше не показував найменшої охоти. Іменно Ольга, що плакала і сумувала так задля сестрички Влодзі, небавом дізнала ся, що повинна радше бути їй вдячною, бо о. Левіцький на горячу памову бабусі Клявдзі рішив ся вкінци віддати Ольгу за Горошиньського.

— На кого ти хотїв ждати? — говорила бабуся до свого сина. — Шість доньок в хатї, адже того не скриєш перед ніким! А Горошиньський чоловік статочний, не надто

молодий, має трийцять три роки, загосподарований. Ольга прийде на готове.

— В моїм роді ще того не бувало, щоби дівчата за учителів виходили — говорив на се о. Левіцкий. — Та най уже побирають ся, коли така Божа воля.

Повідомлений о тім Горошинський прибіг, красно прибраний, чимскорше в дім о. Левіцкого і поцілував его, бабусю і свою суджену в руку. Его лице, звичайно, сніде, тепер зарумянило ся і він шасливо споглядав на свою суджену, що також немов віджила і стала якась жвавійша. О. Левіцкий приймав Горошинського ласкаво, але без особливших любовщів; за те бабуся Клявдзя скакала коло Горошинського так, як би сама була его судженою, а не її внука.

— Ну, преці потанцюю собі! — говорила она і рухала ся так жваво, як би танці мимо її старости зовсім не приходили ся їй тяжко. — А памятайте, пане Горошинський, не забудьте мене попросити бодай до кадриля!

— Добре, пані, прошу вже тепер! — відповів шасливий Горошинський, сідаючи коло своєї судженої.

Зоня кривдувала собі дуже. Такі осьвідчини їй не сподобали ся. „Як би мені мав хто осьвідчити ся — говорила она сестрам, пізнім вечером лягаючи спати — то мусів би

перше впасти передо мною на коліна, потім присягнути, що мене дуже а дуже любить; а ми би потім обоє крили ся з тим перед татом і мамою довший час і аж відтак сказали би їм. А тустало ся се якось так непоетично, сухо“...

— Преси Бога, аби хоч так непоетично осьвідчив ся тобі хто — відповіла Наталка.

— А! я тепер піду до семинарії, то можу собі почекати і перебирати.

— Почекай, хто знає, чи приймуть тебе. Там зголошує ся таких, як ти, сотками. А ліпша рахуба була би, як тато казав, аби тебе Славко дома вчив, а ти потім іспит складала.

— То ще ліпше! — тішила ся Зоня. — Буду на весілю Ольги.

— Моє весіле буде тихе, може навіть без музики — замітила Ольга. — Годі ставити ся, як нема за що.

Ще сказала Зоня кілька своїх думок і зараз заснула; лише Ольга і Наталка розмовляли до пізна в ночі, думаючи посполу над своєю будуччиною. З третьої комнати чути було часом пискливий плач наймолодшої доньки Левіцких...

ІХ.

Вакації скінчили ся. Петро Дорош вибудував хату і виїхав на посаду до Львова. Генко Левіцький остав ся дома і мав аж на другий курс знову вступити до осьмоїкляси. Зоня пішла до семинарії, до чого допоміг їй Хорошинський тим, що помістив її у своєї заможної тітки у Львові за дешеві гроші.

Ярослав Левіцький не виїжджав нігде і почав учити дідичевого сина. Що з собою почати, не знав; думки, висьвячувати ся безженим, немов лякав ся, але і не слухав намови бабусі, щоби їхати до о. Лановича, котрий мав краснудоньку і значне віно для неї. А се, що прийняв ся учити дідичевого сина, оправдував раз перед батьком, котрий троха кривив ся, так: „Іхати, казав він, нігде не думаю, висьвячувати ся маю час, дармо їсти хліб ваш не хочу, — що-ж вам шкодить, коли у дідича зароблюю по 20 зр. місячно? Я ті гроші вам віддам і собі дещо справлю; бодай газету запенумерую собі. І не буде мені так скучно, як тепер є у сій глуши заліській, без книжок, без газет, без роботи“...

— Але-ж бо, хлопче, вік твій минає! — вговорював о. Левіцький сина. — Думає бути сьвящеником, а пускає ся на домашнього інструктора! Чи то-ж годить ся?

— Такого „щастя“, як ваше, тату, могу добігти чи скорше чи пізнійше, а чим пізнійше попаду в такі злидні, як ваші, і поступлю собі так, як ви з Козаком, тим лучше для мене і для таких Козаків. А красше не шукати таких злиднів!

— Роби собі, що хочеш! — закінчив о. Левіцький, вражений немило згадкою про Козака. — Ти вже давно повнолітний; памятай лише, абись на мене не нарікав.

— На вас не буду нарікати за свою долю, будьте певні! — відповів Славко і хотів вийти з батькової канцелярії, коли в двері вступив саме той Козак, котрого перед хвилиною згадали. Славко задержав ся в канцелярії.

— Що скажете, газдо? — спитав о. Левіцький, наставляючи Козакови руку до поцілованя.

— Та я, прошу єгомостя, з інтересом.

— З яким?

— Женити ся хочу.

— Та як? в дві неділи по смерти першої жінки?! — здивував ся Славко.

— Годі инакше, паничу — відповів Козак, підвівши свої тупі очи на Славка. — Нема кому сорочки випрати, нема кому зварити,

тай мені самому маркотно. А за жінкою то я ще й дістану дещо, буде лєкше.

— Не лїпше-ж тобі — почав о. Левіцкий — свою доньку, що служить у Львові чи десь, до дому завернути, най би варила і прала?

— Як би я знав, де она є, то я би їй казав вернути до дому; але за нею і слїх загинув.

— То котра? — спитав Славко в батька по німецки, аби Козак не розумів. — Чи та гарна Анниця, що приїздила раз на Великдень до Залїся, цілком по паньски приодягнена?

— Та сама — відповів о. Левіцкий. — *Sie war wirklich sehr schön, aber...* А деж она обертає ся? — спитав ся у Козака.

— Не знаю — каже батько Анниці. — Зі Львова поїхала десь аж під Турка чи до Гамерики, не знаю. Писала якомсь раз торік, але і реєнтий не знав, з якого то краю лист прийшов від неї.

— Так з ким-же ти хочеш женити ся?

— З вдовою по небіжчику Кіндраті.

— А! то справді добра буде жінка! — почав панотець прихвалювати. — Мусить бути слюб красний.

— Та вже як ласка ваша — говорив Козак вдоволено, як би не той, що першу жінку поховав тому два тижні. — Я з нею умовив ся, ще як мені жінка почала „псувати ся“.

Славко витріщив очі на таке варварство, але батько, полагодивши орудку з Козаком, пояснив синові цілком просто сю безсердечність Козака.

— Ти дивуєш ся? Думаєш, що на селі так, як у піснях сьпівають? Хлоп без жінки не витримає, хоч би сам не мав що в рот вложити. Один бувший мандатор а потім війт, що вже давно помер, оповідав мені, що коли селяни не хотіли платити податків, то він замикав їх жінки до арешту. Той спосіб завсїгди показував ся найлучшим, бо селяни зараз складали гроші... — Бачиш, такий бідолаха Козак женить ся, а ти не думаєш, хоч ти все таки будеш мати що їсти і для себе і для жінки.

— Бо я не Козак! — Хиба ви думаєте, що можна оттак раз-два, діставши від панни гарбуза, її забути і другої шукати?

— Чому не можна? — Се-ж звичайна річ, щоденні випадки! Жени ся, поки ще на синоді не ухвалили целїбату.

Того місяця мав бути у Львові церковний синод і газети ширили заздалегідь вісти, що синод має постановити безженність для сьвящеників.

— Заким синод ухвалить, а Рим потвердить, — говорив Славко — я ще буду мав час надумати ся.

Під кінець вересня синод зібрався. О. Левіцький читав „Діло“, передплачене Славком, і сердився незвичайно, що синод може навіть над чимсь подібним радити, як безженність. А полохлива бабуся Клявдзя думала, що вже от-от вийде заборона питомцям женитися, і трохи не виганяла Славка з дому, щоб їхав на празники і весілля. Він уперто не слухав і з Заліся не виїздив. Але справа безженності не виходила йому з думки і навіть гризла його, коли раз мав о тім розмову з Головатим. Було се по тім, як о. Левіцький відчитав у каплиці єпископське послання о синоді. Головатий питався у Славка, над чим там будуть радити, а дізнавшись, що між иньшим і над безженністю, заявив зовсім ясно, що то було би незле, якби і рускі сьвященники були нежонаті.

— Не у гнів вам сказавши, — говорив Головатий — от і ваш батько якби був нежонатий, то може був би цікавий знати, що в селі діє ся, та поміг би дещо направити. А так що? присіли його діти, він газдує, як кожний з нас, зводить — як може — кінці до купи, а про своїх парафіян не має і часу думати.

Славко передумував сю річ з різних боків, але кінець кінцем добачував у словах Головатого багато правди і отсе його гризло. Коли

він розповів батькови сію думку Головатого, той обурился незвичайно і на таку „єресь“ і на Головатого і на Славка.

— Я тобі раз кажу: не приставай ти собі з тим Головатим, бо хоч він головатий, але проте дурень. Бунтівник, радикал — я его знаю.

— Що-ж ви будете робити, — питався з глумом матурист Генко у своїх сестер, — коли питомцям заборонять женити ся? Відпадуть вам найлучші женихи. Ольга ще найлучше зробила, що рішила ся вийти за учителя, а Зоня зі страху захотіла параз бути учителькою...

Наталка мала справді невеселу міну.

Горошинський, котрий тепер був щоденним гостем в домі о. Левіцкого, набрав по синоді вартости, а сам синод був нераз предметом розмови при обіді і вечері.

Бився з думками Ярослав, але на нічо не рішався. І навіть на весілю Горошинського з Ольгою, котре небавом відбуло ся, зовсім не був чемнійший для захвалюваної бабусею доньки о. Лановича, котра приїхала на весіле, як для иньших паннів, що бабусю дуже журило і гнівало. Поступив собі так, як би для него всі дівчата були однаково милі або однаково байдужі.

Весіле було досить гучне. О. Левіцкий — як Славко на своє зачудоване дізнав ся — позичив гроші від вїйта Костишина, щоби лише

справити відповідне весіле для першої доньки. Славка дуже неміло вразили такі близші зносини єго батька з вїйтом, котрого мав за злодія, але мовчав. То найстарша сестра виходила замуж, годї було перед сьвітом виявляти свої злидні... Бабуся Клявдзя була дуже весела і як обіцяла — так справді танцювала з Горошиньским кадрия. Зоня, що приїхала зі Львова на весіле, була також вдоволенна і весела; казала, що з Дорошем видає ся часом у Львові, за що Наталка зганила її і порадила уважати на себе. Мала Влодзя в колисці, що найбільше причинила ся до того весіля, не могла ще на жаль брати участи в розривках весільних...

По весілю був дома такий нелад, як по нападї ворога. Славко не міг собі спокійного кутика найти; кілька днів прятали хату і все переганяли єго з місця на місце. Тому він і ходив трохи не цілими днями по селї, та заводив нові знакомости, особливо з парубками.

— Єй Богу! — казав він — нема иньшої ради, тільки перенести ся до двора, куди мене Заборовский вже давно просив. Ту так тісно, хоч Ольга перенесла ся до школи.

— То перенеси ся! — говорила Наталка.
— Панна Заборовска красна дївчина... Може її зловиш замісь Стефки...

— Ет, не говори! Саме длятого не кваплю
ся до двора, що там панна є... Але — додав
по хвилі — перенести ся варто, там я мав би
велику вигоду і міг би дещо робити.

Однак він не зараз зважив ся на се.

Х.

Цілий вересень і перші дні жовтня Славко лише доходив до двора і просиджував там із Стасьом по дві, по три години. Перших кілька днів більше розмовляв зі своїм учеником, як учив его, бавив ся з ним, та пізнавав, що „в нім сидить“. Відтак втягав его помалу в науку і скоро замічав у хлопця неухагу і втому, зараз науку вривав і йшов з ним в сад бавити ся в пилку. Розповідав ему притім дикі історії про Індиян, які затамив ще з хлопчачих літ, а правдиву радість зробив хлопча, принісши ему Робінзона, котрого той прочитав за два дні, а через цілий тиждень випітував ся о пояснення. Наслідки такого поступовання з хлопцем були такі, що по двох тижнях Заборовский сказав Левіцкому :

— Але-ж пане ! мій Стасьо тепер вас любить більше, як мене, або Маню.

— Коли так, то тепер почнемо вчити ся
— відповів Славко. — Я хотів перше призвичаїти его до себе, аби не дивив ся на мене,

як на свого ворога. Він свавільний, але талановитий.

— Урвитель, пане, кажу вам: урвитель, як рідко. Колись-то мало корови не застрілив, так що я тепер мушу патрони під ключ ховати. А вчора упав з яблінки; добре, що хоч єму пічо не стало ся. Тютюн де зарве то зараз папіроса крутить. На заяці вже хоче ходити стріляти. Гультай він, пане, кажу вам! Мислить, що як має герб, то і без науки мусить бути ланом. Го-го! моспане, повчи ся троха; не здавай пана так замолоду, на паньство ще час... Я би дуже вас просив, щоби ви до мене перенесли ся. Дам вам окрему комнату, в мене дістанете все, лише допильнуйте мені Стася. Будете могли спокійно і собі щось робити; я маю, а властиво Маня має зовсім гарну бібліотеку, можете собі читати. Там і так у вас дома потісно.

— Добре, — відповів Славко — я перенесу ся, але аж коли слота і болото настане.

Але ще слота не настала, як він переніс ся до двора. Розгосподарив ся широко і згідно в гарній комнаті, котрої вікна виходили на смерековий ліс. Наука Стася йшла гладко, хлопець поважав, любив і слухав свого учителя, не збиткував уже так часто і сам нераз хвалив ся перед батьком тим, чого навчив ся.

Коли Славко лиш доходив до двора, він видав ся з Манею рідко і не дуже шукав її; навпаки — обминав. Але тепер він з Заборовськими обідав, підвечіркував і вечеряв, отже мусів говорити і з Манею. У неї жаль по матери вже значно притих і являв ся найчастійше тоді, коли хто згадав покійницю, — а се обминав і Заборовский і Славко. Що найбільше у Мані подобало ся Славкови, то се, що она прекрасно, з великим зрозумінєм грала на фортепяні. Приїкнувши до Заборовського і єго доньки, Славко відважив ся раз навіть співати до єї гри. А що в него був дуже приємний барігоновий голос і він сам знав ся на музиці, то з того вийшло таке, що на бажанє і Мані і Заборовського він мусів нераз співати ріжні пісні. І се ще мусів Славко признати панні Мані, що она була з лица дуже мила, а в поступках своїх і розмові безпретенціональна.

Приїхав раз із сусідного села Мурованки пан Роман Більський, про котрого Славко чув від батька, що він женихає ся до панни Мані. Приїхав відвідати Заборовського, звиняючись, що так довго в него не бував через жнива та ріжні иньші господарські клопоти. Був се около сороклітний мужчина, черствий ще, румяний, але зі спорою лисиною на голові. В рухах жвавий і надскакуючий, в розмові

о пустих річах невтомимий, притім чоловік бувалий, бо прожив з десять літ за границею та їздив сьвітами. Заборовский в порівнянню з ним виглядав на простого гречкосія старої дати, котрий лише в малій части познакомив ся з новітними справами, читаючи пильно щодня свій *Przegląd*.

Пан Більский приїхав на бистрім кони, котрого славний родовід знав аж від прадіда єго. Увійшов жваво до сальону, поцілував Маню в руку, привитав ся з Заборовским і допитливими очима глянув на Славка, котрий стояв з боку і не знав, чи виходити з сальону, до чого мав більшу охоту, чи оставати ся.

— Пан Більский! — Пан Ярослав Левіцкий! — познакомив Заборовский обох, і Славко остав ся.

Він оглядав Більского докладно і жалувал, що така молода і пристойна панна, як Маня, має дістати ся такому пережитому кавалерови. Нехай він буде і добрий чоловік і заможний — все-ж єін Мані не до пари.

Розмова цілого товариства не виходила поза щоденні справи. Більский сказав Мані кілька зручних компліментів, она легеньким усміхом дякувала за них, але більше нічого не міг Славко по ній замітити.

— Якже вам подобав ся мій сусід Більский? — питав ся Заборовский у Славка, коли

Більський відіхав. — Правда: сьвітовий, сальоновий чоловік!

— Правда! — відповів Славко коротко.

— Пане! він пів Європи звидів! — говорив Заборовский одушевлено. — В Мурованці він гостем. Але і гроший видав на свої подорожі — село купив би за них! Тепер, каже, вже єму навкучило ся їздити, гле я не вірю, чи довго втерпить на селі. Хибя би оженив ся... А має маєток, о! має!

Славко мовчав, але того дня під вечір мав нагоду розмовляти про Більського з панною Манею. День був погідний і вечір наступав такий тихий, осінний, що наводить на чоловіка задуму, мов похорон перед часом помершої красавиці. Славко сидів в огороді в альтані, на котрій листе дикого винограду приняло вже всі відтінки червоної краски, і вдивляв ся у фотографію Стефки, котру посив і доси при собі мов на муку. Вдивляв ся в неї, щоб найти собі відповідь, длячого она єму в свій час подобала ся. Дивив ся і думав, але ясної відповіді не находив. При тім огляданю застала єго Маня, що увійшла в альтану і хотіла зараз вийти, скоро замітила фотографію в руках єго. Але він зірвав ся і задержав її.

— Прошу, — казав — можете і ви подивити ся на неї... Се она... Я не крию ся. Скажіть мені, чи я мав добрий густ?

— Зовсім добрий! — відповіла Маня, оглядаючи з цікавостію фотографію.

— На красі пізнав ся, а на характері помилив ся. Але-ж бо й справді годі вас, панши, пізнати; або ви занадто звичайні, так що се нас дивує, або ви такі скомпліковані, що ми розуму не доберем.

— Скорше занадто звичайні — замітила Маня, віддаючи фотографію.

— Ви так думаєте? — спитав ся Славко здивований.

— Ну, що-ж? Ми — люди і то більше люди, як ви, мужчини. Круг наших інтересів більше буденний, як ваш. Чи ми тому винні, чи се зле чи добре — в то не входжу; але факт фактом остає ся.

— Тому то я не можу позбути ся гадки, що женщины взагалі більше практичні в житю, хочу сказати: менше перебирчіві у своїх учинках... Чи так?

— Так би виходило... Чи ви не співаєте сего до мене? — спитала бистро, відгадавши тайну думку Славка. — Ні, пане, така дуже практична я не є і здогад ваш не має великої підстави. Се комбінації батька, а не мої. Пан Більський дуже милий чоловік, правдивий сальоновець, але в мені по матери лишилося досить демократичної крові, щоб я на сальоновість не клала великої ваги. Ви не по-

вірите, як пам'ять на покійну матір мені все пригадує, хто я з роду, як настроює мене часто недовірливо до всіх „szlachetnie urodzonych“. Мій брат, поручник, дуже зарозумілий на свій герб, батько лише часом нагадує єго людям, а я вдала ся в маму-демократку.

— Демократизм не лежить в тім, аби маловажити герби — замітив коротко Славко. — А аристократизм сей, що шукає краси в житю і вміє віднаходити її, також незлий, навіть дуже добрий.

— Я знаю — відповіла дівчина живо. — Демократизм треба ще зазначувати роботою. Бувши у Львові через два роки у тїтки, я пізнала там одного пана, котрий мені докладно вияснив, що се таке демократизм.

— І якою роботою думаєте єго зазначити?

— Що-ж я можу тепер робити?

— Е! ні, не кажіть так! Можете щонайменше робити се, що ваша добра мати робила; можете н. пр. мати вплив на батька, щоб він не терпів у селі такого неладу, який є. Розуміє ся, коли пан Більський забере вас нам на другий рік та ще й виїде з села в місто, то з вашого демократизму користи не буде.

— Пане Левіцький, не докучайте мені Більським, — промовила з усміхом, — бо я вам так само і з більшим правом буду докучати

панною Стефкою. Ви самі винні, що она рішила ся вийти за кого иньшого замож.

— Вже вийшла — замітив Славко невідразно. — Недавно читав я в часописи про єї вінчанє і дивно було мені, що я прийняв сю вістку досить спокійно.

— Вже вийшла замож? — повторила дівчина і змінюючи голос на більше мягкий, додала: — Я властиво не повинна вам докучати...

— Можете, нічого не шкодить.

— Не хочу.

— Чому?

— Бо то вас певно болить.

— У мене досить сильні нерви.

Славкови забагло ся немов висповідати ся перед дівчиною, що пошанувала єго чутє, і став їй оповідати про Стефку. Думає, що зможе оповісти все спокійно а навіть з легким глумом. Тимчасом коли пригадував собі чимраз лучше пережиту подію, голос єго мяг, він уривав і не докінчивши, замовк, та похилив голову в землю.

Настала мовчанка. Маня передумувала, від чого би почати сьвіжу, веселійшу розмову, але не находила предмету.

Аж по добрій хвилі Славко підняв голову і намагаючись до усьміху, відізвав ся :

— Правда, який я ще дитинний!... Не дивуйте ся і не сьмійте ся! Я до того перед

рідними сестрами не признав ся, що вам тепер оповів. Мені здає ся, що вам можна було оповісти, а я чув потребу до того. Тяжко носити ся самому із своїми думками.

— Не бійте ся; я вмію оцінити ваші почуття і зовсім не думаю брати їх на глум.

— Є знаєте, люди, з котрими цілими літами жиє ся, а проте чоловік перед ними криє ся; а є знов такі, до котрих відразу має ся довіре. Ви мабуть одча з сих...

— Незаслужений комплімент...

— Мені тепер не до компліментів; я, можна сказати, зробив ся тепер байдужий до всіх женщин, та проте вірю ще, що є між ними щирі люди. Спокою бажаю...

— Борби повинні ви бажати, а не спокою; ви-ж не старець.

— А вже-ж, без борби годі і я її шукаю, я її вже найшов, але не таку, як ви собі думаєте. От з нашим війтом побороти ся, з нашими Мошками, з темнотою — отсе тепер для мене борба, хоч не поетична, але за те цікавіша і корисніша ніж ті стереотипні, все однакі любовні борби

— Ви зробили ся песимістом завчасу і без надто великої причини. Се стара історія... Бачите, як спадає листє з клена? А він на весну знов зазеленіє.

— Так-так! Се стара Історія, мовляв Гайне, doch bleibt sie immer neu... Але даймо сему спокій! Шкода о тім і говорити! Чуєте, панно Маню? Я числю на вас, що коли мені буде потрібно помочи вашого батька в користь громади, то ви ужиєте свого впливу на него. Правда?

— Буду старати ся.

— Як би ви знали близше відносини Заліся, то вас би така сама лють брала на них, як мене бере, коли думаю про них. Я нераз і зовсім рад з того, що зазнав розчарованя, бо тепер я чую ся більше громадянином, членом суспільности.

І він розповів ліччині про нелад і злидні Заліся, розповів усе докладно. Маня чудувала ся, що сидить у селі, а мало що знає про него.

Пізно в вечір думав Славко над своєю розмовою з Манею і соромно було єму лиш за одно: що виявив перед нею своє розчарованє і жаль. Думав, що се єго піднесе, а тимчасом оно ще єго прибило. Хоч Маня слухала єго із співчутєм, але він тепер підозрівав о не достачу чутя всі панни, навіть Маню, до котрої в деяких хвилях чув довіре.

А тимчасом панна Маня у своїй комнаті грала до пізна на фортепяні і якісь такі самі задумчиві та смутні мєльодії, що то старому Заборовському аж навкучило.

— Моя кохана, чому ти не йдеш спати?
— спитав він її, зайшовши до її комнати.
— Вже 11. година.

— Скоро тато хоче спати, то я — розуміє ся — зараз перестаю.

— Не в тім річ, любко, чи я сплю чи не сплю; тільки ти повинна спати! Я такий рад, що ти вже краще виглядаєш, отже бою ся, щоби знов не змарніла. Ой, моя ти рибко золотенька!

І старий Заборовский обняв доньку за голову та поцілував її в чоло.

— Яюсь не хоче ся мені спати — оправдувала ся донька. — Бачите, тату, яка ніч красна; от місяць над лісом...

— Акурат найліпша ніч до снана — закінчив прозаїчний тато.

XI.

Скоро перший більший сніг покривземлю, Заборовский урядив лови у своїх лісах. В день ловів уже з рана в дворі стали приготувляти ся для гідного прийняття гостей з міста і з околиці. Мали приїхати кілька урядників із староства і ради повітової, сам староста і сам маршалок повітовий, і деякі сусіди, між ними і Більский.

Ще ніхто з гостей і не заїхав до двора, як рано по селу пішла чутка, котра зараз дійшла і до двора, що злодії обікрали громадску касу; мало бути в ній найменше два тисячі, в тім і гроші, зложені на будову церкви. Злодії виломили вікно, розбили касу і все забрали. Вартівники спали в сусідній хаті і не чули нічого.

Коли о тім дізнав ся Славко, зараз вибрав ся в село, аби вивідати ся дещо близше. Але ще не успів вийти за браму, як на подвірє двора вступив сам вїйт Костишин, одягнений в кожух, минув мовчки Славка, зняв лише

капелюх і пішов до кухні. Славко вернув ся. Війт хотів бачити ся з дідичем. Мав міну палякану і безрадну.

Заборовский надійшов із стодоли і прийняв війта в канцелярії. Коли Славко хотів іти до своєї комнати, Заборовский сам его закликав :

— Ходіть, пане Левіцкий, послушайте! Може що порадите! А то нечуване, щоби в Залісю такі злодії завели ся! Адже они і мене можуть обікрасти! Чи дали ви вже знати до жандармерії? — спитав ся Костишина.

— Дав, прошу ясного пана — відповів той. — Що-ж мені тепер, паноньку, діяти? Адже я тепер на жебрачу торбу зійду, як мені скажуть всі гроші звернути!

— Які-ж там гроші були? — спитав ся Славко.

Костишин кинув зпід лоба непевними очима на Левіцкого і відповів : — Були гроші податкові, були братські гроші, виратовані з церкви...

— Чому-ж ви гроші податкових не занесли зараз до уряду, а ту тисячку до щадниці? — питав ся Левіцкий.

— Та я хотів нині занести!

— Акурат нині!... Чому-ж не вчера, не предвчера?

Костишин дивив ся лютими очима на Славка.

— Чого-ж ви хочете від мене? — питався Заборовский.

— Порадьте, паноньку, що робити?

— Почекайте, може гроші найдуться — втихомирював Заборовский.

— А коли не найдуться? — допитувався вїйт.

— Ну, то пропало!

— Нещасна громада, — замітив Славко — одна біда за другою. До кількох місяців — оркан, зливи і гради, пожар церкви, лихі жнива і крадіж громадских гроший. Люди мусять третій раз платити податок... додав ще Славко нарочно.

— Як третій раз? — здивувався Заборовский.

— Пап вїйт скаже вам, як — відповів Славко.

— Та я нічо... прошу папа... от жартують собі панич — оправдувався вїйт. — А мені тепер не до жартів. Але я вже мушу йти; може жандарм прийшов — сказав вїйт і зараз винїсся.

Жандарм справді небавом явився в селі і пішов оглядати місце крадежи; казав спроводити вартівників і замкнути їх, аби не втікли; а сам став оглядати з середини і з надвору стїну, до котрої була прибита громадска скарбона. Видко було, що злодій силувався перше відбити скарбону від стїни, щоб її цілком

забрати, а коли йому се не вдало ся, скарбону на стїні лишив, але розбив її, що йому видко лекше пішло. З надвору один гак, котрим була примоцована скринка до дила, був відігнений. Жандарм найшов там малий кусень кожуха, а на відігненім кінци гака троха вовни; очевидна річ, злодій при роботі спішив ся і завадив кожухом о гак. Найдений кусень кожуха жандарм незамітно сховав.

Оглянувши місце, він переслухав усіх підозріних людей, котрих йому вказав вїт, перетрусив дві хати, і зараз вибрав ся в дальшу дорогу.

Ідучи попри двір, він бачив, як саме в ту хвилию заїхало там кількох панів з міста, між ними і староста і повітовий маршалок. Жандарм уважав потрібним подати старості і люстраторови Дзюбинському до відомости крадіж у громадській касі.

Всі панове дивували ся незвичайно, але звісно, не могли нічого порадити. Жалували вїта, що має такий клопіт, і брали все на карб „wyrzutków społeczeństwa“, які тепер на жаль всюди завели ся з причини безвір'я і радикалізму. З жандармом не балакали нічого, злодій мало обхолив їх, бо спішилися на обід; один лиш люстратор повітовий і з обовязку свого і з очевидної цікавості став випитувати жандарма о тім, що сей вислідив. Славко бачив

сю сцену і не втерпів, щоб не приступити до них. Буцім хотів привитати ся із знакомим люстратором, а по правді бажав почути дещо з оповідання жандарма. Сей оповідав, що ніяких познак не найшов, лише кусень шкіри, очевидно із злодійского кожуха.

Почувши се, Славко прийшов нагло на дивний здогад; але не відважив ся єго виявити при люстраторі, тільки аж коли жандарм вийшов з двора на дорогу, здержав єго:

— Я би вам, пане, хотів сказати в справі сеї крадежи свій здогад. Очевидно застерігаю ся, що нікого не хочу підозрівати, але сказати я повинен.

— Прошу — казав жандарм. — Я вам навіть буду вдячний за се.

— Рано був ту в дворі вїйт Костишин, одягнений в кожух, і коли добре тямлю, на рукаві у него була видерта шкіра, так завбільшки, як сей кусень, що ви показували.

— У вїйта! — дивував ся жандарм. — То не може бути! Такий порядний чоловік!

— Я не кажу, що він не порядний, але що вам шкодить, вступити ще до него і так мов від нехочу придивити ся?

— Розуміє ся, піти — піду, але я не вірю, то не може бути...

— Підіть, підіть! — просив Славко. — Я маю таке підозріне і вважаю своїм обов'язком, сказаги вам се.

Жандарм вернув ся до вїйта, і зацікавлений і притім заклопотаний, бо не знав, що робити, коли би справді здогад Левіцкого показав ся правдивим. Застав вїйта коло сто-доли в кожусі. Оправдав ся, що забув ще випитати ся деякі подробиці про вартівників, отже вернув ся длятого. Був притім такий спокійний, як би ніякого підозріння не мав; але скоро вивідав ся від вїйта, що потрібно, і вийшов на дорогу, лице єго виявило і здивованє і радість і заклопотанє. На рукаві вїйтового кожуха побачив справді вирване місце, до котрого найдений кусень шкіри зовсім надавав ся...

Що діяти? — —

Вїйт Костишин, знапа права права рука старости і маршалка при всяких виборах, чоловік, на котрого у всяких політичних справах можна було старості напевно спустити ся — він злодій!...

Се так дивувало жандарма, що він спершу лякав ся увязнити вїйта. Але годі було довго надумувати ся. Він завернув ся ще раз до хати вїйта, вже з дороги.

Вїйт здивував ся, чоґо жандарм ще раз приходить. Але сей тепер не випитував ся єго

привітно, тільки схопив кожух з лавки, що єго вїйт перед хвилею скинув з себе, станув з ним у дверех, приміряв вирваний кусень кожуха до діри на рукаві і заким стрівожений вїйт і єго жінка опамятали ся, сказав твердо :

— Я вас арештую! Ви украли гроші! Кажіть зараз, де они?

— Я украв?! — відповів Костишин тремтячим голосом. — Звідки на мене така напасть?

— Але то ваш кожух?

— То кожух не мій, а наймита!

— І ви ще крутите? Жінко, прикличте мені зараз наймита! Ну, чого стоїте?! — крикнув жандарм. — Наймита мені прикличте!

Прикликаний наймит мимо знаків Костишина потвердив, що то кожух вїйта. — Куди мені до такого дорогого кожуха! — казав невинно і здивований невміру.

Жандарм казав наймитови прикликати присяжних, а сам взяв вїйта на випит. Костишин не признавав ся до нічого, вїйтиха гірко плакала, але жандарм проте велів замкнути вїйта до громадского арешту. Відтак перетрусив ціле вїйтове господарство, але гроший не найшов. На сій роботі минуло єму ціле полудне і він, добре утомлений, впросив ся на ніч до учителя Горошиньского, бо хотів ще на другий день вести далі слідство.

Чутка про арештоване вїйта розійшла ся блискавицею по селї і люди до пізнього вечера вистоювали на улицях та оповїдали собі сю чудну новину. Одні вірили, другі не вірили, але всі то більше то менше радували ся, що така пригода трафіла ся першому богачеві в селї. Однак они немов не розуміли вартости украдених гроший, зложених ними самими. Один Головатий, посердившись з годину, не втерпів, щоби не піти до громадского арешту та подивити ся ще у закратоване віконце. Хоч вечером не міг там нічого побачити і навіть не чув нічого, але вже було єму на серцю лекше. Хотїв ще побігти до „попового панича“ на розмову, та нагадав собі, що він тепер на гостинї в дворі, то ледви чи міг би бачити ся. — Писар і на очи не показував ся нікому.

А в дворі вечером по ловах було весело. Всї мисливці сидїли за багато обставленим столом, гостили ся, пили і розмовляли. Очевидна річ, о пригодї в селї було також багато бесїди. Всї знали, що вїйт увязнений.

— І хто би був по нїм сподївав ся! — дивував ся маршалок, сїдаючи із старостою, з Заборовским і Більским в сальонї за столиком коло чорної кави, коли инші гостї так само позбирали ся в малі гурти та забавляли ся, хто картами, а хто розмовою з панною

Манею (она мала нині багато поклонників) або з ким иньшим.

— Ано, — казав староста про вїйта — коли він злодій, то нехай іде до криміналу! Тепер він нам не потрібний...

— Оповідав мені директор мого сина, пан Левіцкий, — замітив Заборовский — що Костишин два рази податки вибирав від людей.

— Не може бути! — дивувався староста. — І є на то сьвідки?

— Є, Левіцкий вичислив мені кількох.

— А то бестия! Ану, будьте ласкаві, де той Левіцкий? Варто би єго розпитати ся. Ну-ну, чи бачив хто таке? Такий лайдак!

Заборовский прикликав Левіцкого, котрий розмовляв з люстратором, — і Левіцкий засїв з панами до розмови.

Оповідав їм все, що знав про заряд Залїся, згадав між иньшим про санїтарні зарядження Костишина, з чого всі пани мали велику потїху (пан Більский казав, що то було аж „знаменито“), і вкінци дозволив собі на замітку, що уряди повітові не мають понятя о тїм, що діє ся по селах. Замітка була колюча, і пан староста з маршалком повітовим почули ся ображеними. Завважав то Славко в одній хвилі по їх мінах, і щоби оправдати свої слова, додав:

— Я не перечу, що у наших властий добра воля є, але раз: трудно їм все знати, коли

сидять у місті, а друге: они дуже часто помиляють ся в доборі людей по громадах, котрим дають також власть у руки.

Панове урядники могли тепер сперечати ся із Славком; він їх виправдав, не дуже — не дуже, але все таки виправдав. Повітовий маршалок перший відізвав ся:

— Позвольте, пане Левіцкий, спитати ся вас: чи вся теперішна молодіж оттак собі нас старих має за нездарів, що нічого доглянути не вміємо або не хочемо.

— Го-го! теперішна молодіж! — закинув староста.

Славко зрозумів глум у словах маршалка і відповів:

— Ні, пане маршалку, є між молодежию всілякі так само, як і між старими.

— Як і між старими! — вирвав ся Заборовский. — Де хто перше чував за социялістів, за радикалів! А нині: Бога нема, власности нема, всьо спільне, всі пани, а робити нема кому!...

— Правда! — потвердили староста і маршалок.

— За границею ті гасла, лише не так страшно стилізовані, дуже часто можна чути — замітив Більский. — Возьмім приклад: такими побожними, як церква жадає, ми певно не є.

— Ну-ну; трудно-ж, аби ми були такі, як селяни, — сказав маршалок — але ті гасла не для нас.

— У нас і не приймуть ся в масі, коли 70% маємо анальфabetів! — додав ще Більський. — Вже то коли молодіж за се на старих нарікає, то має рацию. В Швайцарії я не стрічав неписьменного; кождий умів читати і писати.

— Від Галичини ще тільки маленькі краї: Буковина, Дальмація і Черногора, мають більше анальфabetів — відізвав ся Славко.

— Добре вам казати: анальфabetи — анальфabetи, — говорив староста — та звідки гроший взяти на школи, звідки взяти учителів! Адже поступ є!

— Безпечно, поступ є! — відповів Славко. — Але мимо того поступу скрізь біда страшена, особливо між нашим руским людом. І як відомо панам, є люди, що приписують се лихій господарці польскої інтелігенції, котра має власть у краю.

— І ви, розуміє ся, тому вірите? — замітив глумливо маршалок.

— Особливо, що руский нарід передовсім скривджений! — докинув староста.

Славко сердив ся щораз більше.

— Чи я вірю чи не вірю тим людам, — казав він — то менше з тим. Я-ж такий мо-

лодий і незначний чоловік, що всего докладно не можу знати і рішати такі справи також ні. Але я проте таки можу вже мати свою думку.

— Розуміє ся! — сказав Заборовский.

— Отже яка ваша думка? — питав ся цікавий староста.

— Богато говорити...

— Ну, але преці як ви думаєте?

— Я думаю, що Поляки не уживають своєї власти і сили так, як повинні. В теорії, при бенкетах, люблять „братний“ руский нарід, але на ділі обходять ся з ним як з ворогом. Маєте силу, маєте власть, а в нас що? Недавно панщина, неволя, нарід ще й тепер несвідомий, інтелігенції мало, провідників ще менше... Ту треба помочи, опіки, справедливости.

— Чи ви думаєте, — спитав ся староста — що правительство або Поляки можуть постарати ся, щоби Русини в Галичині стали відразу рівно з другими сильні, т. зн. рівно багаті, рівно просвічені, рівно вироблені політично і соціально?

— Пан староста має рацию! — докинув маршалок, глянувши з маловаженем на Славка.

— І я кажу, що пан староста має рацию — відповів Славко.

— І що з того? Конституция для всіх однакова, воля і Русинами дорабляти ся! — сказав маршалок.

— В тім і лихо, — говорив Славко — що конституція така як наша не для всіх має однакову вартість; для культурного народу она щастєм, для некультурного нещастєм.

— Може російський абсолютизм вам би більше подобав ся? — нападав маршалок.

— То ні, пане маршалку; але що я ма-
буть не помиляю ся, то всі бачимо, коли по-
дивимо ся на ту нерівну бєрбу, яку тільки
в ріжнонародній Австрії можна бачити: під
крилами конституції, свободи і гаслом любови
до свого народу майже безоглядне поборю-
ване другого народу, з котрим доля судила
сусїдувати або і в суміш жити. Ви маєте силу,
значить: за вами і справедливість, але яка та
справедливість?

— Добре каже! — замітив Заборовский.

— Армія інтелїгенції вашої взяла провід
трохи не у всіх наших містах і місточках і го-
сподарить собі у свою користь, а не в нашу.

Маршалок ставав нетерпеливий. — Хто-ж
тому винен — почав він — що ваша руска
інтелїгенція, в більшій часті сьвященники, роз-
кинені по тисячах сіл, проводить жите на дріб-
них клопотах житєвих і відзиває ся тільки рідко
з сіл, частїйше плаксивим голосом, як голо-
сом одушевлення воєнного і побїди? Ваша інте-
лїгенція роздерта між собою на два ворожі
табори, віруючих і невіруючих в будучність на-

роду, народовців і ренегатів, що безнастанно воюють між собою. Хто тому винен, чи Поляки чи наше правительство, що ви тратите більшу частину своїх сил на домашню борбу і спинюєте свій власний розвій! Ваш поступ — то поступ лїнивого вола в порівнанню з поспїшним поїздом! А ми не маємо потреби тягнути вола за роги.

— Правда, пане! — перебив єго Славко.
— Та коли-б у Поляків платїї ренегати довгі літа впоювали безнадїйність на будучність народу, так як у нас, — колиб розвій вашого народу поза границями Австрїї, в Росїї, спинили так безусловно, як наш, — колиб ваш побит економїчний був такий лихий, як наш, — то ви певно не мали би тїлько охоти до борби з нами як маєте. А проте наш нарїд жиє; чей не заперечите, що велика частина нашої інтелїгенції бажає житя народу і мїряє ся з вами що сили.

— Ненавистию, а не роботою! — вколлов маршалок.

— Ненавистию, виснованою з історичних подїй — боронив ся Славко.

— Які ваші ідеали? — приступав щораз острїйше маршалок, а староста і Більський тимчасом з усьміхом прислухували ся суперечцї.

— Наші демократичні ідеали! певно бїльше вартї, як заскорузлїсть нїби-аристократів,

як їх маловажене хлопа, як бережене власних кастових інтересів і традицій! Від коли ви стали на серію дбаги о свій люд? Прошу мені відповісти!

— Певно, скорше як Русини.

— Ледви! — відповів Славко.

— Ненависть і завзятість російського сла-
бої дитини — от оружје Русинів!

Староста вважав потрібним змішати сіттер пер в сю суперечку спокійною заміткою, що правительство австрійске в році 1890 дало початок до полагодження руско-польських відносин. На се не Славко, лише Більский відповів, що думає інакше: правительство приглядає ся спокійно борбі і вижидає мира між суперниками, стає при нагоді по сій або по тій стороні, звичайно по стороні сильнійшого, або заховує ся зовсім байдуже, лишаючи народи на волю судьби. Тимчасом на думку Більского, коли би вся амбіция Поляків і Русинів лежала в тім, щоби з тих 70% анальфабетів поробити людей письменних, то Поляки і Русини на довгі ліга мали би стілько роботи, що їм відхотіло би ся борби і посяганя на чуже добро.

— Ні, пане Більский, — перечив ся маршалок — *si vis pacem, para bellum**) — се одно і природне і правдиве!

---

*) Хочеш мира, то готов ся до війни!

— Біда тільки в тім, — замітив ще Славко — що ваше військо, уживане до тої війни, складає ся дуже часто з таких вояків, як наш вїйт Костишин... Їх ще й старшими роблять...

Колочі слова Славка поцілили добре, так що маршалок і староста звели зараз розмову на що иньше. Не хотїли запускати ся в дальшу бесїду, котра ставала щораз дразливїйшою.

— Руска молодїж складає ся із самих політиків — закінчив староста. — Чому ви, пане Левіцкий, не вчили ся на адвоката, тільки на сьвященника? Шкода вас!

Але прощаючи ся з господарем, староста ще иньшу думку сказав про Левіцкого: — Пане Заборовский, ви радикала тримаєте собі дома.

— Ну-ну, — успокоював єго Заборовский — радикал і сьвященик в одній особі... нї, він не радикал... Але добре учить менї хлопця.

Тимчасом сей учитель дїдичевого „хлопця“ стояв сам коло фортепяну, переглядав ілюстровану газету та передумував свою розмову з панами. До него підійшла на хвилю Маня і здивувала єго словами: — А то ви добре боронили своєї справи!

— Нї, зле боронив, тепер бачу. Ви чули нашу розмову?

— Чула дещо. Я вас обсервувала. А як ви виглядали!

— Як же?

— Такі запалені, завзяті, аж страшні! Так вам очі сьвітили ся!

— Я такий страшний?

Але Маня на се вже не відповіла, бо в тій хвилі надійшов Більский, щоби попрощати ся з нею. — —

Гості відїхали до дому. Північ уже давно минула.

Славко довго ще не міг заснути. Він сердив ся на маршалка, що своїми доказами не раз загнав єго в кут; не міг не признати правди неодній єго замітці, але все таки болїла єго та правда. І що з того виходить?— завдавав собі питає. — Треба праці і праці! Се одинока розумна відповідь ворогам.

Коли в духовній семинарії він незвичайно пильно вчитував ся в історію руского народу, а часописи читав усі за порядком і в читальни заводив горячі суперечки з противниками, єму здавало ся, що треба тільки піти на село і вже в роботі для народу ніхто єго не перепинить. Тимчасом рік життя поскінчено семинарії, знакомства з ріжними людьми, і теперішні досьвіди в Залісію переконалиєго, що се так легко не йде, як єму здавало ся. Заким почне ся в якім нашім селї

орати на зерно, треба перше довгі часи чистити ґрунт.

Але проте Славко не міг жити без ціли; втративши суджену, він бажав бодай чимсь зайняти ся, чимсь таким, що поривало би єго душу, єго думки, щоб не мав часу думати о своїй втраті. І він журился, пізнавши відносини Заліся, що робота в тім селі не по єго силам. Що занапашувало ся довгі літа, то треба що найменше стілько літ і направляти, хиба що зложать ся якісь непередвиджені корисні випадки. Таким випадком було безперечно й арештованє Костишина; хоч він покрав громадські гроші, котрі готові і пронасти, але певно тепер усунуть єго з вїтївства, а се вже само річ велика.

Вставши досить пізно зі сну, Левіцький пішов відвідіти сестру Горошиньску. Зараз на вступі почув чудну новину, що Костишин в ночи утік з арешту: жандарм передав був ключ від арешту єго своякови, знаному славному радному Андрієви; а той — видко — не багато думаючи, випустив вїта з арешту. Вийшло з того лихо і для него.

Вже пополудни розійшла ся по селі вість, що Костишина переловлено в селі, що найдено гроші, хоч не всі, в Андрія Костишина і що єго також арештовано. Поїхали собі

оба свояки, як пани, до арешту в місті. Ціле село мало з того велику потіху.

Коло відїзджаючих злочинців був також Славко і Головатий. Головатий кланяв ся за відїзджаючим возом і бажав Костишиним, щоби не вернули ся ніколи. А відтак звернув ся до Славка і каже :

— Якже буде тепер, паничу ? Треба щось починати.

— А вже-ж треба. Чи ті крадені гроші були в облїгациях... таких паперах ?

— Я знаю... Не в паперах, тільки готові сотки і десятки.

— Чомуж їх братство не дало до шадниці ?

— Говорить! або я їм то раз казав ? Не вірять; кажуть, що пропадуть. Ліпше, як лежать без процентів...

— Дурний наїд !

— Ба ! звідки було єму розуму набрати ? — спитав ся Головатий.

— І то правда.

-- Зайдїть до мене, паничу, в недїлю, Ви знаєте, що я в Коломиї був на вічу ?

— Але ?

— Був. Я читав у *Хліборобі*, що ви мені дали, що має бути віче і поїхав. Прийдїть, розповім вам. Я вже так давно з вами не бачив ся...

— Добре, добре; я прийду... я вже читав о тім вічу в газеті. Подобало ся вам?

— О, ще й як! Я казав собі ту газету посилати. Зайдіть до мене, прошу, бо мені до двора ніяково. Я скличу людей.

ХІІ.

Надійшла зима.

Тиха, мелянхолійна сільська зима. Сніг покрив білим покривалом усі низенькі хати. Заліся, одягнув по сьвяточному убогі загороди, застелив болотнисті дороги і пусті поля — село стало на вид чистійше, але разом і скучнійше. Менше руху на селі, менше новин — дрімота зимова...

Славко відчував сю сільську нудьгу дуже. Довгі проходи по околиці, котрими убивав час і розважав себе літом і осеню, тепер відпали — треба було сидіти дома. Роботи такої, щоби було чим заповнити цілий день, не мав. Учив Стася Заборовського, помагав троха свому братови Генкови при науці, але проте вільного часу оставало ся ему ще багато. Ще день, як день, минав ся скоренько — і так був недовгий — але прийшло ся вечером, хоч по стінах драпай ся з нудьги. Видобув Славко свою цитру, на котрій вивчив ся грати в семинарії, перегравав усі композиції, до яких мав ноти, поставив цитру

гарненько на шафу і забув її. Нових композицій не мав, а старі повторяти єму навкучило ся.

— Ви нудите ся, — замітила раз панна Маня — правда?

— Нуджу ся. Але й вам, панно Маню, . скучно, — правда?

— Правда.

Обоє усміхнули ся.

— Приємний з мене товариш, що не придумаю ніякої розривки для вас...

— Я сама не знаю, що ви за розривку могли би придумати!

Справді, Славко не знав, як панну Маню забавити. Довірочних розмов, крім тої по вінчаню Стефки, більше з нею не заводив, а навпаки, як спершу вважав її за одиноку особу, перед котрою міг говорити щиро, так тепер замкнув ся і навіть дивував ся, по що перед нею висповідав ся зі свого розчаровання. Очевидно, перше чув потребу перед кимсь виявити свій жаль, а тепер уже сеї потреби так дуже не відчував.

Сю зміну в єго настрою замітила Маня дуже добре і також стала перед ним менше щирою, вже лякала ся зачинати з ним розмову про особисті справи. Але се її таки гнівало, що він так мало звертав на неї увагу. Она кілька разів придивляла ся собі уважно

в зеркалі а відтак і своїй фотографії, щоби відповісти собі, чи взагалі може який молодий мужчина бути зовсім байдужим супротив неї — і не могла найти причини, длячого би можна так її маловажити, як маловажив Славко. Ні, зле сказано... Він не маловажив її, був навіть дуже чемний, але чому такий холодний? Що він у тій своїй Стефці найшов такого невиданого, щоб так за нею побивати ся?...

І она раз в листі до тїтки у Львові написала між иньшим таке: „Наш Стасьо здоров і вчить ся тепер дома. Учить его син нашого пароха, окінчений питомець, чоловік розумний, досить приємний, о Стася дуже дбалий, але якийсь знеохочений до житя. Мав суджену, панну не дуже бридку і не дуже гарну, котра его покинула, і тому він тепер такий скучний. А я так нераз нуджу ся, дорога тїтко, так би хотїла з кимсь говорити багато-багато, сьміяти ся а най би вже й плакати, аби тільки не відчувала такої пустки довкола! Тато має свої вічні клопоти з господарством і не хоче знати того, що менї придала би ся яка розривка. Я щось троха помагаю нашій господині Кристиньській, але та менїй не дає до всього мішати ся. А ту часу вільного тільки — тільки! Я жду і сама не знаю, на що“...

Тітка відписала, щоби Маня приїхала до неї по Різдві. Хоч з карнавалу не скористає, бо в жалобі, але все буде їй веселійше. На таку раду Заборовский не хотів пристати, казав, що доньки з дому не пустить, бо сам не хоче жити як на пустині; донька то сама бачила, що не годить єя батька покидати хоч би на короткий час, але таки випросила собі в него „відпустку“ бодай на тиждень.

— Добре — сказав батько — але аж по Різдві. Чи ти мене вже не любиш, що хочеш мене покинути?

— Але-ж люблю, тату!

— Ой, ти! — погрозив батько і поцілував її в чоло.

Слазкови о стілько було відраднійше жити в Залісію, як Манї, що він мав у селї родину, мав ціле село знакомих, котрими міг займатися в потребі. Він і відвиджував свою родину трохи не щодня, раз був у батька, другий раз у Горошиньського, і хоч розмов не чував там таких, щоб єго дуже займали, та все якось час минав ся.

Бабуся Клявля розповідала про давні часи і про знакомих, викладала карти, плела панчохи, або бренькала на старій гітарі старі пісні для успокоєня малої крикливої Влодзі. Та гітара лежала занедбана на подї приходуства вже довгі літа, аж зовсім случайно

відкрив її Генко і нею спробував успокоїти плаксиву сестричку; проба повела ся дуже добре, сестричці сей бренькіт дуже сподобав ся, бабуся пригадала собі давні часи, як ще грала на гітарі, і так тепер маленька Влодзя трохи не що дня мала старосьвітський домашній концерт. Батько починав часом із сином розмову про політику і ніколи не міг з ним погодити ся; мати бавила діти або порала ся коло господарства, зовсім не виявляючи цікавості до політичних суперечок свого мужа з сином; Генко пустував з сестрами Маринею і Клявдзею, а Наталка читала романи з бібліотеки дідички. Про сю дідичку було не раз багато розмови, хоч і не знали нічого цікавого про неї; більше зацікавлював цілу родину кожний лист від Зоні зі Львова, а вже зовсім весело було в хаті, коли прийшов Горошинський з жінкою, обоє вдоволені з себе і з життя. З ними вступала в хату якась більша надія і відрода. Звичайна річ: прикро в товаристві, коли внім находять ся люди зажурені або пережиті, а веселійше стає, коли придуть люди, що зі щасливим усміхом споглядають на світ і з довірем дивлять ся в будучину. Тоді у Левіцких складала ся зараз партія преферанса, бабуся підсувала висше окуляри на ніс і не раз трохи не сварила ся, коли їй карта не йшла, так як би тому

хто був винен. Славко завважав притім, що жінки страх не любили, дати себе побити при картах, і зовсім не соромили ся в потребі дещо „покрутити“ при грі, аби лиш на своє вийти. Бачив він се особливо у бабусі, усміхав ся іронічно, але не псував їй забави. При таких родинних сходинах перемелювало ся наново давно знані новини, пригоди і пляни на будуче; забава протягала ся нераз і до півночи — і відтак усі лягали вдоволені спати. Звичайно-ж Левіцкі лягали досить скоро спати — і тоді Славко не мав що дома діяти та вертав ся до двора.

— Що я справді мудрого роблю, — думав він собі тепер — що оттак жию з дня на день і бою ся думати о тім, що зі мною стане ся? Отупів я, чи що за мара?... Вкінци можна так жити і рік і два, але що потім?... Можна і в селі дещо починати, та по що починати, коли нема певности, що й до кінця се доведу? Або-ж я тут буду до смерти жити? — —

Так, але кудись треба було час подіти. І Славко, де міг, там єго подівав.

Заліські селяни дуже відчували потребу широго дорадника, а що жадного иньшого в селі не було, то вдавали ся до Славка і з такими справами, в котрих він не знав, як і порадити. Щоби всім догодити і допомогти,

він мусів би бути і лікарем і правником і господарем і Бог знає чим — а тимчасом він так мало знав того, що в життю селян потрібне! З того всего, чого в школах учив ся, і десятої частини не міг ужити для добра людей. І се єго пераз лютило. Шкода літ і праці на таку науку, з котрої і самому хісна мало, а другим уже зовсім нема. А селяни помочи і поради домагають ся, потребують її доконче, без неї кроку не можуть ступити.

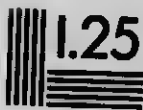
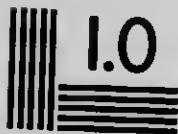
Славко був часто у великім клопоті, коли селянин прийшов до него з „папером“ з суду о пораді, або селянка добродушно питала ся єго о лік „на печінки.“ Він здогадував ся часто, що певно не печінки її болять, хоч після мужицкої анатомії чоловік ледви чи й має що більше в собі як самі печінки, але очевидно сам нічого не міг порадити, хиба відсилав хору до доктора, а та й не думала єго слухати. Так само було й з єго правничими порадами; селянам ними не поміг, хиба сам зискав то, що пізнав їх потреби.

Ще якби селяни знали розповісти розумно, чого їм потрібно, то скорше й порадив би їм, а то они розповідають, як діти; відгадувати треба, що їх болить. А не відгадаєш або не догодиш, відвертають ся або й гнівають ся.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

4.5

5.0

5.6

6.3

7.1

8.0

9.0

10.0

11.2

12.5

14.0

16.0

18.0

20.0

22.5

25.0

28.0

31.5

36.0

40.0

2.8

3.2

3.6

4.0

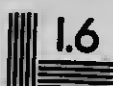
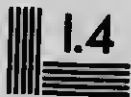
2.5

2.2

2.0

1.8

1.6

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

Прийшов раз до Славка селянин троха підпитий.

— Дай Боже добрий-день!

— Дай Боже здоровля!

— Що скажете, газдо?

— Я до вас, паничу, як до тата рідного. Нема в кого порадити ся, тільки ьч одні в селі.

— Чого-ж вам від мене потрібно?

— Як до тата рідного приходжу до вас, паничу, бо не можу витримати. І єму і собі смерть зроблю, щоби на другий раз не зачіпав ся.

— Против кого ви се говорите?

— Против кого-ж, як не против него? Збив мене, паничу, так мене збив, па землю кинув....

— Та хто такий, коли, як?

— Коли? Вчера сночи! Іду я від Мошка, а вже було троха пізно, іду я, іду, тримаю гуску соли за пазухою — і нічо! Іду...

— А кільки в Мошка порцій випили вчера?

— Присяй Богу, іно три! Чекайте, зараз вам скажу: я поставив кватирку, потім Сеньків Іван — знаєте? — далі... чекайте... Козак... і ще хтось... от не пригадую собі. Але, бігме, паничу, я не був п'яний, борони Боже!

— Ну і що далі?

— Так іду я собі, іду іду, несучу гуску соли за пазухою... аж ту коло перелазу Дорошихи дивлюся, хто іде? він іде!

— Та хто такий?

— Хто? Дорошихи син, Іван, той, що з війська в осени вернув ся, а брата має у Львові!

— І що далі?

— Що далі? Вибив мене, взяв і вибив мене!

— За що?

— Вибив так! раз поза уха, другий раз поза уха, на землю кинув і пішов.

— Але за що, питаюся вас.

— То знаєте, паничу, ще за єго небіжчика-тата... Мав я з ним процес...

— І хто виграв?

— Він, щоби в гробі перевернув ся!

— Ага, тепер розумію. Ну?

— Так іду я коло перелазу Дорошихи — тої вдови знаєте? — дивлюся, іде він. Я до него: „А! добрий вечір, пане Дорош! Добре, що я вас здивав!“ — А він мені на то: Чого вам, каже, треба від мене? А мене взяла така лють: Чого мені, кажу, треба від тебе? Ти не знаєш? А щож, ти не гадаєш направити тої кривди, що мені твій тато зробив?“ — Відчепіть ся! — він мені так. „Не відчиплю

ся, кажу, най ту згину, а не відчіплю ся! Добре, що я тебе здибав.“ Тай за рукав его хап! А він вирвав ся тай в ноги! Гов, чекай, не втікнеш мені, пташку! І як вийму гуску соли, як кину за ним, а в нім аж гепнуло. Маєш за твого тата! А він тоді до мене та за ковнір, як тарахне сюди-туди, а потім в сніг...

— Чого-ж ви від мене хочете? — вже знетерпеливив ся Славко.

— Я до вас, паничу, як до тата рідного: зробіть мені право, я вам і заплачу, а до криміналу мушу его всадити!

— Та за що?

— Як, за що? Най покутує за свого тата і за себе!

Славко підійшов ближше до п'яного і відповів ему грізно: — Я вам зроблю таке право, що не Дорош, а ви підете до криміналу? Розумієте?

Селянин отворив широко очи: — Так ви кажете? Фі-ю-фі! Бувайте здорові!

Обернув ся і пішов, а Славко засьміяв ся. Мав одного ворога більше; вже на другий раз не прийде до него як до „тата рідного.“ — —

Сю сцену з п'яним селянином він розповів ще того дня Мані; думав, що її тим розвеселить. Але она тільки усміхнула ся і то

так якось милосерно, як би жалувала Славка або селянина. Се здивувало єго і він замовк.

— Проза житя... замітила она коротко.

— Звідкиж узяти поезії житя?

— У п'яних селян єї не найдете, а коли й найдете, то ся поезія буде п'яна.

— Тверезої поезії нема— відповів Славко, граючись словами.

— Так, однак упитись можна не лише сивухою, але й шампаном.

— Наслідок зовсім той самий, похміле однакове.

— Але п'є ся неоднаково.

— Звідки-ж шампана взяти?

— Треба собі заробити.

Славка інтригували сї приспівки Манї. Що она хотїла ними сказати? Шукати вдоволення не в простих розривках або й роботї, а в якихось вишуканих?... „Кокетка! — прийшло єму на думку — як всї Польки. Пильнуй ся, Славку!“

— В Залїсю шампана не дістати...

— В Зільбера певно нї... відповіла на то дївчина, замовкла на хвилю, а коли Славко не відзивав ся, додала: — Прошу вас, пане Левіцкий, поясніть ви менї се! Ви так все на розум берете, отже що ви менї на то скажете? Молодість — то капітал, н. пр. сто тисяч. Дістає ся сей капітал, можна

сказати, без заслуги, сам приходить і не минає ся якийсь час, н. пр. від 20-го до 30-го року житя, немов жде, щоби з него витягнути як найбільші користи. Що робити, щоби сей капітал як найбільше визискати, як найбільше процентів зібрати?

— На старість?

— Не на старість; про старість молоді люди не думають. Чи ви думаєте, що з вами буде за трийцять літ?

— Ні.

— І я ні; не думаю навіть, що зі мною буде за десять, за пять, за два роки; найдальше сягаю думкою на кілька місяців, на рік; на такий час можна ще якісь пляни снувати, а на дальший час трудно.

— Се дуже справедлива замітка.

— Добре; отже що почати з молодостію? Чи її пильнувати, щоб як найдовше цвила другим на потіху, чи її в приступі одушевлення випити душком, як часом пє ся на чиєсь здоровле, чи може пити помаленьки, смакуючи так, як староста смакував старе вино у нас по ловах?

— Звідки вам такі думки прийшли, панно Маню?

— Менше о те; дайте мені відповідь!

— Що почати з молодостію? Справді, цікаве питанє. Ми, біднійші люди, в молодих

літах працюємо на то, аби в старших літах мали самі що їсти і другим могли дати їсти. Се доконче потрібне. Рівночасно у вільних хвилях бавимо ся більше або менше розумно.

— Добре — відповіла Маня, а коли завважала допитливий погляд Славка на собі, замітила ще: — Ви не дивуйтеся мені; отсе питанє мучить мене від якогось часу і я хочу найти на него хоч сяку-таку розумну відповідь... Отже ви, мужчини, особливо менше заможні мужчини, працюєте за молоду, щоби мати безпеку на будучність. Крім того, кажете, бавите ся більше або менше розумно. Що то є розумна або нерозумна забава?

— О тім би можна писати цілу розправу; не можу вам так відразу се означити. Мені видить ся, що з розумної забави не повинно бути шкоди моральної або материяльної або одної і другої.

— Розумію... А що ми, дівчата, маємо з молодостию починати? Якийсь час учимо ся, а потім?

— А потім виходіть за муж! Се найрозумнійше.

— Ні, пане Левіцкий, не жартуйте! Коли котра з нас хоче і може виходити за муж, то певно виходить. Иньша може вийти за муж і не лякає ся того, що буде комусь тягарем, але поки рішить ся, має н. пр. два, три роки часу.

Роботи на стільки не має, щоб за нею забула про потреби серця, отже що має почати з вільним часом, з тими кількома літами молодости?

— Нехай бавить ся!

— Балі, концерти, театри і т. п. можуть надоїсти.

— То нехай закохає ся в кім „на смерть,“ буде мати і рай і пекло, властиво більше пекла як раю,

— Отже кажете: нехай закохає ся.

— Так; се на всякий випадок найцікавіша історія в кожній молодости. Молодість, як ви кажете, се капітал, але чоловік звичайно, аж коли має сорок літ, приходить на думку, що орудував тим капіталом, як дитина. Я ще не старий, а вже мені здає ся, що пустодурно стратив кілька молодих літ. Вже би я тепер не пішов в задушний, поганий шинок, коли можу піти в прегарний ліс або на концерт знаменитих співаків. Треба вміти збирати за молоду приємні вражіння.

— А ви вмієте?

— Не вмію; то правда.

— Коли заходите ся з селянами, то маєте приємні вражіння?

— Як часом; так врешті як у зносінах і з иньшими людьми.

— Але в зносинах з осьвіченими людьми можете приємних вражінь назбирати більше?

— Се правда; але сповнене обовязку супротив лизших від мене дає мені також вдоволенє.

— Що-ж мені тепер о тїм всїм думати? Чи ви мені відповіли на моє питанє чи нї?

Славко засьміяв ся: — Як би я, пані, знав вам дати на то найрозумнїйшу відповідь, то перше всього сам би так поступив, як вам порадив.

— А ще одно спитаю ся вас; як ви думаете, чи можна когось до смерти любити?

— Сумніваю ся. Возьмїм: вийшла панна А. за пана Б. замуж з любови. Здає ся їй, що буде єго любити до смерти. А він по п'ятьох лїтах розпив ся і зовсїм зледащів. Чи може она єго любити дальше так як доси?

— Нї; але як би він не змінив ся?

— То й тоді за чутє ручити не можна. Ану-ж пізнала она когось, що ще їй лучше подобав ся, як муж? Чутє змінєє ся разом з думками, з досьвідом, з роками — змінєє ся так, як все на сьвітї.

— І то ви говорите?

— Я говорю; іменно тому говорю, що маю вже троха досьвіду. Все можна перетерпіти

і починати наново, коли не кривдить ся тим нікого.

Панна Маня задумала ся. Взяла альбум зі столика, похилила ся над ним і стала нетерпеливо перевертати картки. На фотографії майже не дивила ся, бо вже нераз їх бачила, але голови не підносила. Славко дивив ся на неї уважно та передумував над тим, звідки прийшла їй охота вдавати ся з ним в таку дешеву філософію, з котрої виходила прибрана у балаканину стара рада: „уживати сьвіта, доки служать літа.“ Вже-ж нерозумно було би не уживати сьвіта, та заки то чоловік зміркує, чого і як найрозумнійше в сьвітї уживати, вже й літа пішли. Одним словом, пуста всяка рада, коли не вгадати хвилі, коли і як і в яким місци її послухати!

Маня все ще мовчала і не зводила очий з альбуму. Славко не мав відваги починати знов розмову і сам майже не рушав ся. В комнаті було тихо, тільки годинник тикав на стїні і огонь тріскав у печи.

Маня замкнула з лопотом альбум, відкинула кучері, що їй зсунули ся на чоло, і глянула на Славка — але як, він не міг зміркувати, бо в сїи хвилі надбіг у комнату малий Стасьо і пристав до Славка з просьбою:

— Пане директор, ходім на заяці! Поза городом бігають і не боять ся. Я сам тепер

бачив одного. Ходіть, пане директор; тато не буде гнівати ся, казав, що можна.

— Алеж я, Стасю, не стрілець.

— То я буду стріляти.

— Тобі ще не можна. А чи тобі заяця не жаль? Він, бідний, бігає по морозі без черевиків і без кальошів, не має що їсти, а ти хотів би єго убити? За що?

Маня засьміяла ся на думку про заяця в кальошах, а Стасьо дав ся скоро відмовити від стрілецького запалу. Але за то мусів уже Славко пояснити хлопцєви деякі неясні єму уступи з оповіданя „Дух пустині“ — і так заяці могли до часу бігати собі спокійно поза городом. Коли того було хлопцєви за мало, пішов ще з ним на ставок ховзати ся.

А Мані того дня вечером прийшла охота написати до тітки, що вже не приїде до Львова. Она й сіла писати лист, написала кілька стрічок, але скоро відложила перо, лист подерла і взяла ся читати газету. Переглянула новинки, спиняючись на титулах, аж найшла новинку: „Самоубійство з любоеи.“ Сю новинку перечитала цілу. Оповідало ся в ній про дівчину, котру кохано: зрадив і покинув — і она втопила ся з розпуки. Лишила лист, такий жалісний, що Маня аж сплалакала над ним, коли єго прочитала. „А все таки і завидувала тій дівчині; она-ж мала коханого

чоловіка, через котрого й життя позбавила себе... Як она мусіла єго любити! Ах, смерть з такої причини — гарна!...

Та нещаслива дівчина кілька днів не сходила з думки Мані.

XIII.

В неділю по вечірні в хаті Головатого зійшло ся кільканайцятєро людий. Був син Головатого (невістка винесла ся з хати), прийшов учитель Горошинський, Славко Левіцький, дяк і син Дорошихи Іван, той, що вернув з війска. Прийшли ще й иньші господарі, цікаві послухати розмови. Головатий сподівав ся більше людий, бо й більше обіцяло ся прийти; але в хаті і без них було тісно і душно.

Минуло досить часу, заким розмова зійшла на громадські справи. Головатий став розповідати, що чув на вічу в Коломиї. Найбільше чудувало єго то, що там промовляли самі селяни.

— Виходить — каже — один мужик перед люди, стає висше на дошках і говорить: „Шо то, каже, нам тепер через рибу не можна мочити коноплі і лен по ріках! А на шарварки ходи робити, чи потрібно чи не потрібно! А дика вбити не можна, хоть шкоду зробить!“ А другий стає і: „Мандаторів,

каже, хочуть нам нових настановити, по кілька громад разом лучити і над всіма одного мандатора ставити. Нова панщина!“ Дуже красно говорив. А третій знов стає і впоминає ся, щоби самі громади собі вибирали панотців, а не пани.

— А то справді незле було би! — замітило кілька голосів.

— Та ще нарікали дуже на панів зі Львова, таки наших Русинів, що з Поляками пішли рука в руку, бо відома річ: від Поляка поли втинай і втікай!

— А ще о однім була там мова: насамперед — замітив Славко.

— Ага! — підхопив Головатий живо — говорили, щоби ми всі мали право голосувати на своїх послів, а не лиш самі виборці. „Що то? казали. То рекрута ми давати годні, а голосувати всі то вже не годні?“ Отого я добре не розумію: де-де нашим людям до того! як прийде вибір, то половина теперішних виборців сидить у хаті, що они звичайно людн заможнійші і цікавійші, а потім як буде?... Не знаю, чи то їм удасть ся.

— Як буде? — спитав ся один старший селянин простодушно. — Так буде як доси. Кого староста покаже, того ми і виберемо. Адже пани лучше знають, що хто варт... По що нам тим журити ся?...

Славко слухав з усміхом сеї простодушної замітки.

— Чуєте? — спитав Головатий Славка. — От маєте наших людей! І робіть з ними, що хочете!

— Або що? — здивувався той селянин. — Не правду кажу?

— Але-ж правду, куме, щиру правду! — відповів Головатий з глумом. — Тай говорили ще на вічу, щоби закладати братства при церквах.

— Та вже таке маємо — відізвав ся парубок Іван Дорош.

— То не таке; у нашім братстві ладу нема; а то мало би бути братство... не знаю, як то они казали...

— На статутах — щіддав Славко.

— Ага, на статутах. Що то таке ті статути?

Славко пояснив усім се чуже слово і радив таке братство в Залісю заложити. Відтак оповідав, як у богато селах позасновували ся читальні, християнські крамниці, шпихлірі, і як з тим людям добре.

— Та в нас була читальня ще тоді, як бив ся Москаль з Турком — замітив старий дяк, що сидів під печию і куриз люльку.

— Була?

— Була! Кілька разів скликували нас єгомосьць і читали нам за ту війну — сходилося людей досить — а потім кинули. І шпихлір був, та люди розібрали щось сорок кірців збіжа і не звернули.

— Наші люди взяти знають, а віддати — ого! — відізвав ся один господар.

— Ну, а що, як би ми заложили собі нову читальню або братство? — спитав ся Славко.

— Годі, паничу! — відповів дяк. — Темні наші люди! Читати не вміють...

— Молодші вміють — відповів Іван Дорош. — Я парубків стягну до купи.

— Я прийму ся вчити парубків і дівчата сьпівати! — сказав Горошинський.

— Та они і так уміють сьпівати! — відізвав ся голос.

— Ні, сусіде -- пояснив єму Головатий — они сьпіввають... от, знаєте, як они сьпіввають... а пан учитель вивчили би їх так, як своїх школярів.

— Що-ж, коли своєї церкви нема! Де будуть сьпівати?

— Почекайте, буде і церква.

Зійшла бесіда на церкву. Славко радив, що скоро вийде по Різдві контракт з Мошком Зільбером, треба відобрати від него ломи каміня і взяти їх у свій заряд. Пора вже почати

возити камінь на церкву. Братство пехай би заняло ся будовою церкви. Церква має бути мурована. Три тисячі є з асекурації, тисяч двіста має братство (добре, що Костишинови не вдало ся вкрасти), на ломах каміня можна заробити (адже Мошко заробляє!); при братстві треба крамницю заложити і дохід з неї складати на будову церкви; на потоці можна побудувати млини — і так близько в околиці млина нема — а з него також дещо капле; потім вибудує ся власну цегольню, аби своя цегла була, а їй дідич мусить допомогти...

Господарі слухали сего оповідання Левіцкого, зітхали: „Гей, Боже, Боже, коли то в нас буде?“ — і махали недовірливо головами.

А Славко чим раз більше запалював ся і змалював зібраним таке взірцеве село, на яке і сам не мав надії. Він бачив уже Залісе в добробиті, просьвічене і заможне, цікаве до книжки і до школи, оборотне у громадских справах, сягаюче думкою і поза межі свої.

Головатий, его син, молодий Дорош і ще деякі люди усміхали ся з вдоволення, але коли Левіцкий замовк, майже гуртом відізвили ся, що до такого ладу в Залісію ніколи не дійде. Левіцкого чудувало, що селяни про своїх громадян думали далеко гірше, ніж він сам. Они справді тільки слухали, зітхали і по-

малу відходили з безнадійним видом, немов байдужі або безпомічні. Одно їх лиш переконало, що треба справді тепер відобрати від Зільбера камінні ломи, бо громаді самій потрібно каміня на церкву.

— Як до них найліпше брати ся? — радив ся Левіцький у Горошинського, коли оба вертали ся вечером від Головатого.

— Бог знає! — казав той. — Вже вісім літ придивляю ся селянам і не можу зміркувати. Але мені видить ся, що найрадше хапають ся того, що їм дає материяльну користь.

— Се я знаю.

— А відтак, думаю, треба махнути рукою на старих, а з молодими починати. А там нині були майже самі старі господарі.

— То Головатий їх спросив.

— Я раджу тобі з молодими починати; зі старими не дійдеш до ладу; я їх знаю. Ти бачив, що найрадше слухав тебе молодий Дорош?

— Ну, єго вже і брат-професор привчив троха. Але иньші?

— І иньші парубки скорше тебе послухають.

Що Горошинський говорив правду, Левіцький небав м переконав ся, коли задумав заложити читальню і не міг навіть зібрати

підписів на стагути. Підписало двох-трох, а інші — навіть ті, що були тоді в Головатого — не хотіли покласти свого підпису. Сердило то єго через кілька днів дуже, але вкінци погодив ся з тою думкою і став збирати коло себе молодих. Горошинський зацікавив їх сьпівом : почали ся в громадскім домі немов вечерниці для парубків і дівчат, не такі свобідні, як то устроїли би они собі без надзору, та знов і не надто скучні. Чудували ся тому старі і з невдоволенєм помахували головами.

Удало ся також Левіцкому намовити Івана Дороша, щоби отворив у своїй хаті крамницю, бо братскої ніхто не хотів вести. Поміг єму Славко її заложити, показав, як рахунки вести, навчив, звідки товар спроваджувати — і знов селяни тільки чудували ся, але купувати до Дороша мало ходили, воліли купувати у Мошка або аж у місті. Що у Мошка діставали гірший товар, що на дорогу до міста тратили даремно час, се у них нічого не значило ; Мошко дав і танше, Мошко і поборгував, а Дорош — казали — захотів нараз на людях маєток зробити. Тай таки, говорили, крамарство то річ жидівска, а не християньска ; Дорошеви і не до лица сим ділом займатися.

До одного місяця зміркував Дорош, що крамниці не йде, і став перед Славком жалувати ся на се. Той додав ему надії, що по-малу люди привикнуть, але сам надії не мав, і коли почув, що Зільбер глузує собі з них обох, его брала і нетерплячка і гнів на всіх заліських селян.

А ще її батько збільшав Славкове недоволенс.

— А що? не казав я тобі, — говорив він — з нашими людьми не зробиш нічого!

— Хто-ж тому винен, як не ви самі бо-дай в часті? — сердив ся син. — Двацять літ сидите тут і не виховали собі навіть маленького кружка своїх людей!

— Ой, дитино-дитино! горяча голово! — жалував батько сина, що такий недо-свідний.

А мати, з наймолодшою донькою на руках, додавала: — І десь у тебе охота бере ся до того? Намовив Горошинського мішати ся у такі справи, а то ще готово ему по-шкодити. Ти не чув, які польські інспектори шкіл?

А бабуся Клявдия все своє повторяла: радила їхати або до Лановича або до Чер-минського або до Красницького — і ще ви-числяла цілу купу знайомих сьвящеників, у котрих були доньки. Она знала притім роз-

повідати, яке положене кожтої з тих родин, в ким посвячені, які вглядати на посаг, які протекції можливі, які семі ганини, що у котрої добре, а що лише — все те бабуся вважала своїм обов'язком розповісти, хоч Славко запевнив її уже сотні раз, що нікода сі слів.

— Ти собі тут з вашими хлопцями голову морочити — розарила мати — а тимчасом найліпше повинні тобі з рук вирвуть.

— Оно би не було зле, — казала бабуся — зробити щось для тих бідаків, навіть треба, але звідки ти, такий молодий, приходиш до того? Та хто таке видав? Женити ся не хоче! Хто? — питомиць! Видко, що вас так тепер в семінарії виховують...

— Я чекаю, аж Наталка вийде замож! — шукав Славко викриту.

— Що тебе Наталка обходить? — питала ся мати.

— Обходить мене, бо она моя сестра!

— Але не ти її будеш замож видавати!

— Певна річ, але труднійше їй вийти замож, як мені оженити ся. А може я буду для неї і для інших сестер потрібний?

— З ним не договориш ся! — кінчив о. Левіцкій нетерпеливо. — Заїхала сму та Стефка, як фіра сіна в голову, і він зовсім здурнів.

— Добре, добре! — відповів Славко — і невеселий вертав ся до двора.

— Справді, думав він собі, коли би мені так дальше не вдавало ся нічого доброго зробити, так тоді шкода би тратити жите на пусту роботу. Виходило би, що треба би собі шукати якоїсь близшої ціли: жінки, родини...

Коли родичі намовляють єго до того, навіть з можливою шкодою для себе і иньших дітей, то в тім безперечно видко їх добре серце... Але якже можна брати сю річ так твёрезо, як они? Мов яке купно!...

Від кого помочи сподівати ся?

Від Заборовского? Він так само думає про громаду, як батько. Від єго доньки? Та як она й поможе? Піде у хлопску хату агітувати, чи що?

Якаж би та поміч мала бути?

Материяльна! отсе селяни розуміли би. Коли-б они були заможні, то були би цікавійші і до просьвіти... Чи справді так? Адже є в селі кілька заможних родин — вся родина Костишиних — а они зовсім до просьвіти не цікаві...

Треба їх учити самопомочи! Гарно! Хотів собі помогти Іван Дорош і як поміг? Адже без помочи громади він сам у тім ділі собі не поможе!

Що оно за круговорот такий, що з него розумного виходу нема при таких слабих силах, як мої! — думав собі Славко, вступаючи у свою хату в дворі.

Сїв читати „Народа“ і лютив ся на автора статі, котрий круту справу народного добробиту рішав одним скликуванем віч...

Між тим і сьвята надійшли...

Польське Різдво у Заборовских було скучне. Не було в дворі і звичайно гамірно та весело, а підчас сьвят якомсь ту скуку відчувало ся ще більше. Мав приїхати на сьвята поручник Заборовский, але не приїхав. Якусь там подав причину до того і тільки видер у батька сотку, очевидно на гулянку. Гостий у Заборовского не було, лише він виїхав був з донькою і сином на один вечір до сусіда. Тільки було всеї розривки.

Маня і Стасьо і в сьвятий вечер і на другий день плакали, нагадавши собі, що се перше Різдво без матери. Старав ся їх утихомирити і Заборовский і Левіцкий, зводячи все розмову на веселійші річи.

Між иньшим зацікавила тоді Зборовского вістка, вичитана в Przegląd-і, що сусідні Новосілки, село о милю від Заліся, купила якась вдова Маєраньска, про котру він не чував. Бувши у гостях у сусіда, дізнав ся лише, що то ще жінка не стара — літ около сорок,

пристійна, — і що у неї тільки один син. Мала она бути вдовою по якімсь бароні, бо і кликали її бароновою, але де она жила доси, сусід не знав. Сю баронову згадував Заборовский кілька разів, мабуть з нестачі иньшого предмету до розмови. Говорило ся ще про всякі новинки, вичитані в газетах — і на тім сьвята минули. Скучні були!

Мані прийшло було на думку, порадити батькові, щоби запросив родину Левіцких до себе; він се і зробив, хоть не з великою охотою, але Левіцкі не прийшли ніби длятого, що їмосць була нездорова. Один Славко знав, що мати тому не хотіла прийти до дідича в гостину, бо і сама і донька Наталка не мали відповідних суконь...

Вже веселійше було на руске Різдво в о. Левіцкого. Приїхала зі Львова Зоня, прийшли Горошинські — і в хаті було гамірно та весело. Семинаристка Зоня старшувала тепер між сестрами деякими досьвідами з великого міста, оповідала, чого учить ся, і як їй веде ся.

Слухаючи її, Славко замічав, що вже більше „світа“ знає, як єї сестра Наталка, котра не докінчила навіть виділової школи в Яворові. Пані Горошинська не визначала ся також великою осьвітою; осьмилітна сестричка Мариня що йно починала вчити ся читати.

Розмови тих сестер і навіть родичів були плиткі, буденні; Славко не пригадував собі, щоб у них коли дома вела ся між родичами а доньками розмова о справах висших. В ілю досить багато говорило ся і писало ся про еманципацію жіночу, про потребу гімназії для дівчат і було навіть жіноче віче в Стрию з цілю еманципациєю, — але сей рух нічим не зацікавлював дочок о. Левіцкого, дівчат що правда пристійних і господарних, але освітою зовсім не замітних.

І Славкови прийшло на думку, що чейже то его обовязок заняти ся наукою бодай Наталки і Марині. Він бере ся освічувати селян, а ту власні сестри неосвічені. Взяв він по сьвятах сестру Наталку на розмову, пояснив їй, чого она не знає, і просив, щоб она читала ті книжки, які він їй буде приносити з бібліотеки дідички або і зі своєї. Готов був навіть спровадити декотрі книжки нарочно.

Наталка згодилася, але коли Славко попри романи радив їй читати і научні статі — от хоч би про таку важну для неї справу, як еманципация жіноча — Наталка ніяким чином не могла себе перемогти. В романах шукала бодай змісту, цікава більше на долю героїв, як на ціль і спосіб писання автора; а в научних статях навіть не брала ся шукати

чогось для себе. „Я вже за стара до того“ — казала розгніваному братови.

Вже скорше слухала бесіди єго о таких справах, про котрі не мала охоти читати. І він сам уже при кожній нагоді старав ся сестру вчити живим словом. Ішло се гладше і з більшим успіхом. Наталка помалу-помалу щораз більше зацікавлювала ся, хоч не раз парікала на брата, що зробив ся такий „скупний“.

За те наука Марині ішла зовсім гладко.

— Ти вже зовсім зійшов на домашнього учителя — говорила мати до Славка, коли той поясняв Марині тайну складаня букв до купи.

— А що маю робити ?

— Карнавал настає ; ти повинен виїхати кудись...

— Ви вже знову зі своїм ?... Отже, Мариню : м у читає ся му — так ! — х-а — ха — добре ! А разом ?

— Муха.

— Добре, Мариню. Тепер дальше !

Пані Левіцка відходила мовчки від своїх дітей.

І так щодня ; рано учив Славко дідицевого сина, пополудни сестру, вечером вертав ся до двора і читав сам. Маня виїхала до тїтки до Львова, отже не мав з ким і поговорити. В той час про село немов забув ;

зазнав розчарування ще не втїхomiрило ся в него.

Але коли батько перед Йорданом ходив скроплювати сьвяченою водою хати селянські і потім Славкови оповідав, яку нужду заставав у багато хатах, Славко зараз вирвав ся:

— Тату, треба би доконче щось для села зробити.

— Що ж зробиш? Та бо ти все говориш, як дитина! Люди потребують грошей — ти даш їм гроші? Люди потребують землі — ти даш їм землю? На всю селянську біду ти один не поможеш, а зробити щось дрібне та незначне, то радше нічо. Заостриш у голодних апетит, а напоїсти добре їм не даш. І я і ти і всі ми безсильні супротив нещастности, глупоти і нужди. Адже ти вже пробував щось робити! І як тобі повело ся?

Отець Левіцький був готов сказати синові цілу проповідь, але той уже дальше не слушав. Вийшов з хати...

Тимчасом і Заборовський устроїв Славкови велику несподіванку. Він, звісно, не думав, що се буде для него несподіванка, а хотів собі як найлучше зробити. Але Славко дуже здивувався, коли раз в гостях у Заборовського застав двох Мафурів, порядно одітих господарів, і дізнав ся, що они прийшли умовити

ся з дідича що-до продажу частини ґрунту, яких сто моргів. Для поратования своїх фінансів рішив ся був Заборонський продати частину свого ґрунту, надто віддаленого від села, Мазурам.

— Чому не вишлі з селянами? — питав ся відтак Левіцкій.

— Виші не мають грошей. А Мазури зараз платять. Я вже ту справу обдумав добре.

— Будуть в селі нарікати...

— А що то мене обходить?

— А коли-б мали гроші, то ви би їм продали?

— Н-ну, може би я їй надумав ся; хоть, бачите, Мазури мають для Поляків ще спеціальну місію.

— Польщити.

— А польщити! Якже ви думаете: не вільно нам?

— Звісна річ: вільно; а що буде, коли они зрусчат ся? І так бувас...

— Ну, то ваша користь.

— Все-ж таки, пане, варто би обдумати спосіб, щоб ті парцелі, призначені на продаж, дістали ся заліським людям, а не чужим.

— Пане Левіцкій, не гнівайте ся, але ті ваші рускі селяни то, вибачте, худоба.

— Ліпші Мазури, що вас різали 1846 року... То правда. То люд живий, має кров у жилах, а наш під олікою панською так розжив ся, що ні ду: кою ні рукою не рушить...

— Радикал ви, бацю, пане Левіцкій... Но-но, але я таки в Мазурахи зроблю інтерес. Вирочім, як би хто в Заліся зараз при контракті дав гроші, то я може би й ему ґрунт продав

Тою невідрадною вістною поділив ся Славко зараз з Манею, коли она вернула ся зі Львова і горячо поручив їй, щоби батька инакше настроїла. Маня прврекла і додержала слова: пераз і в товарискій розмові закидала про заліських селян та боронила їх перед закидами батька.

Але сам Славко наштав собі тим тільки нового клопоту. Ішло о те, щоб роздобути що найменче десять тисяч зр. на початок. Звідки ті гроші роздобудуть заліські люди?

Довідавшись о тім, Головатий скликав раду з кількох господарів. Був притім і Славко. Всі парікали, що землі мають тільки клантики, всі мали величезну охоту купити сей ґрунт, але справи, звідки взяти гроші, не брали ся рішати і не придумували навіть способу. Славко мало знав ся на таких купнях; все-ж таки думав, що якби на енергічних людей,

то сю землю могли би задержати у своїх руках.

Поїхав до міста, розвідав ся в адвоката, як би сю землю можна купити, і скликав знов нараду господарів. Повторило ся знов те саме, що й за першим разом; охоту мали, але плян Славка, купувати ґрунт на спілку, здавав ся їм чимсь неосяжним, чимсь таким, що й вірити тому годі. При тім майже признали ся самі, що при поділі посварили би ся цілком певно о парцелі, а чи всі спільники складали би відтак правильно гроші на рати в банку (бо треба задовжити ся) — за те ніхто не ручив.

Скінчила ся справа на нічім.

— Але ми таки Мазурів у село не пустимо! — грозив один господар.

— І що-ж їм зробите?

— Не пустимо і вже! То ґрунт наш, заліський, хоч він і дідичів.

Славко не розбирав сеї дивної льогіки селяньскої; знав тільки, що селяни безрадні і він сам також безрадний, ще до таких великих діл не доріс. Сьвідомість своєї безрадности зробила его похмурним і непривітним, мовчаливим. Він щораз більше оправдував байдужність батька і не дивував ся єму. Але якже так без ціли дальше жити?

— Чого ви такі сумні? — питала ся єго раз Маня.

— Глупе то жите — тай годі! — відповів Славко коротко.

— Не сумуйте, нане; на що се зда-ло ся?

— А на що дасть ся веселити ся?

— Все-ж розумнійше...

Славко не відповів на се нічого. А Маня по хвилі сказала :

— У иньших тепер карнавал, гуляють... А ви?... Жаль мені вас.

— Се дрібничка, пані. Я з того виросту. Оно певна річ, коли само жите глупе, то глупо і сумувати над ним. Але приходять на чоловіка хвилі і цілі дні сумтку. Почуте своєї немочи — то найпоганійше почуте. Ну, нічо!

— Ходіть, я вам заграю щось веселого. Добре?

— Добре.

— Але ви будете співати?

— Не зможу тепер, хиба иньшим разом.

— Заграти вам думки українські?

— Прошу. Ви знаєте, що я їх дуже люблю.

— І я люблю.

Славко усів недалело від фортепяну на фетелю і слухав. Єго бурливі думки і чутя

не втихали від музики, противно, змагали ся, але з ними було єму тепер мило. Коли-ж по смутних думках наступила весела шумка, він і сам став веселїйший...

XIV.

Маню б'їла трохи голова і она сидїла смутна у своїй комнатї. Хотїла читати книжку — не могла, і всяка иньша робота не брала ся єї.

— Ви би проїхали ся санками, — радила господиня Кристиньска — вам би зараз відійшло. Як не має вас болїти голова, коли так безнастанно сидите дома?

— З кимже поїду? За двї години буде вечір, уже пізно.

— Може би тато поїхав з вами, або Стасьо?

Господиня пішла спитати ся дїдича, що пильнував роботи в стодолї. Сказав, що не має часу, але порадив попросити Левіцкого. Стася заборонив брати за кару, бо збив велику шибу в вікні.

Маня не мала великої охоти просити Левіцкого о товариство. Але Кристиньска пішла таки сама по него. Він прийшов і також

радив Мані просанкувати ся, а певно біль голови устане.

— На дворі — казав — так гарно, мороз не великий, а санна добра. Я бим дуже радо проїхався; і я занадто засидів ся в хаті.

Маня дала намовити ся.

Санки були зараз готові; бистрі коні стояли нетерпеливо, рвали ся наперед. Посідали в санки і поїхали лісом в сторону Дуброви.

— Не їдьте так скоро! — наказала Маня старому наймитови Миколі. — Мені аж в голові крутить ся від такої їзди.

Микола звільнив.

— Правда, що нині гарно на дворі? — спитав ся Славко. — Подивіть ся на сніг на галузях сосон... А як тихо! Одні тільки дзвінки дзеленькотять на конях.

В тій хвилі здалека дійшов гук від падаючого дерева.

— Так дуже тихо оно не є — замітила Маня. — Се Дуброву рубає Зільбер. Шкода такого гарного ліса. Поїдьмо там!

Приїхали в Дуброву і казали здержати санки. Довкола лежали зрубані дуби; робітники обтісували з них галузе. Дуброва, колись густа, прорідила ся вже значно.

Мошко Зільбер сварив саме в ту хвилию, коли они приїзджали, на Криворукого, котрий

хотів загіртіти ся коло ватри, бо був дуже лихо одягнений.

— Чому не стягаєш галузя на купу? Вже знов дармуєш? — кричав, але скоро замітив санки, зараз покинув Криворукого і підійшов до Заборовскої і Левіцкого. — На спацир виїхали вельможна панна? — питав ся він і кланяв ся притім низенько.

— Оттак троха провітрити ся.

— О, нині тільки санкувати ся!

Рубачі перестали на хвилю робити і дивили ся на Мошка і на Заборовску. Криворукий притягнув одну галузь до купи, кинув, став коло ватри і собі видивив ся. Левіцкий вискочив з санок, щоби до ватри закурити папіроса, бо не мав сірників при собі, а Зільбер балакав тимчасом з панною про Дуброву; нарікав, що переплатив.

— Що-ж там, Криворукий, чувати? — питав ся Славко у знаного п'яниці, закурюючи папіроса.

— А що-ж би? — відповів той бездушно.

— Все ще горівку п'єте?

— Пив би, та нема.

— Не дає Мошко?

— Ет! — махнув Криворукий рукою.

— Чи вам Мошко плагить за роботу?

— Платить шістку.

— А то чому так мало?

— Ну, що-ж, у мене нема сили і за дитину.

— З чого-ж ви жисте?

— У Мовка дещо дістаю. Я вже в него і працюю. Коли звів мене на діла, то нехай мене до смерті годує.

— З хати ще не викинув?

— Ще ні, але вже збирає ся. На що ему квапити ся? Скорше чи пізнійше дістане в свої руки... як не він, то син, як не син, то зять... все одно.

— Біліні ви! — замітив Левіцький і подав Криворукому милостиню.

Той сховав скоро гроші, але не відізвав ся. Лише кутки уст у него тремтіли, мов від зворушення.

Левіцький усів на санки. Поїхали далше. Чули знов через кілька хвиль приказуючий голос Зільбера, але небавом заїхали у глибокий ліс, де справді була величава тишина.

— Бачили ви того чоловіка при ватрі?

— Того, що ви з ним розмовляли? Бачила!

— То жертва Зільбера. Зовсім уже зруйнував чоловіка і материяльно і морально.

— Ну, Зільбер... Я его знаю — говорила панна. — Мені тільки дивно, що батько з ним

робить інтереси. Се виходить справді на таке, що і шляхтич без жида не обійде ся.

— Він зруйнував так кільканайцять родин. Я присяг би, що він був у спілці з війтом-злодієм. Ціла шайка злодійська: вїйт, сто свояки, жид, писар — маленька компанія, але чесна... Я сподіваю ся, що і він і писар ще підуть також до криміналу. При люстрації громадської каси найдено значний дефіцит; писар викручує ся, що нічого в тім не винен і поки-що остає ся ще на вільній стопі... Знаєте, пані, як то трудно серед таких обставин, як в Залісію, зробити щось добре для громади! Я й не думав, що так оно є. Одно лиш мені вдало ся з тяжкою бідною: я переконав людей, що камінні ломи нам тепер потрібні і з Мошком зірвано контракт. Він і так тепер кінчив ся. Так уже починають звозити каміне на церкву.

Маня слухала і мовчала.

— Болить вас ще голова?

— Вже мені значно лекше... Я думаю, що ще потрафлю відмовити батька від пляну продавати ґрунт Мазурам.

— Дав би то Бог! Як би була надія на се, то я би таки зложив спілку з селян, що сей ґрунт купила би.

— То справді прикро прикликувати чужих людей, коли свої потребують.

— Панно Маню, хоч я зневірив ся троха в дівчатах, але таки вірю, що де мужчина не зможе вимогти чогось, там проворна женщина певно зможе. Вам батько не відмовить... Я уявляю собі, якби то гарно було, коли-б я був у Залісю сьвящеником, а ви вийшли за якогось розумного і прихильного до селян чоловіка за муж і також остали ся в Залісю — разом ми могли би таки з часом піднести село. Тепер звичайно сьвященики не живуть з дідичами в згоді, — єсть і розумні причини до того, — але коли я буду мати таку ласкаву дідичку, як ви, то очевидна річ, на тім тільки громада виграє і я.

— І ви ?

— Очевидна річ, і я, бо знаю, що ви не схочете мені перешкаджати в роботі. Хиба чоловіка дістанете неласкавого.

— Що ви о якихсь чоловіках говорите ? Я й не думаю, а ви пригадуєте.

— Тепер не думаете, але небавом прийде ся вам доконче о тім подумати.

— Щоб не стати старою панною ?

— Розуміє ся. По що дівувати, як можна вибрати у цілій громаді мужчин чоловіка відповідного до подружа ?

— Дайте спокій ! Не говоріть таке !

— Добре, я не буду таке говорити. Але правда, панно Маню, що в потребі колись

буду міг числити на вашу прихильність до мене, чи властиво до громади?

— А як би і до вас? Чи не можна мені?

— Але-ж і овшім. Дуже вам буду вдячний. Оно то справа приязни поміж молодим нежонатим мужчиною а панною — взагалі досить непевна і я в ту приязнь не дуже вірю, але здає ся мені, що на сьвітї і така приязнь є, а бодай повинна бути. Розумієте, пані? Приязнь а не любов. Приязнь то чувство далеко висше і достойнійше, як любов, бо приязнь не основана на інтересї, на бажаню безусловного посїданя себе, а любов самолюбна, то контракт серцевий поміж двома людьми.

— Отже ви в таку приязнь, як кажете, взагалі не вірите? Здогадуєте ся лише, що й она можлива?

— Не бачив я такої приязни, отже не знаю певно.

— А я вірю в шо!

— То дуже гарно. Але я читав раду одного гумориста, як випробувати таку приязнь; він каже: нехай лиш ті приятелі, т. є: він і она, обоє молоді, остануть ся на самоті на десять хвиль, то певно забудуть за свою приязнь і стануть цілувати ся, як залюблені.

— То досить сумно...

— Що сумно? То, що цілують ся? Противно, се дуже весело...

— Певно-певно — усміхнула ся Маня — але сумне, бачите, се, що ми такі слабі, такі самолюби! О приятни говоримо і пишемо і навчаємо других, а прийде ся в практиці: ми або зовсім байдужні або пристрасні. Дві крайности, а золота теория о приятни лишає ся собі теориєю.

— Хто-ж, як не жінки, майстри в тім — в байдужности або в любови? Такими холодними, немилосерно байдужними, якими они пераз чинять ся, лише й они потрафлять бути.

— Стара казка, пане! „Die Weiber werden zu Hyänen“ — правда?... Або ангел або чорт! А ми ні ангели ні чорти, а люди такі самі, як ви. Вміємо любити, отже мусимо вміти і ненавидіти — одно з другим дуже часто тісно злучене — а коли ви кажете, що лужчини не вміють бути такими немилосерно байдужними, як ми, то очевидно мусите признати, що не вміють так само і любити когось чи щось, як ми. Значить, они ні теплі ні зимні, або вигорілі вулькани, або може нестоплений лід... А що се так у мужчин не є, то я маю доказ на вас самих. Як ви в осени сумували по своїй судженій, а як ви тепер уже значно збайдужніли! Що, неправда?

— Правда ваша! Не думаю вже так часто о своїй пригоді, як перше.

— А видіте! — тішила ся дівчина і захочена своєю реторикою, додала: — Отже коли-б я, припустім, хотіла з вами жити в приятни, то се не була би якась диковина, тільки щось зовсім звичайне, чувство таке, за яке соромити ся не треба і яким навіть похвалити ся можна. Ліпше-ж мати приятелів як ворогів і треба шукати собі приятелів.

— Певна річ, се не було би нічо дивне в тім випадку, коли-б я оженив ся і ви вийшли за муж — ми як дві родини могли би жити, хоч знову великі панн з малими не дуже то люблять ся — але коли-б н. пр. я остав ся безженним, а ви вийшли за муж, то вже наша приятнь не подобала би ся сьвітови...

— Сьвітови... повторила дівчина. — Хто такий сьвіт? Я, ви, мій батько, ваш батько, село і т. д. і т. д. Або той сьвіт ліпший і розумнійший, як я — а тоді повинен і мене розуміти, або той сьвіт гірший і нерозумнійший, як я, а тоді я не маю що на него зважати.

— Закидували ви мені теорію, тепер я вам закину. І я і ви і всі ми числим ся з сьвітом.

— З розумним — додайте се... Гей, пане Левіцький, дивіть ся: серна стоїть! Бачите, яка красна?

Тим окликом перебила нараз розмову і не докінчила її вже і пізнійше.

Серна стояла справді хвилинку поміж деревами, дивила ся на переїзжих, але небавом скочила і щезла в корчах. Мабуть дзвінки налякали її найбільше.

— Пора би вже нам завертати до дому, вже смеркає ся — казала Маня.

Микола завернув до дому.

— Мене справді зовсім перестала голова боліти.

— І які ви румяні зробили ся на лиці! Оттак ви гарно виглядаєте!

Дівчина видивила ся на Левіцького: --
А звичайно то ні, правда?

— Хто-ж вам се каже?

— Ви самі!

— Хочете, видко, компліменту. Сказати вам?

— Ні, ні, не хочу. Але правда, що є красші від мене?

— Є, розуміє ся...

— Брр, які ви нечемні! — засьміяла ся дівчина. — Хто-ж так говорить панні?

— Скиньте мене за то в рів, нехай мене вовки з'їдять...

— Ні, не скину, було би шкода... Передовсім я би нудила ся ще гірше, як нуджу ся, а так є з ким поговорити. Знаєте, пане Ле-

віцкій, тоді як ми вас стрінули на цвинтарі в літі, ви мені видали ся якимсь таким мовчливим, занадто поважним... Як мені і не досміху було, а та — даруйте за слово — надутість у молодого чоловіка видала ся мені тоді надто претенсіональною.

— А тепер як про мене думаєте?

— Тепер думаю, що годі на перший вид чоловіка судити. Ви казали раз, — я собі то затирила, бо то був комплімент (Маня притім значучо усміхала ся) — що є люди, до котрих відразу має ся довіре... Такою ніби-то маю бути я. Ну, видите, про вас я такої думки відразу не мала. Я була вам вдячна за співчуте по смерті матери, але... Тепер бачу, що ви можете й подобати ся.

— Кому?

— Навіть паннам, хоч ви їх не любите...

— Навіть паннам! — повторив Славко.

— Чи то найвисша інстанція для молодих мужчин? Я думаю, що ми, мужчини, не дуже повинні гордитись тоді, коли подобаємо ся паннам... нашим паннам. Ви повинні знати, хто їм найбільше подобає ся?

— Хто-ж такий?

— Мужчина молодий, пристійний і заможний. Може бути притім чоловік безха-

ракетний і глухий, аби лиш добре гуляв, умів правити компліменти і анекдотами сипав — вже він паннам мусить подобати ся і може собі вибрати хоч яку...

— Красне новяте про нас! — відповіла Маня. — Розчарували ся при одній панні і вже всіх судите однаково. То не справедливо. Ви не знаєте дівчат!

— Розуміє ся, суджу о стілько, о скілько знаю.

— Але-ж ви їх зовсім не знаєте!

— Всіх певно ні, але кількадесять знаю з різних сторін і різних родин. Ви знов, пані, не думайте, що всі такі як ви. Коли ви кажете, що я можу паннам подобати ся, то хочу вірити, що чей добрими своїми прикметами, характером.

— Коли-б не ті добрі прикмети, то я з вами і слова не говорила би, пізнавши вас. Я мушу обстати за дівчатами: лише бідній подобає ся заможний — се-ж зовсім природне. —

— Перепрашаю: хочете може дальше сказати: лише неосьвіченій подобає ся мудрий... Якже она ту мудрість може оцінити? Інстинктом вгадує?

— Почекайте, пане: бідна хоче позбути ся біди, неосьвічена цілком певно відчуває свою низшість і може бути тільки горда на

розумного чоловіка; характер і желізна воля нам незвичайно подобають ся — сафандулів хоч би з золотим серцем ми не любимо — а вже про красу не говорю, бо то річ припадкова. Очевидно, як ви, так і ми волимо пристійних. Ви не дивіть ся на то, що дівчата так часто приневолені обставинами „вибирати“ кого небудь; коли-б справді могли они вибирати по своїй волі, так як їм серце і розум каже, то мужчини певно думали би про них шакше. Возьміть же ви тепер на увагу наших „панів сьвіта“, тих, що справді вибирають поміж нами, які они?

— Я ваших панських кругів не знаю, — говорив Славко, признаючи дівчині в неоднім правду — але в моїх кругах я замічав таку некультурність...

— Ви песиміст — от що!

— Я песиміст? ! Пані, мені здає ся, що більшого оптиміста нема! Що попадаю від часу до часу в зневіру, то не диво; та проте охота до житя, до красного житя, хоч би в невеликих достатках, у мене дуже велика.

Обоє замовкли. Славко сидів задуманий.

Тимчасом санки виїхали з ліса на дорогу до села. На заході було небо червоне на виднокрузі а щораз висше та червоність блідла і переходила у синяву краску. Мороз брав на ніч.

Далеко дорогою ішов мужик. Зачувши дзвінки, він станув, уступив ся на бік і чекав згорблений. Славко зараз пізнав Криворукого. Він ще здалека зняв шапку, спер її і руки о паллицю, вдивив ся в санки, і коли ті надіхали, поклонив ся мовчки до землі. Лице єго було тупе і бездушне.

— Ох, який-же бідний чоловік! — замітила Маня. — Се той самий, що там коло ватри стсяв. Пане Левіцкий, я вам завтра дам дещо для него, може би ви єму якось то передали... При собі не маю ані цента.

— Добре, я єму передам.

Санки поминули мовчки Криворукого і за кілька хвиль вїхали в село. Вид Криворукого, що остав ся обоїм в пам'яті, не допускав до дальшої розмови, такої, яку вели. Обоє задумали ся...

XV.

Того самого вечера пізною годиною — се було з п'ятниці на суботу — Мошко Зільбер був сам в хаті. Жінка его з сином виїхала вже тому два дні до рабіна порадити ся, як викрутити сина від бранки, і ще не вернула; доньки і другий син виїхали були в сусіднє місто до тітки в гості.

У Зільбера сьвітили ся чотири сьвічки на столі, як звичайно під шабас. Він щойно помолив ся Богу, положив спору книгу на шафу, скинув із себе широкий талес з чорними п'ясками, на краях сріблом шитий, поцілував его, приложив палець до чорної скриньочки на чолі і на рамени, котрим була обкручена ліва рука, поцілував палець і помалу з побожністю скидав з себе ті прибори до молитви. Потім, не скидаючи куною обшитої шапки, обмив пальці водою і засів до застеленого стола, на котрім коло ліхтарів лежала тарілка зі

смачною рибою, приправленою перцем і цибулею. Коло тарілки лежав шабасовий колач і стояла флящина з рожевою горівкою. Все те ще перед вечером принесла єму добра невістка з другої коршми в Залісію, що стояла в иньшій куті села. Мошко випив малу чарку і почав вечеряти.

В комнаті, в котрій сидів, було тихо. Тільки часом з шинку через сїни чути було уривану розмову двох осіб. Се розмовляла з Козаком Марта Чайчиха, що в шабас замість Мошка продавала горівку і відбирала гроші.

— Марто! — гукнув Зільбер на всю хату, не встаючи від вечері.

— А що там? — почув ся голос з шинку і за хвилию увійшла в хату Чайчиха.

— Козак ще сидить?

— Та сидить. Такі вам річи оповідає, що аж страх! Каже, що єго донька — та, знаєте — вийшла за великого пана за муж там за морем. Тільки, каже, той єї чоловік тепер хорує.

— І ви тому вірите? Він то вже давно говорить.

— Та як не вірити? Присягає ся! Листи дістав... Ще, каже, паном буде.

— Ну-ну, заким стане паном, викиньте єго за двері! Випив що?

— Випив два келишки і сидить.

— Кажіть єму, най іде до дому. Мені більше сьвітла випалить ся, як він випє. І пізно вже. Ага, а закличете мені ще Криворукого із стайні, най дров доложить до груби, бо ту зимно. А дурноватий Антошко де?

— Спить.

Добра хвиля минула, як у сїнях почуло ся ступанє спершу Козака і Чайчихи, котрі відходили до дому, а відтак Криворукого. Він помалу отворив двері, замкнув і стаував коло них. Мошко підняв ся зза стола і глянув на Криворукого.

— Худоба напоєна?

— Напоєна.

— Коням оброку дав?

— Дав.

— Принеси ще дров і докинь до груби...

Ну, чого стоїш і дивиш ся, як вовк?

— Та я нічо — і Криворукий пішов по дрова.

За хвилю прийшов з полїнами і докинув дров до груби. Зільбер уже розбирав ся і клав ся в ліжку.

— В алькири також докинути дров? — спитав ся Криворукий.

— Не треба, там граи досить — говорив Зільбер, простягаючись у ліжку. — Подиви ся там, може час заткати грубу! Загаси

потім сьвічку і забирай ся спати. Двері позамикаєш?

-- Позамикаєш...

— Ну, памятай же собі, бо як що пропаде, то нажену!

— Добре, добре! — відповів Криворукий якимсь гробовом голосом, пішов в алькир, і хоч грани було ще багато в грубі, заткав її, лишив двері від алькиря отворені, згасив сьвічку ту, де Мошко спав, і вийшов з хати.

Мошко скоро захропів; перемерз був троха в Дуброві, провітрив ся добре, находив ся і тепер смачно спав.

Криворукий вийшов затилками з коршми. В руках мав спору бляшанку. Заглянув знадвору в кухню, де спала вже паймичка, постояв хвилю і пішов у стайню. Подумав ту хвилю на порозі, зайшов у середину, вийшов звідтам у драпім кожусі, вже без бляшанки, примкнув двері, підійшов під вікно комнати, де спав Мошко, подивив ся і знов постояв хвилю.

Відтак скоро, як тільки міг, вибіг на дорогу і пішов повагом в середину села. Він тряс ся від зимна.

В Залісію було темно. Вправді ту і там мерехтіли зьвізди на небі, але сьвітла від них не було багато; здавало ся, що білий сніг на дорозі блестів яснійше, як ті зорі.

Було темно і тихо. Колись, доки церква була, то коло неї вночі відзивалися вартівники. Відтак почували коло громадського дому, де була каса. Тепер ті гроші були в судовім депозиті — не було чого пильнувати: ані церкви, ані каси... Славна поліція громадська в Залісію безпечностю цілого села від огню не дуже журилася — і Криворукий був переконаний, що вартівники десь сплять.

Але він про них і не думав багато, пристанув лиш раз на дорозі, послухав, і не почувши нічого, ступав далше. Він ішов до своєї хати. Застав її замкненою. Сперся о припру, звернений лицем до маленького вікна, і водив безрадно рукою по чолі.

— Жінко, отвори! — відізвав ся по хвилі, застукавши у вікно.

— А хто там? — почув ся голос з хати. — Ага, то ти!

Заскрипіли двері хатні і сінешні і Криворукий увійшов до хати.

— Чого-ж ти так пізно? — питає ся жінка і ховає ся чимскорше на піч.

— Оттак, спати не міг... Маєш чим засьвітити?

— Нема, каганець вийшов. Засьвіти скалку, сїрка на комині.

— Я маю при собі... А що діти? — питає ся Криворукий, сідаючи потемки біля вікна.

— А що-ж би? Голодні.

— Я приніс тобі шістку — дав мені попів панич — на, маєш! Купи завтра дітям бараболі.

Криворукий підійшов до груби і подав жінці на потемки шістку. Усїв знову на лавку і мовчить. Жінка також мовчить.

В хаті темно, діти сплять: оди на припічку, друге на печи коло матери, третій, хлопець Михась, на ліжку.

— А що Михась? — починає знову Криворукий.

— Га?

— Михась, питаю ся, вчить ся?

— Вчить ся. Професорка щодня єму дає їсти. Єму ще найліпше... Ти чо' не кладеш ся спати?

— Не можу.

Мовчанка. За хвилю жінка вже сопе так, як би спала. Криворукий засьвічує скалку і держить її в руках. Жінка піднімає голову і дивить ся:

— Чого ти собою шибаш? Не поклав би ся та спав каменем! Пяний ти, чи що?

— Ні, не паний; адже ти знаєш, що я тепер не пю...

— Опамятав ся тепер, коли вже пізно... Ой, панице, панице, завязав ти мені сьвіт!... А ти чого там коло Михася шукаєш?

Криворукий стояв коло ліжка із горючою скалкою в тремтячій руці і дивився на хлопця. Хлопець застогнав крізь сон, закліпав очима, бо світло разило його, обернувся на другий бік і спав даліше.

— Чого шукаєш? питаюся — говорила жінка на губі.

— Хочу на діти подивитися... Я їх три дні не бачив.

— Не мав колн, та тепер! Здурів чоловік, чи що?

Криворукий оглянув ще дитину на припічку, виліз на лаву, подивився на дитину на печі і на жінку.

— Ні, присяй Богу, ти нині паний! Геть мені, панице, з хати! Я рада, коли тебе не бачу!

— Не кричи, жінко, нема чого! Я зараз іду.

Криворукий зліз з лавки; скалка вже гасла в його руках. Блисло ще раз тускле світло по хаті і погасло. Криворукий кинув ще оком довкола, відтак недогарок скалки затоптав ногою на землі, перехрестився тихцем до образів і станув у дверях.

— Ну, стара, я вже йду до коршми спати.

— А йди собі в трісте на зломану голову!

— А дітий мені пильнуй !
Жінка мовчить.

— Чуєш ?

— Та чую, чую.

— Будь здорова !

— Іди собі до чорта, не при дітях зга-
дуючи...

Криворукий вийшов в сїни.

— А хату не забудь замкнути !

— Ну-ну, не бій ся ; таких маєтків при-
збирав ти, що нема що замикати ; не злако-
мить ся жаден злодій. Замикай двері, бо
зимно !

Криворукий замкнув хатні і сїнешні двері
і вийшов на подвірє. Подивив ся ще раз на
свою хату і вийшов на дорогу. Прийшовши
під коршму, застукав сильно у вікно комнати,
в котрій спав Мошко. Ніхто не відзивав ся.
Крізь вікно видко було тільки догоряючу
грань у печи. Тоді він нишком через сїни за-
крав ся до сеї комнати, отворив двері і ста-
нув. В хаті був великий чад з печи в алькири
— Мошко спав. Криворукий замкнув ще й
другу піч, стояв хвилину і дивував ся, що
ніхто не відзивас ся. Постояв і вийшов.

Принїс із стайні бляшанку і поставив її
в куті коло дверей пивниці, що находила ся
в великих сїнях, де часом заїздили вози на
ніч. В тій пивниці стояли бочки з горівкою

і пивом. Криворукий приніс ще околит соломн, поклав его на двері пивниці і зляв его горівкою з бляшанки. Воня міцної горівки розійшла ся по сїнех.

Доси робив він все досить спокійно, немов з розвагою. Але тепер, коли мав виймати сїрник і запалити солому, став надумувати ся. Він і засьвітив сїрник, але взяв его обережно в долоню, відійшов від соломи і загасив. Щоби набрати відваги, він прихилив бляшанку, в котрій ще була з літра горівки, до рота і потягнув кілька чарок нараз.

„Ще час ; — думав собі — нехай Мошко ліпше загорить. Що йно первосни минули“.

Але горівка, від котрої сподівав ся набрати відваги, завела его. Як звичайно робила его добродушним, так і тепер почув він єї відрадий вплив. Зробило ся ему теплійше і він з вдоволенем усїв собі на солому...

Але тільки на хвильку. Бо небавом зібрав ся, вхопив бляшанку в руки, вибіг на двір і з цілої сили потиснув ліктем в одну і другу шибу вікна від комнати Мошка. Шибивилетіли, а з комнати вдарив сопух і чад аж на двір.

— Мошку, спите ? — крикнув ще крізь вибите вікно. — Вставайте !

Але Мошко не вставав і спав дальше.

Криворукий з бляшанкою в руках майже вибіг на дорогу з села. Біг так довго, поки минув остатню хату, а коло ліса пристанув і потягнув кілька ликів з бляшанки.

— Ще жидюга на смерть загорить! — став він говорити сам до себе. — Піду до суду, скажу, що я хотів зробити, нехай мене замкнуть, я вже й так нікому не потрібний.

І він ішов до суду. Ніс бляшанку в руках так довго, поки в ній була горівка, а там і кинув її в корчі, попрощавши її словами: — Шкода — добра була... Але се вже остатний раз я горівку пив! В криміналі не дадуть... Ну, нехай і не дають... обійду ся!

Ступив ще мовчки кількадесять кроків, заточуючись по дорозі, і станув перед зломаною на половину сосною. Вдивляв ся в ню добру хвилю і нараз промовив:

— То ти мене, жінко, проганяєш з власної хати? Кажеш, аби я до дїтька йшов, Дух сьвятий при мені! То така ти зробила ся?... Ов, я не сподівав ся по тобі, жінко, не сподівав ся! До дїтька — каже, а я не до дїтька, а до криміналу піду... до криміналу за того злодюгу Мошка, що мене обрабував, що мене обікрав, що мене... що мене з хати моєї хоче вигнати... А я его і не спалив, як хотів, і він встане і хату забере... Гей, Боже, я єму того не подарую, верну ся ще і підпалю.

Він ледви стояв на ногах, але могутий, грізний голос его лунав у темнім лісі на морознім воздуху.

— Підпалю і він згорить... Приїде его Сура, приїдуть бахорі, а тата нема, спік ся... Діти в плач... що діти винні?...

— Що мені з того, що Мошко згорить? Хата моя і так пропаде. Забере син, забере зять его. Один Мошко в гріб, а натомість других сім кіп! Гріх на душу... а я в житю лише пив, а злого діла не творив... не крав... одну ту горівку вкрав, що аж ту приніс... Ух! але добра була!

— А Мошко схоче рано встати, піднімає голову... болить, руки... болять, ноги... болять, в голові тяжко... Ха-ха-ха! Добре єму так, котюзі!

— Ану, далі.. до суду! Будь здорова, стара, я йду... А дітий пильнуй! — наказував він зломаній сосні, мов жінці. — Най Михась учить ся... Може що з него буде.

Ступив кілька кроків і перевалив ся в рів. Він того мов не замітив, бо говорив дальше:

— Вчи ся, Михасю, я тобі кажу! І ти, Гандзю, вчи ся — і ти, Олексо, вчи ся... бо я вам не поможу.

При тих словах він силував ся видобути ся з рова, але кілька разів зсунув ся з берега дороги, застряг у сніг і вкінци покинув думку

вилазити. Почав хрестити ся, відганяти від себе злого духа, говорив щораз невиразнійше якісь слова, щораз менше термосив собою, сон его брав ся, він спер голову на купині снігу і почав дрімати...

В селі за лісом вже півні піяли і мороз над раном тис дужше. Але Криворукий морозу не чув, ему дуже любо спало ся...

В той час Мошко Зільбер рушив ся у ліжку, напів сьвідомий. Крізь розбиті шиби просто на его ліжку, що стояло недалеко вікна, віяв морозний воздух. Він чув, що у відкриту руку і плече зовсім змерз, але не мав сили сховати її під перину. В голові ему шуміло, а ціле тіло було тяжке як олово. Він силував ся відгадати, що се таке, і не міг. Память покидала его. Зібравши всю силу волі, він зсунув перину з себе, але тут і почув зараз зимно на цілім тілі, котре его більше протверезило.

— „Насте!“ хотів він крикнути на наймичку, щоби прийшла, але то слово вимовив захриплим і тихим голосом. Накрив ся знов периною і лежав.

В голову дуло ему з вікна. Помалу мов кулю олова обернув він голову в сторону вікна і зрозумів, що шиби вибиті. Хотів встати з ліжка, але не мав сили. Скулив ся, сховав голову під перину і лежав.

Під периною зробило ся ему параз душно, віддиху не ставало ему. Знов виставив голову на верх — і ему зараз полекшало. Почув, як когуг запіяв в сїнях.

„Насте!“ Голос був его сильїїший.

Наймичка Настя саме тоді пробудила ся, як звичайно досьвіта. Здавало ся їй, що чує десь якийсь голос, але не вірила.

„Насте!“ кликав Мошко.

Настя прийшла в хату.

— Гей, який ту загар! — крикнула зараз на порозі, — а як постуденїло!

— Насте, ратуй мене!

— Загорїли?

— Загорів! гину, Насте! Ратуй!

— Що-ж ту стало ся? — дивувала ся наймичка.

Засьвітила сьвітло, зміркувала, що бракує Мошкови, і трохи не винесла его у коршму разом з постелию...

Коли рано стали люди приходити до коршми, Мошко лежав у своїм алькири, а коло него стояли зять і невістка і ще кілька залїських жидів. Мошкови було вже лекше; він слухав горячої суперечки зібраних о Криворукім, котрий десь щез. Сам порадив роздвити ся по господарстві, чи Криворукий чого не вкрав і віднайти его та передати жандармам.

Стали шукати Криворукого, але не могли найти його. Аж перед полуднем привезли його замерзлого на санях:...

Славко дізнав ся о тім аж під вечір, коли йшов до Горошинських. Переймив його Козак на дорозі і оповів єму пригоду. А відтак виймив зза холяви зімнятий папір і подав його Славкови.

— Може би ви мені, паничу, перечитали лист від доньки з Гамерики?

— Добре, дайте, я вам перечитаю. Ви ще не знаєте, що в ній стоїть?

— Та знаю; читав мені дяк, але ви то ліпше перечитаєте.

Козакова донька, Анниця, писала з Гаванни, як з Царгорода забрав її один пан на корабель і завіз за море; як там она пізнала ся з одним богатим реставратором і вийшла за него замож. „Все — писала она — було би добре, я жию тепер у великих достатках, тільки біда в тім, що мій чоловік хоровитий і довго не потягне і я сама нездорова, часто також хорую. Тепер мені дуже жаль за Залісем, я би там на крилах злетіла, але виїхати не можу, занадто далекий сьвіт. Збираю ся вам післати яку сотку, щоби вам лекше було жити“.

І ще писала, що чоловік її — він звав ся Сміт — записав на неї велику частину

свого маєтку, тільки она тим маєтком може розпоряджати ся аж по єго смерти. Мала надію вернути ся до Заліся і просила батька і матір, щоби молили ся за єї здоровлє. Казала також з тих грошей, які пришле, замовити службу божу в церкві. — Лист був писаний невправною рукою, але на краснім папери, — віяла з него якась туга і невдоволенє мимо достатків Анниці.

— Она не знає, що єї мати вже небіжка і що я в друге оженив ся і що церква згоріла і що в нас було таке нещастє минувшого літа...

— Ви до неї не писали?

— Або я знав, де она є!

Козак просив Славка, щоби написав Анниці довгий лист і все описав.

— Просив би я — казав — кого иньшого, щоби мені написав; але в нас ніхто не потрафить. А той лист аж за море мусить іти, то треба єго добре написати.

Славко обіцяв єму написати лист і зараз пополудни зробив се. Описав широко все, що Козак хотів.

— Я вам відвдячу ся, скоро гроші дістану — казав Козак, послухавши, що панич написав.

— Ну-ну, аби ви тільки дістали.

— Ви не вірите, що то правда? Десь ніхто не хоче вірити! — нарікав Козак.

— Всіляко буває — відповів Славко.

Ще місяць не минув, а Славко пересьвідчив ся, що Анниця писала правду. Від неї прийшло сто зр. для батька і лист, в котрім писала, що чоловік її помер. Нарікала притім знов, що сама нездужає і тужить за Залісем. Обіцяла приїхати сама, скоро тільки троха прийде до здоровля.

— Ще хто її маєток забере! — журился Козак.

— Вас то не гризе, що она хора, тільки маєток вам в голові — зганив Славко.

— Бо пропасти може — оправдував ся Козак. — Ану, помре, потім гроші вкрасти легко... Напишіть ви їй, паничу, най гроші добре замкне в скриню і ключ ховає, а слугам не вірить.

— Не бійте ся, є ще ліпші способи ховати гроші! — успокоював Славко.

— Я прийду завтра замовити службу божу, а ви мені напишете лист. Добре? Я вам того не забуду.

Славко став писарем Козака і писав всі листи до Анниці, більше з цікавості до чудної історії, як з чемности для тупого Козака,

або підозрілої Анниці. Одно лиш в її листах промовляло єму до серця, а то її очевидна туга за рідним краєм...

XVI.

В початках квітня кілька днів було таких гарних, що зовсім весною запахло. Двірський парк виглядав ще так, як в остатних соняшних днях осени, але життя було в ній більше; всюди більше радісного очікування, як осінньої сонливої задуми. Між зівялим листем на землі перші купки зеленої трави з фіялками, по корчиках весела дрібна пташня, у воздуху тужний бренькіт пчіл, десь над парком невидимий жайворонок — перша негрімка музика на привіт молодій весні.

Під проводом старого наймита Миколи сільські дівчата роблять порядок в парку, змінюють зівяле листя, поправляють доріжки, та співують собі для розради :

Граї музику, як би-сь міг,
Тай не жалуй моїх ніг!
Мої ноги насталені,
Літали би, як шалені!

Одна почала, друга підхопила, третя прилучила ся, за ними ще дві — сьпівають усі.

— Гей, дівки, чого ви так розверещали ся як сороки! — сварить Микола, котрий в недостачі правдивого економа приписує собі гонори економскі. — Пан з Мурованки в дворі, а ви так кричите!

— Кривда вам? Помагайте і ви сьпівати! — відповідає одна дівчина.

— Що він поможе! — каже друга. — У него голос як розбитий горнець.

І сьпівають дальше. Микола розгортає ринь на доріжках і скоса дивить ся на „сороки“.

— Що за парід, — воркотить собі під носом — ніколи не посидить тихо! Робила би одна з другою — ні! ще мусить сьпівати або язиком молоти.

Слухає, що они дальше сьпівають :

А Микола робив кола,
А Микита сани,
А Микола їздив кіньми,
А Микита псами.

Старому Миколі подобає ся така похвала для Миколи, він мовчить. Але нова пісня :

На дорозі калюжа,
Я робити не дужа;

Коби скрипки, цимбали,
То би ніжки скакали...

— Ага! ось чого їм дай! — воркотить знов Микола. — Не питають, що піст.

Ой мамуню, кохай мене,
За старого не дай мене!
В него сива борода —
Я дівчина молода!

— А будете ви раз тихо, безбожниці! — кричить знов Микола, бо єму зробило ся маркотно; він нежонатий, а вже сивий... І в тій хвилі, побачивши Славка на доріжці, наказує:

— Тихо, панич іде!

Але дівчата не питають:

Ой по горі терлич сходить,
До дівчини панич ходить;
Ой терличу, терличу:
Люби мене, паничу!

— Пссс! — псикає Микола. — Так розкудкудакали ся дівки, що їх погамувати годі — оправдує ся він перед Славком.

— Нехай співвають! — каже Славко. — Співайте!

Але дівчата тепер на хвилю замовкають. Славко подає наймитови папіроса. Старий знімає легко капелюх і бере. — Дякую — каже. — На spacer вийшли? О, нині сонечко пригріло! Аби так дальше, то би троха з ро-

ботою впорав ся. Нема кому за всім доглянути, а ще як погоди нема...

— Вам самому тяжко ?

— Тяжко паничу. І коло коний ходи і коло людей ходи, пильнуй... Аби хоч було за що. А то пан збіднів тай ми всі разом з ним — додає він тихше.

— Він колись лінше мав ся ?

— О! ще й як! Тенер той син у війську дуже его скубе! Ну, та й земля не родить від кількох літ. А небіжка пані довго хорувала... От, біда у всіх! Ще як би доньку видав за того пана з Мурованки, то би добре на тім вийшов. Той би доньку взяв, а маєтку не праг би, бо сам досить має.

— А не шкода би такої молодої за такого старого ?

— Та він ще не такий старий... То між панями побирають ся не так, як між мужиками... А добра панна, така як небіжка мама.

— Гарна панна !

— Подобала ся вам ? — питає ся Микола і злегка усміхає ся. — Она собі, як я міркую, вас також вподобала.

— По чім так міркуєте ?

— Ми знаємо... адже то видко.

— А того пана з Мурованки не вподобала собі ?

— Она за ним не тягне... Він дуже би рад, а она ні. Кристиньська казала... А чого-ж би до нас так зчаста приїздив? От і нині...

— Може з інтересом?

— Вже ми знаємо, з яким інтересом! Що-ж він нашому панови ні брат ні сват, а приїздить частійше, як свояки... Гей, дівки, не дармуйте! — обернув ся Микола знов до дівчат, котрі хотіли почути его розмову. — Ще грядки маємо копати!

Славко пішов дальше доріжкою. „Вже плещуть у дворі, — думав він собі — хоч я не дав ніякої причини до поговорів“.

Дівчата знов співали, та вже сумної:

Ой у саду вишня, за садом ліщина:

Любив я дівчину, а мене дівчина;

Ой та любив я дві літі, —

Тепер мені тяжко на сьвіті!

„Ой та любив я дві літі, тепер мені тяжко на сьвіті!“ — повторяв собі Славко в думці слова пісні... „Тепер мені тяжко на сьвіті...“

— Пана Левіцкий! До побаченя! — почув він нараз голос з подвіря.

То Більский відїздив і з коня заздрів Левіцкого в городі. Левіцкий відклонив ся. На ганку стояв Заборовский і дивив ся за відїзджаючим сусідом. Відтак він відійшов, а за добру хвилю появила ся на ганку его

донька. Она оглянула ся довкола, як би лякала ся з кимсь стрітити ся, помалу зійшла по кількох сходах і задумана пішла до брами парку.

Левіцкій приглядав ся їй уважно і дивувався єї очевидному неспокоєви. Чим ближше она підходила, тим лучше бачив він єї нетерпеливі рухи, почервоніле лице і живі очи, в котрих пробивав ся не то гнів не то жаль на когось.

Встав і вийшов їй назустріч.

— Що вам таке, панно Маню?

— Не можу сказати.

Не хотіла казати, але Славко здогадувався, що так немило настроїло її нічо иньше, лише певно гостина Більського. Не мав відваги питати ся її дальше і мовчав.

Маня сіла на лавку і задуманими очима вдивила ся в групу безлистих акацій. Славко стояв оподалік. Робітниці сьпівали в далекім куті города дальше:

Тепер мені кажеш: „Зоренько ясная“,

А потому скажеш: „Доле несчастная!“

А хоть ти не скажеш, то мати:

„Ліпше було бідну не брати“.

Мельодия пісні була така сумна, а слова було чути так виразно!

— Що они сьпіввають, пане Левіцкій?

Левіцький повторив їй слова пісні і пояснив їх: — Звичайна драма, в котрій виступають дві особи: він багатий, а она бідна; він любить її, хоче її брати, а она вагає ся; знає, що потім може гірко покутувати за свою неможливість. Як не він сам, то его родина затрує їй житє.

— То таке сьпіває ся в тій пісні?

— Таке.

— Дивно мені.

— Чому дивно?

— Я що лиш перед хвилею пересьвідчила ся ще раз, яка правда в тій пісні... І коли вже раз перестануть мені зневажати мою добру маму? Що она їм завинила? А то тепер і тато такий самий...

В очах Мані закрутили ся сльози.

— Знаєте, пане Левіцький, які люди нераз безсердечні, брутальні! І за свою безсердечність ще жадають поважання! Кілько разів уже від родини чули ми, що батько зле зробив, оженившись з такою бідною дівчиною, якою була покійла мама; кілько зневаг зазнали ми з тої причини, ніхто не хотів з нами жити... а тепер уже й мами нема, а ще батькови виминають его давний поступок! Що гірше, сам батько признає тепер, що зробив нерозумно. І то при мені, я сиджу при столі, а они таке говорять...

— Хто такий? — спитав ся Славко.

— Більский і тато. (Маня втерла сльози). Він думає, що я за него вийду, що я его не зрозуміла!... Розуміє ся, про маму не було ані слова, але він злегка закинув, що ми з ніким доси не жили — так як би ми людей, а не люди нас відрекли ся! — що тепер би можна почати знову товариські зносини, (особливо тоді, як би я за него вийшла замож!...) а тато на се тільки потакує і каже, що те все правда, сам немов до вини признає ся... оба пам'ять мами зневажають... За що? Мама була з роду бідна, але така добра!

Маня заплакала тихо, але по хвилі махнула енергічно рукою: — Ні, — каже — то не буде так, як тато хоче! Я вже не дитина!... Чи они не бачили, як мене то боліло? Чи они такі тупі? І то говорили так при мені, і мабуть їм і на думку не прийшло, що раниють моє серце... Перше „зоренько ясная“, потім „доле несчастная“...

Славко не відзивав ся; думав про жаль Мані і слухав разом нової пісні робітниць.

— Чи всі мужчини такі? — спитала ся она в него по хвилі з якимсь невизначним усьміхом...

Заким Славко відповів, робітниці відспівали:

„Скарай, Боже, воріженьки!
Зводять мене з доріженьки!
Скарай, Боже, хто з нас винен,
Хто не любив, як повинен!“

Ой, знаю, що за причина,
Що не любить мя дівчина:
Любить того, що багатий,
Буде потім жалувати...

Славко усьміхнув ся, зачувши ті слова
пісні.

— Чуєте, що они сьпівають?

— Чую — віповіла Маня.

— Чи всі дівчата такі, як та, що о ній
сьпівають?... Так у мужчин, як у женщин по
коротких хвилях пориву, забутя, любови, ра-
дости, наступає холоднійша розвага, журба
о будуччину, бажанє забезпеченя житя... А то
просто, неромантичне бажанє буває звичайно
таке сильне, що ми і не шукаємо радости, аби
лише потім не зазнати смутку. Так безнастанно
думаємо о тім, що буде, що майже не заста-
новляємо ся над тим, що є, що переживасмо.
А то, що переживасмо, буває нераз таке гар-
не! Потім вічно жалуємо, що гарної хвилі не
визискали. Кілько прегарних, щасливих хвиль
ми самохіть відкидаємо від себе! Все нам
здає ся, що щось красше настане, а тимчасом
що найкрасше ми з рук випустили.

Маня слухала уважно і, хоч Славко на хвилинку замовк, не відзивала́ся, немов ждала на єго дальшу бесіду.

— Розповісти вам одну пригоду, панно Маню?

— Прошу.

— Се буде маленька іллюстрация до того, що я сказав. По третім році теології підчас фєрий я і ще другий товариш були ми в гостях у батька Стефки, тої моєї Стефки, що я вам розповідав про неї. (Славко усміхався при тих словах глумливо). Панною Стефкою я не дуже й займав ся. Ми бавили ся разом і танцювали на празнику, але она мене не займала більше як другі. Панна була молоденька, пристійна, господарна, мало інтелігентна і нераз така дитинно-невинна, навітьна, що з того можна було і сьміяти ся і за то її найбільше любити. Так не я перший, тільки она перша звернула на мене більшу увагу. Трафило ся раз, що я з нею сидів у городі, в альтані. Она складала з нарваних квіток букет, а я — по якійсь єї дуже наївній замітці до рожі чи до иньшої квітки — дістав велику охоту докучити їй. Ішла розмова про любов — розуміє ся. Квітки дали до того причину. У неї любов була щось таке величаве, таке гарне, невидане, нечуване! Звичайно, як у доростаючої панни. А я захотів перед

нею удавати дуже досвідченого і почав її ідеал любови обдирати досить цинічним способом зі всеї краси, так як она в тій хвилі, підчас моїх заміток, нетерпеливо обдирала рожу з листя. Я сам ще був дурний... Слухала она мене добру хвилю, мінила ся на твари, ставала щораз сумнійша, кинула на мене наляканими очима, а вкінци як заплаче, як зачне за серце хапати ся! Я остовпів! І що ви скажете? Замість у таку хвилю забути ся, припасти до неї і почати потішати її, як можна, і самому тим тішити ся, що она з моєї причини так плаче, я в першій хвилі сказав собі: „Диви ся, що за гарна сцена! Жаль мені її, варто би потішити, поцілувати, приголубити — она ж пристійна і мила! — але ні! бо що з того готово вийти?...“ Так, пані; і я воркнув кілька глупих слів і відійшов. А она там плакала... Плакала на мене, що я їй сподобав ся, був її ідеалом, а ту її тугу за ідеалом, то бажане щастє зобразив чимсь простим, низьким, нікчемним... Той плач мене переслідував цілий день, я думав про него, прозивав себе всякими прізвищами за свій дурний розум та за тверде серце... я оминав її і не міг її забути... оминав до третього дня, поки їй не сказав, що її люблю... Так, але тоді не наступила така гарна сцена, як та в альтані... А тепер я собі не можу простити отої глупої

журби в ту хвилю, тої обави, що з того могло вийти. Що з того вийшло? Нічо! а гарна хвиля не верне ся.

— Чи такі хвилі оминає ся все лиш із самолюбства? — спитала ся Маня і взяла з лавки газету, що з собою принесла.

— Ні, часом жаль не себе а другої особи; часом з собою упорати ся можна дуже легко, можна перемогти себе... так, але н. пр. дівчина не зможе. По що-ж кому влазити в дорогу, коли хто все лиш думає о тім, що ще має тільки а тільки миль іти пішки дорогою житя? Скажи їй: „Сядьмо собі! подивім ся, який красний сьвіт!“ А їй то не в голові, она думками все витає дома при родиннім огнищи. Вкінци се й природне... От не знати, як собі і другим догодити. — Я вам ту немов ради даю, ви мене так слухаєте, а тимчасом, правду вам скажу, всеї щирости в моїх словах нема.

— Як то?

— Прошу вас, не допитуйте ся... Не дивіть ся так на мене і не думайте о тім, що буде... шкода тратити таку гарну іллюзію... Мені шкода...

Хоть Славко говорив загадочно і, як сам признав ся, не зовсім щиро, але єму здало ся, що Маня таки єго зрозуміла. І тоді він пожалував нараз навіть сеї дрібки щирости,

з якою розповідав їй свою пригоду із Стефкою та свої досьвіди.

Маня глянула на него такими наляканими очима, що єму відразу пригадав ся такий самий погляд Стефки тоді в альтані, прийшли на думку всі довірочні, майже приятельські розмови з Манею, і незвичайно ясне в ту хвилю питанє: „До чого доведуть такі розмови?“ налякало єго. — Радив не відрікати ся приємних хвиль, радив не дбати о будущину, а сам затремтів перед можливим розчарованєм... Чиїм? Коли-б тільки своїм, а то ще чиїмсь!

В одній хвилі зрозумів, що легко радити переймати ся поривами хвилі, але коли хвилеве вдоволенє має сумно кінчити ся, то красше перемогти в собі ті пориви і не піддати ся їм.

Він бачив виразно, що Маня вподобала собі єго; він любив з нею розмовляти; єго тішило, що по розчароваю зі Стефкою пізнав дівчину, красшу і розумнійшу від неї, що заслужив собі на єї прихильність і приязнь, але чому всі єго довірочні розмови з нею виглядали як теоретичні, зовсім неосновані розправи? Мудрагельство оно, а не щирість! Рід облуди товарискої! Убиранє таких сьвятих почувань, як приязнь чи любов, у дешеві лахи!

Ах, те все правда, сьвята правда! Коли-ж годі, годі інакше! Єму годі, бо страх бере єго за себе, — її! не так за себе, як за неї!

Сьмішно! він радить не питати о будуччину, а що-ж з таких єго рад може вийти для неї, може вийти для него! Він, а она!... Чи нарочно приготовляти собі пове розчарованє, і то неминуче розчарованє?... Собі і їй? —

Славко глянув скося на Маню. Она ніби читала газету, але так, як би кожної хвилі була готова сама щось сказати або дальше слухати єго бесіди.

— Я вас розумію — відізвала ся она по кількох хвилях.

Він стрепенув ся. — Розумієте мене?

— Розумію. Не бійте ся і... і не говорім більше о тім... По части маєте навіть рацію...

Але в тих словах Мані, хоч она старала ся виповісти їх спокійно, все таки брєніла сумна нута, котру годі було не замітити.

Славко засоромив ся нараз своєї трусливості і не міг того затаїти, що збирав ся оправдувати себе. Але Маня не дозволила єму оправдувати ся, встала з лавки, сказала: „Ходім збирати фіялки!“ — і він послушно пішов за нею.

Хотів почати знов яку розмову, зовсім просту, буденну, хоч би про погоду, і не міг

персмогти себе. Відійшов від неї о кільканай-
цять кроків і збирав мовчки фіялки.

Але розворушені думки не покидали его. Він уже не знати котрий раз повторяв собі в думці, що є остатнім дурнем, котрий в теорії радить не випускати з рук приемних хвиль, а в практиці сам ніколи того не робить. І коли-б хоч з яких важних причин! А то що? жаль єму і себе, жаль єї... ні! глупа та вся історія! красше про неї не думати, бо : так нічого з неї не вийде. — —

— Панно Маню, прошу, фіялки!

— О, ви вже тільки пазбирали! А як пахнуть!... Ви вже не гніваєте ся на мене?— спитала ся майже зі страхом.

Славко здивував ся: — Або-ж я гнівав ся на вас?! Ані мені па думку не приходило!

— Справді ні?

— Слово даю. Коли гнівав ся, то тільки на себе.

— Можна вас спитати ся, за що?

— За що? Як би то вам сказаги?... Так трудно відповісти па то коротко... Ріжні думки прийшли мені до голови. Почали ми, правда, розмову від Більського, від зневаги, — та ось куди зайшли т. є. я зайшов! Може і вас яким словом нарушив?

— Ні; ви нічого обидного не сказали.

— Не дивуйтеся мені, панно Маню, — просив Славко — я часом такий неконсеквентний... Других посуджую о безсердечність, о трусливість і т. д., а сам не ліпший, як другі, може ще й гірший.

— Но-но! тільки не судіть себе так остро; нехай вас уже другі судять! — потішала єго Маня. — От ходім на підвечірок! Якось то буде...

Обоє пустили ся доріжкою до двора. А тимчасом з далекого кута парку на них пильно дивили ся цікаві дівчата-робітниці.

— От, най би побрали ся! — замітила одна з них.

— Була би гарна пара! — докинула друга.

— Ади, як ідуть собі в купці! — завидувала третя, сперши ся на рискаль.

— Не знати, чи видасть її дідич за него?

— Що, за него? — спитав ся Микола. — За простого попа?

— Або-ж він не гарний хлопець?

— Але що він має? — сердив ся вже старий наймит. — Як не той з Мурованки, то иньший пан її всзьме, але пан — розумієте? багатий.

— Шкода! — жалували дівчата.

— Ба! — відповів їм Микола так, як би хотів сказати: „На то нема ради“.

— А ви коли жешите ся? — спитала одна збиточна робітниця в Миколи. — Я зараз за вас вийшла.

— Хе хе-хе! — сьміяв ся Микола. — Чекай, по Великодни поговоримо; най піст мине.

— Адже твій тато молодший, як Микола! — обізвали ся дівчата.

— Що з того, коли мені Микола сподобав ся — боронила ся дівчина. — Та вже хиба почекаю, заки піст мине. — І она засьпівала собі:

Ой все пости, ой все пости,
Чей будуть мясниці,
Як не іду в осінь замуж,
То іду в черниці.

— Ано! дівчата, до роботи! — напоявив Микола. — А вже я котрусь з вас возьму.

Не прибив передновок у дівчат охоти до житя і веселости.

питала ся
— Я би

икола. —
най піст

к Мико-

ола спо-
Та вже
она за-

папо-
з вас

охоти

XVII.

В Залісію передногък був незвичайно тяжкий. Люди мерли як мухи в пізній осені. У вдови по Криворукім померло двоє дітей молодших; лишив ся один Михась, школяр. Отець Левіцкпй мав що другий-третій день похорон. З похоронів тих не то не мав ніякого зарібку, а ще й перестудив ся раз у слоту тяжко, так що аж на Великдень підвів ся з ліжка. З того часу він завсігди покашлював та чув ся нездоровим.

Ті похорони на провесні приймали ся людьми байдужно. Они, немов по звичаю, плакали на них; але до кількох днів забували, а то й дякували Богу, що забрав зпоміж тих злиднів з двацять осіб, котрі так само не мали що їсти, як і другі. Трохи не завидували їм.

Впрочім в селі було глухо і непривітно. На кілька днів розбурхали его вісти о про-

цесі Костишина, арештоване писаря і Мошка Зільбера. В процесі тим був свідком і о. Левіцький. Не багато він міг сказати, бо селом не займав ся, але мусів признати ся до дуже немилої річи, що на весіле доньки позичив від Костишина 300 зр. У справозданнях газетних з того процесу вправді не було сказано, на що він позичив ті гроші, але вже сам факт, оголошений перед свѣтом, що о. Левіцький мав діло із злодієм Костишиним, дуже згриз і єго родину і Горошинських — а вже Славка таки найбільше. Він рад був під землю запасти ся, коли Заборовский прочитав в газеті о процесі і почав з ним о тім розмову. Процес скінчив ся так, що Мошко Зільбер вийшов з него безкарно, вїйта засудили на півтора року, писаря на рік вязниці а вїйтового брата Андрія на вісім місяців. Всі прихильники тої спілки в Залісю по тім процесі дуже притихли і, як перше всюди було їх повно в селі, так тепер поробили ся дуже маленькі і маломовні. Навіть сам Зільбер притих і не чути було, щоби шукав собі якої нової жертви.

Наслїдки процесу були ще й такі, що цілу раду громадску, котра й так мала рядити тільки до осени, розвязали, а комісарем установили власти дідича Заборовского.

Другий раз зворушило ся значно село, коли дізнало ся, що мають приїхати Мазури оглядати грунт Заборовского, скоро тільки сніг трохи шезне. „Що то — казали — пан чужинців спроваджує, а своїх немає?“ Пішла навіть окрема депутация до двора підморте на Головатим, просити пана, щоб він або почекав з продажию, заким розде будуть гроші і самі куплять, або взагалі покине ту думку. Депутация убрала ту просьбу в дуже нещасливі слова, один газда вихопив ся, що грунт Заборовского — то таки їх грунт, заліських людей (виходило на таке, що Заборовский тільки тимчасовий посідатель), — дідич слухав-слухав того з усміхом, а вкінци спитав грізно :

— Гроші маєте ?

— Не маємо — відповіли гуртом.

— Якже ви, сякі-такі, сьмієте мені ту приходити та ще дурниці говорити ! — скрикнув він раптом. — Геть, fora ze dwoga ! Лайдаки ! кажуть, що грунт їх. Чули ви таке ? — обернув ся він до Славка, коли депутация виходила засумована з двора.

Славко старав ся їх оправдати. Казав, що може вдасть ся єму зложити спілку, котра би сей грунт купила. Він старав ся вже о се і єму не вдало ся перший раз; але має надію,

що другим разом поведе ся. Тільки треба виждати.

— Говоріть своє! — відповів Заборовский. — Мені грошей зараз потрібно, розумієте?

Але того дня вчіпила ся его і донька та стала просити, щоби здержав ся з продажию ґрунту, або зробив велике добро для громади і продав своїм, хоч — казала — яке то оно й добро, коли заплатити треба.

— Якже ти хотіла, щоби я дармо дав? — угнівав ся Заборовский. — Не сердь мене, Маню, раджу тобі. Не мішай ся мені в мої справи! Ти на тім не розумієш ся.

— Не гнівайте ся, татунцю, прошу вас, — стала Маня примплювати ся — адже я не чогось злого хочу!

— Але ти не розумієш ся на тім!

— Може і не розумію ся, але мені здає ся...

— Ет! — перебив їй мову батько — тобі так здає ся, а мені інакше. Ту нема що богато говорити!...

В цвітну неділю приїхали чотири Мазури оглядати ґрунт. Заборовский опровадив їх по цілім полі і приймав відтак у себе перекускою. При тім годили ся, як і що зробити.

Було вже полудне, а они ще не полагали справи. Заборовский походжав нетерпе-

ливо по комнаті, коли нараз почув, що хтось заїхав на подвірє. Він виглянув у вікно і здивувався: се приїхала пані баронова Маєраньска з Новосілок. Він уже бачив її кілька разів у місті і зараз пізнав. Забувши Мазурів і продаж ґрунту, вибіг з комнати, мов молодець, і звитався з бароновою на порозі.

— Я приїхала вас, сусідо-добродію, відвідати і з вами пізнати ся — говорила пані баронова. — Ми найблизші сусіди, отже годить ся, щоби ми знали ся.

— Але-ж цілую руці пані баронової... то правдива честь для мене... Прошу близше, прошу близше!

Заборовский немов відмолоднів, так жваво увихав ся коло баронової. Обое вступили до сальону. Там познакомила ся баронова з Манею.

— Якуж ви гарну і рослу доньку маєте, пане Заборовский! — одушевила ся баронова панною, коли Заборовский клав єї футро на крісло.

— Маю, пані добродійко, маю — говорив Заборовский, як в горячці. — Пані дозволять, що я на хвилиночку відійду взяти иньший сурдут, бо я собі звичайно як дома вигідно, а при гостях не випадає.

— Але-ж, пане Заборовский, — просила баронова любеньким голосом — тільки ви не

задавайте собі ніякого клопоту! Я-ж не паночка, що на таке дуже зважає... А ще і сина, чую, маєте?

— Маю, пані! Гультай такий, що пошукати. Я его зараз закличу.

Заборовський вибіг у другу комнату і кликнув на Стася. Притім в одній хвилі і переодягнув ся. Увійшов разом зі Стасьом до сальону.

— Мій син Стасьо!

Стасьо поцілував баронову в руку і стояв заклопотаний. Але баронова втішила ся і ним:

— Цілком такий самий, як мій Владзьо — казала она і гладила Стася по голові. — Мій учить ся в Хирові у Єзуїтів — додала. — Сідай же собі, Стасю, ту коло мене; сідай, дитинко, не встидай ся!

— Здичів хлопчиско на селі! — замітив Заборовський.

— Ох, якже на селі і не здичіти! — нарікала баронова. — Так нудно, ані де вийти, ані з ким поговорити. Ще доки робила порядки у себе, спровадившись до Новосілок, то мала зо два місяці роботи і не нудила ся. А тепер сиди тай сиди! От я й рішила пізнати ся з сусідами, щоби мала з ким жити.

— Я вже також вибирав ся до вас, пані, а тимчасом ви мене випередили! — сказав

Заборовский, видумавши на борзї чемність, про яку й не думав. — Дуже мене то тішить, вірте мені, пані.

— І ми ту жиємо скучно — замітила Маня.

— Вірю, вірю, тай ще по такій страті, по смерти матери. Давно то, як мама померла?

— Небавом рік буде.

— Жаль мені вас дуже, мої сироти! — говорила баронова, гласкаючи Стася дальше ласкаво по голові. — Знаю я, що то страта рідної матери, сама того зазнала...

Пані баронова говорила помалу і солоденьким голосом. Заборовский дивився на неї пильно і вдоволено усміхався. Дальша розмова вела ся про відносини Заліся і Новосілок, про відносини господарські (Заборовского чудувало значне обізнане баронової з господаркою) і родинні. Заборовский дізнався, що она походить з Познаньщини; коли повдовіла, обридла їй вся сторона, в котрій жила; тоді продала свою посілість і перенесла ся до Галичини.

— На велике вдоволенє наше — додав Заборовский чемно. — То знаменито, сусідко-добродійко, що будемо мати нагоду бувати нераз у вашім товаристві! Від смерти жінки і я засидів ся, як борсук в ямі, зовсім здичів.

Нікого майже не відвіую, пікуди не виїз-
джаю... А ту до того клопоти господарські, не
треба вам, пані, казати...

— Розуміє ся, розуміє ся — впевняла
баронова.

Баронова посиділа собі з годину у За-
боровского на розмові о різних справах і при
малій перекусці. Заборовский незвичайно радо
розмовляв з нею, здержував її, коли она зби-
рала ся скорше відїзджати, обіщовав приїхати
до неї на Великдень разом з дітьми; просив
її також до себе — а на відході поцілував
в руку і поміг їй також сісти в кариту. Гля-
нув притім оком знавця на коні — видко бу-
ло, що подобали ся ему. Поклонив ся кілька
разів за відїзджаючою каритою і вернув ся
у сіни. Аж тепер пагадав собі, що Мазури
чекають.

Они сиділи собі спокійно в паньській
комнаті і балакали.

— Не гнівайте ся, панове господарі, —
перепросив їх Заборовский — я мав гостя.

— Нічо не шкодить — відповіли ті.

— Ну, якже буде?

— Ласкавий пан мусять спустити два
тисячі.

— Не спущу.

— То ми не погодимо ся.

— Як ні, то ні — відповів Заборовский рішучо — я о вашу ласку не стою. Пораджу собі иньшим способом; я вже знаю, як.

— Продасьте своїм людям?

— То ні; я мабуть і зовсім не продам ґрунту. Шкода мені. Двох тисячів не хочу дармо тратити...

Мазури дивували ся, що Заборовский так нагло змінив свою думку; готові були вже по довгім торзі докинути ще сто зр., але сі малі причинки, які они в торзі додавали, вивели Заборовского зовсім з терпеливості і він рішучо заявив, що не продасть ґрунту.

Мазури вийшли з двора. До пізнього вечера они то радили ся на дорозі або в коршмі, де стояв їх віз, то вертали ся до двора. Вкінци з чим приїхали, з тим відїхали, не добивши торгу. Дідич уже не думав ґрунту продавати. Славко був дуже тому рад, хоч також дивував ся Заборовскому.

Але про похвальну постанову дідича громадяни Заліся сего дня нічого не знали. Богато з них бачили чотирьох Мазурів, походжающих з дідичем по полях і по селі, і відказували один перед другим, що якісь заволоки находять в село, їм землю відбирати.

І самі Мазури вечером пересьвідчили ся, що в Залісію приятелів не найшли. Їхали дорогою з села лісом. На дорозі до гостинця

було велике болото, тому ішли пішки. На-
зустріч їм з ліса вийшло кілька селян і по-
чали ще здалека лаяти ся:

— Гей, заволоки мазурські, ви по нашу
землю прийшли? А не дочекати вам!

— Сеґо сґесіє? — спитав ся один
Мазур, не розуміючи Русина, і виступив на-
перед.

— Чого хочемо? — говорив Русин, при-
ступаючи до Мазура. — Ось того хочемо! —
і махнув Мазура рукою поза ухо.

Мазур крикнув на своїх і як схопив сла-
босилого Русина, зараз єго захвав в болото.
Той тільки спльовував.

Прискочили иньші Мазури і Русини та
почала ся бійка на дорозі в болоті. То бо-
лото, славне густе галицке болото по коліна,
незвичайно спиняло їх воєнне одушевленє.
З краю дороги, де було ще сґяк-так сухо, всі
залізли на середину, а з середини перевалили
ся — хто скорше, хто пізнійше — в рів у бо-
лотнисту воду, там хлюпали ся як качки,
товкли собі добре боки і голови, так що аж
відляск ішов; — аж коли позаліплювали собі
болотом очи, набрали повні холяви води та
вимарали одежу в болоті на всі боки, пере-
стали і добровільно чимскорше розбігли ся.

Хто побідив, годі було знати; Мазури
не менше били, як Русини, хіба з більшим

запалом, а Русини не менше стогнали, як Мазури... Тягнуло ся те не довше як десять хвиль, а по яких кільканайцяти хвиль на темнім побоєвнці лежали тільки поломані палиці, два втопані в болото капелюхи, люлька — ну, і досить крові... Тяжких каліцтв у тій битві не було; рускі селяни приготувляли напад на пізнійшу годину і не мали навіть в руках колів, без яких они звичайно бійки не ведуть. Они вже як кого бють, то конечно мусять голову розбити; лекше бити не вміють...

Незвичайно чудували ся в ночі жінки заліських героїв, оборонців землі, коли ті прийшли до хати, обваляні від ніг до голови болотом та з підбитими очима і з напухлими лицами. Кілька днів усї ждали, чи Мазури не заскаржать їх: то вижидали жандарма, то потішали ся, що Мазури не могли їх у почи бачити, хвалили ся нишком, що добре ворогів побили, так що відійде їм охота ще раз приїздити до Заліся, — а вкінці й забули цілу пригоду. Мазури не скаржили нікого і слух про них загинув.

Та хоч они грунту від Заборовского не купили, в Залісю від того людям не полекшало. Які були злидні, такі й остали ся; ще й погіршали. Заборовский не думав уже і заліським людям відступати грунт, хоч би за

гроші; — так якось несподівано змінив свій намір, що аж Маня казала до Славка: — Що таке стало ся батьковн?

— Якже вам подобала ся пані баронова?
— питав ся Левіцкий в неї.

— Досить симпатична жінка.
На то надійшов Заборовский і дізнавшись, о чім мова. признав також, що Маєраньска дуже мила женщина. Казав, що мусять разом з Манею і Стасьом відвідати її на Великдень.

Так они й зробили. Цілий вечір першого дня свят були у Маєраньскої. Заборовскому дуже у неї подобало ся.

— Що ви, сусідко-добродійко зробили з сего двора! — казав він. — Колись ту було так бідно і непривітно — я-ж ту бував! — а тепер!...

— О, ше порядку нема! — говорила пані баронова. — Я спровадила ся в зимі, а в зимі, знаєте, годі яку мулярску роботу починати. Треба ще і з надвору прибрати будинок!

На свята приїхав і Владзьо Маєраньский, котрий із Стасьом зараз заприятнив ся — і они оба, не довго думаючи, взяли ся до збитків, на велику потіху Заборовского і Маєраньскої.

— Знаєте, пані — говорив Заборовский — дивна річ: діти зараз відгадують, де їм можна так свобідно поводити ся, як дома, а де ні.

Заборовский гладив притім свої тугі ву-са, а его румяне, здорове лице сияло вдово-ленем. А баронова, як господиня дому, майже не допускала до послуги службу, а сама уви-хала ся, як молодичка.

— Видко, що з Німеччини приїхала! — думав собі Заборовский; ту господарність Маєраньскої він знав оцінити.

XVIII.

Між Славком а Манею настало мале непорозумінє; она стала оминати его. Славко старав ся відгалати, яка би тому могла бути причина, але здогади его були ріжнородні. Прикро було єму. Вже знакомство з Стефкою навчило его, що дівчата пераз гнівають ся за марницю, про яку мужчина і хвилі не погадає. Оттак з доброго дива погнівають ся, щоби потім тішити ся, коли їх будуть перепрошувати. Примха така чи що...

Славко знав уже такі примхи дівочі; не дуже на них і зважав, але всеж було єму немило, що іменно Маня на него погнівала ся. Він пригадував собі розмови з нею і не находив у них нічого злого. Звичайні чемні розмови, веселі і смутні, о річах поважних і пустих. Тепер він з нею навіть менше мав що говорити, як спершу. Перше одно для другого було чимсь новим, інтересним; Славко все находив якісь нові теми до розмови, Маня знала також піддержувати зручно розмову,

— а тепер від якогось часу немов більша нудьга настала для них обоїх у дворі, немов житя менше стало.

Що за морока? — думав собі Славко у своїй комнаті, перебираючи мольові акорди на цитрі. — Не що иньше, тільки пригода підчас Великодня, другого дня по вечірні.

На сьвята приїхав Дорош і Зося. От они обидвоє, Наталка і Славко і Маня Заборовска захотіли побачити гагілки дівчат, що зібрали ся на місци спаленої церкви. Особливо Маня бажала бачити гагілки; казала, що ніколи не мала нагоди їм добре придивити ся.

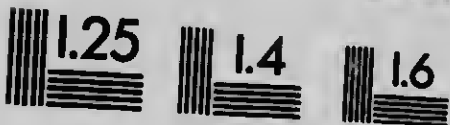
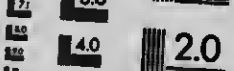
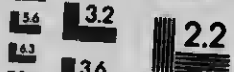
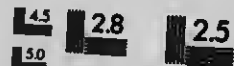
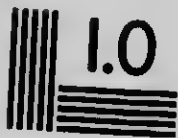
День був погідний, хоч Великдень був дуже ранний, в половині квітня. Весна вже починала ся. І люди самі, прибиті злиднями при Великодни виглядали веселійше. По мо-лодежи і пізнати годі було, що також розкоші не зазнає. Хиба змарніле лице в сеї або тої дівчини чи парубка, або убога одежа сьвідчили о тім; але то не спиняло їх веселости та збитків. Звісна річ, щоби они більше відчували свої злидні, то повинні були колись жити в добробиті; тимчасом у них рік від року мало чим ріжнив ся.

Попри церковний паркан лежало купами каміне, звезене в зимі з камінних ломів на церкву, і недогорілі бальки з розібраної по пожарі церкви; по середині, де колись стояла

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

святиня, стояла тепер громада дівчат, парубків і дітей. Старших осіб було мало.

До тої громади надійшли Славко і Маня, Дорош і Зоня і Наталка. Побачивши їх, дівчата занепокоїли ся і замовкли.

— Чому не співаєте? — спитав ся Дорош. — Співайте, не встидайте ся!

Дівчата надумували ся. Але кілька відважніших переморгнули ся, щось собі шепнули, і рішили:

— Граймо: „Ой ніхто-ж там не бував“... З двайцять дівчат уставило ся в коло, взяли ся за руки і почали грати гагілку.

При сії гагілці співачки „заручують“ молодців з дівчатами. Они звичайно знають, котрому молодцеві котра дівчина припала до вподоби і зараз їх імена вплітають у гагілку. А коли не знають, то навгад вибирають пару. Отже співали:

Ой ніхто-ж там не бував,
де я явора рубав —
ой яворе, явороньку,
явір зелененький!

Ой було-ж там, було
дві зіроньки ясні,
дві панянки красні —
ой яворе, явороньку,
явір зелененький!

Перша паняночка
Дідичева дочка,

друга паняночка
то попова дочка —
ой яворе явороньку,
явір зелененький.

Маня стояла здивована, а Зоня і Наталка
сміяли ся... Дівчата співали далше:

Ой ніхто-ж там не бував,
де я явора рубав —
ой яворе, явороньку,
явір зелененький!

Ой було-ж там було
два місяці ясні,
два парубки красні —
ой яворе, явороньку,
явір зелененький!

Перший парубочок
то попів синочок,
другий парубочок
Дорошихи синочок —
ой яворе, явороньку,
явір зелененький!

А на панії Мані
зі Львова віночок —
а хтож его купував?
То попів синочок.
На паничу Славку
вишита сорочка —
а хтож її вишивав?
Дідичева дочка...

Панна Маня почервоніла ся по самі
ушка... Так само почервоніла ся за хвилию
і панна Зоня, котру збитошні дівчата „зару-

чили“ з Дорошем. І їй Дорош привіз зі Львова віночок, а она єму вишила сорочку...

Обі „заручені“ як би змовили ся, відразу сказали: „ходім!“ і відійшли. Славко був заклопотаний і мовчав, а Дорош питав ся Зоні простодушно: „Що в тім злого? Адже то жарт!“

— Грубий жарт! — відповіла Зоня поважно.

— Чого-ж ви жадаєте від тих дівчат? Сальоновости, а властиво нещирости? Як думають, так і сьпівають. Тим навіть висше стоять від неодної панночки.

— Добре, добре! — воркнула Зоня роздразнено.

А Маня мовчала. Славко не мав відваги пояснити їй сей звичай народний; здавало ся єму, що як би не він, то такої „неприємности“ Маня не зазнала би. Чув ся виноватим перед нею, хоч вини своєї не міг добре розібрати. Відвів засумовану дівчину до дому — і вже того дня з нею ані не бачив ся.

Вечір провів дома у родичів, а відтак на проході з Дорошем.

— Звідки дівчатам прийшла гадка сьпівати про тебе і Маню в гагілці? — питав ся его Дорош.

— Або я знаю? Мабуть тому, що я в дворі жию.

— Ей, небоже, щось оно мусить бути на тім, коли вже й сільські дівчата о тім плещуть!

— Чуєш, Дорош! Не говори дурниць! Подумай дише: она донька дїднча, що має на кількадесять тисяч маєтку, а я хто такий, чим я буду? Мізерним попом! Чи то для неї пара?

— Ну-ну, але дурити ся в дівчині можеш... Она нічого собі...

— І се не можливе — оправдував ся Славко. — Адже знаєш: ще року нема, як я свою дїйсну любку видав за муж...

— І що з того? Хиба другий раз залюбити ся не можна? Ще ліпше, як перший раз!

— Мені здає ся, що годї, бодай менї... Я знаю, що почутя змінюють ся, але на то, видко, потрібно довшого часу.

— Я там твоєї душі не знаю, але вір менї, що можна і другий і третій раз любити ся зовсім не гірше першого. Поети не вірять у таку любов; їх поезня все має тільки вісімнайцять літ; она не сьміє зважати на прозу життя і сама себе висьмівати; але правдиве жите учить нас чого иньшого.

— Другий раз любити ся — замігив Славко задумчиво — ні, се не можливе...

— Чому не можливе? питаю ся тебе.

— Тому не можливе, бо, коли любов була правдива, то она скінчити ся не може навіть тоді, коли не довела до якогось успіху. Скінчила ся она, то значить, що не була правдива...

— Ой-йой! — жалував Дорош товариша. — Та бо ти говориш, як школяр. От видиш, я кручу папіроса, завиваю спрепароване зіле в бібулку. Процедура зовсім проста і непоетична. З того зілечка не було би найменшої приємности, коли-б не було огню. Отже добуваю огню (Дорош засьвітив сірник) і запалюю, розуміє ся такий тютюн, який маю. Коли-б мав ліпший, то закурив би ліпший... Бачиш: курить ся, огонь подав мені ту приємність, що мені від нікотини в голові троха замакітрить ся. Того люди також потребують, тому і шукають того. Так... Тепер же ти сам знаєш, що огонь сей за кілька хвиль погасне. Я викурю папіроса і оставлю зовсім непахучий недогарок, котрий можна лише кинути на землю. Отсе маєш одну любов... Але одної тобі мало, отже ти шукаєш другої... Закурюєш нового папіроса. Маєш ти добре цигаро, то і цигаро закуриш...

— Ти вже, бачу, зовсім зійшов на професора, — перебив йому Славко — цілий начний виклад мені держиш. Певна річ, жите не таке поетичне, як поети его описують, але всі ми повинні старати ся вливати красу в жите а властиво добувати з житя то, що в нїм красне, а не прикривати ще его земним болотом. Сама природа прикриває всяке болото і падло зеленою гарною травою, прибирає квітками, нищить его, нове жите вливає в него, а ми сіру буденщину приймаємо за найвисшу мудрість житя і ставимо її за правило житя. Ні, на таке я не згоджу ся!

— *Sunt lacrimae regum**) — сказав на се Дорош. — І твій рожевий погляд на світ має свій сумний бік... Але почекай но ти, скажи мені по щирости: чи ти за своєю Стефкою ще так само тужиш, як торік в осени? Правда, що ні? А фотографію єї носиш?

— Не ношу і не тужу так, то правда. Іноді й на кілька днів зовсім забуваю свою пригоду...

— А бачиш! — тішив ся Дорош.

— Чекай: з того ще ти не можеш виснувати собі, що я підпер твій погляд. Коли я тепер, пригадавши собі Стефку, чую ся деколи байдужним до неї, то се лиш доказ, що я єї не любив так, як потрібно.

*) Кожда річ має свої сльози.

— Як потрібно... повторив Дорош. Любви не мірять ся ані метром ані літра. Коли ти можеш знати, чи любив так, як потрібно, чи ні? Як же ти хочеш: „що годі ложечка“, як лікарство?

— З тобою годі договорити ся!

— Чому годі? — питав ся Дорош. Ти договорив ся до того, що Стефки не любив як потрібно а властиво, що она не за слугувала на правдиву любов. Ну, добре. Отже коли ти доси нікого не любив, то ти на моє питанє, чи не дуриш ся в дідичці, не повинен був закривати ся тим, що ти вже раз любив, а другий раз не можеш. Се-ж льогічно! ні?

Загнав Дорош Левіцкого своєю льогікою в такі петри думок, що той не міг з них вибрести. Тому покинув боронити себе теоріями, а сказав просто, хоч роздразнено:

— Хто підозріває мене, що я дурю ся в Мані, той мусів хиба на голову впасти. Люди все більше знають сказати щось про чоловіка, ніж він сам про себе. Она богата, а я... Дай спокій, не дошкулуй мені!

— Почекай Славку! — обставав при своїм професор. — *Nomines sumus,**) і я і ти і Маня. Она, так само як ти, не має серця

*) Ми люди.

з золота, хоч сама заможна, тільки з мяса...
таку саму торбину з мяса в грудях, як ти. Отже
може залюбити ся в тобі.. Може і любить ся
вже, хто там дівчину відгадає?! Так ти возь-
ми ся гарненько до діла і дідичку хап! разом
з її грішми. Будеш паном! А она сама також
нічого собі.

— Она в мені не дурить ся! — успоко-
ював єго Славко. — Не бій ся! То не сільська
гуска, що леда в кім залюбить ся.

— Ну, адже ти не є леда хто!

— Ет, глузуй собі з кого иньшого, а не
з мене!

Оба на хвилю замовкли.

— Чей ти не загнував ся на мене? —
спитав ся знов Дорош.

— То ні, але підозріня твої пусті!

— Коли пусті, то киньмо їх! Однак що
ти властиво думаєш з собою починати?

— Жду!

— На що?

— На хвилю, котра мені скаже або же-
нити ся або висьвячувати ся безженним. І за
одним і за другим промовляє багато обста-
вин, тому й рішити ся трудно. Так я і жду.

— А тимчасом?

— А тимчасом бавлю ся в патріота, пра-
цюю для народу — передразнював Славко
сам себе. — Ні, знаєш, Петре, поважно кажу

тобі: я вчу ся тепер в школі житя. Що тижня відкриваю в Залісю пречудні річч і вже відкрив їх стілько, що аж палякав ся і почув ся безрадным супротив них.

Славко оповів Дорошеви свої заходи і розчарованя. Дорош слухав і, коли сьміяв ся, то все з оптимізму Славка. Той не тратив надії на успіх, а Дорош дуже не вірив своїм братям зпід сільської стріхи.

— Я — казав Славко — доси тільки орієнтував ся в селі, агітував, але тепер возьму ся добре до роботи, коби тільки я чимскорше уладив свої власні діла... А то ся непевність мучить мене...

Дорош дав ему раду таку: — Роздобудь для села сто тисяч, господаруй ними розумно, не давай їх, борони Боже, в руки хлопскі, тільки дай їм їсти, одягни їх і справ їм музики — а станеш заліським пророком. Хлоп то несвідомий, але пайзавзятійший прихильник „жолудкових ідей“ і притім великий любитель забави.

Ту розмову з Дорошем, практичним хлопским сином, що ще хлопцем в гімназії мусів заробляти на власне жите, розважав Левіцкий принагідно довшій час. Особливо спонукала его та розмова придивити ся близше своїм відносинам до Манї. Доси не здавав він собі з них справи. Жив з дня на день, учив Стася,

учив свої сестри, ходив по селянських хатах, або без ціли на проході, читав дома богато, розмовляв з Заборовськими о звичайних річах — і що-ж більше? Нічо, єй Богу, нічо! Тимчасом не лише сільські дівчата виягли свій здогад в гагілці, не лише Дорош відважився дошкулити ему дідичкою, а навіть проворна бабуся Клявдия перевідала мабуть дещо і раз взяла єго на випит. Він і слухати не хотів того, тільки й чув замітку бабусину, що „то було би незле, як би вдало ся!“

„Як би вдало ся!“... Коли-ж бо Славко був пересвідчений, що раз : онс ему не вдасть ся, по друге : він за тим зовсім не тужить, навпаки маєток Мані будить у нїм підозрінє, чи взагалї може він любити її щиро (коли би того маєтку не мала, то ще би уважав то можливим), а по третє : що він Стефки ніколи не забуде. Хоч він про неї так часто тепер не гадає, як колись, та чому ему так прикро, коли згадає? Що за чутє будить ся в нїм тоді? Чи то жаль по стратї, чи вражена гордість, чи таки та дійсна любов, що ніколи не кінчить ся, хоч би її й які розчарованя прибили? Мабуть се таки не що иньше, тільки ся любов... Що-ж то? чи кожде любов мусить вести нїд вінець? А коли не заведе, то мусить скінчити ся? Жите то не роман писаний для покоївок і студентів!

Маня... що таке велике она? Она й не багато гарнійша як Стефка! То правда, що она має більше доброго серця і розуму, більше, сказати-б, делікатна в поступованю своїм; але-ж такі прикмети можна подибати у тисячів дівчат і проте молодці за ними не гужать, не шукають їх, а нераз і оминають... А ту з поговорів виходило би, що він як не на гроші, то на се дав ся зловити. Він! Славко Левіцкий, що тому кілька місяців свою суджену „видав за муж!“ —

А може Маня залюбила ся в нїм? Коли-б залюблені поступали собі так, як тепер сца поступає собі, то справді чудна була би то любов! Кілька днів по Великодни явно оминала єго, що сму, розуміс ся, не могло бути присмне, бо приходив на ріжні здогади; але відтак знов з ним розмовляла, як звичайно, хоч не вияснила сму, чому єго оминала. З цілого „непорозуміння“ лишило ся тільки щось, що здавало ся Славкови занадто великою повагою. Він пригадував собі, що давнійше она нераз щирійше з ним розмовляла, навіть жартувала... так, се правда... але се також правда, що і давнійше не розмовляла о чімсь дуже сердечнім. Звичайні розмови інтелігентних людий... Годі-ж від Мані жадати, щоби она все була в однаковім настрою.

Їй уже дваццять один літ, то і повага та спокій їй до лиця.

Минув квітень і більша половина мая минула — а в їх спокійних відносинах ніщо не змінило ся; Славкови тільки прибула нова журба, що батько западав на здоровлю. Аж при кінци мая, в перші роковини смерти Заборовскої, склало ся, що Славкови розяснило ся троха згадане непорозумінє. Маня була того дня дуже розжалоблена; она провела трохи не цілий ранок на могилі матери, а й пополудни походжала смутна по парку. Потішав її батько, потішав і Славко.

Він сидів у тіни старих лип та читав книжку, коли она надійшла також з книжкою.

— Позвольте коло вас сісти?

— Прошу дуже. Ви певно перед хвилиєю знов плакали?

— Що-ж діяти?

— То правда, що спиняти сліз не треба, від них лекше, але все-ж можна собі і найсумнійші пригоди в житю вияснити спокійно.

— Не потішайте мене — відповіла Маня — я знаю, що у вас добре серце... Знаєте, пане Ярославе, я вас недавно скривдила.

— Як? — спитав ся Славко здивований.

— Ви не замітили, що я оминала вас?

— Замітив.

— А знаєте, чому?

— Не знаю.

— Аж сьмішно мені тепер самій: я налякала ся тоді при гагілці людского поговору про нас обоє. На що мають люди сплетні робити, коли між нами нічого не було. Правда?

— Правда! — potwierдив Славко.

— Ви чей перед ніким не говорили щось про мене, або радше про нас обоє?

— Борони Боже, що-ж я міг говорити „про нас обоє?!“ Адже ми не залоблені! Ви не гнівайтесь, що я так отверто кажу.

— Не гніваю ся. А я справді вже налякала ся, що ви може чим похвалили ся... Ну, коли так, то добре. Нас не можна з нічо підозрівати...

— О нічо — potwierдив Славко.

— Але проте ми собі добрими приятелями можемо бути?

— Можемо, розуміє ся.

Отже рішили ся обидвоє бути собі добрими приятелями. Таким чином „непорозуміне“ скінчило ся на вдоволенє обох сторін.

XIX.

Щоби зробити приємність Славкови, прийшло раз Мані на думку, спитати ся в батька, як він собі уявляє будучий заряд громадский. Вчинила се без намови Славка, щоби потім похвалити ся перед ним новиною.

— А що-ж се тебе обходить? — здивував ся батько. — Хочеш бути вїйтом?

— Оттак з цікавості. Приємнїйше мешкати в селі, в котрім заряд розумний і котре розвиває ся, аніж поміж злодіями і жебраками.

— Адїть! як говорить! Маєш рацию, Маню, то правда, я то сам бачу і вже такого Костишина на вїйта не пущу.

— Пан Левіцкий каже, що найлучший був би Головатий.

— Пан Левіцкий так каже, а я кажу інакше. Головатий радикал; я найду иньшого.

— Але розумний чоловік.

— Чи ти єго знаєш?

— Ні.

— То по що єго борониш?

— Я би хотіла і дальше жити в Залісю; тому думаю...

— Ет, дитино, не балакай! Передовсім хто знає, чи ти останеш ся в Залісю. А в Мурованці ти би не хотіла жити?

— За Більского я не вийду замуж — відповіла дівчина, почервонівши.

— А то чому? Атже він чоловік під кождим взглядом порядний!

— То правда, але за старий для мене.

— За старий! Кілька літ менше або більше — то нічо не значить. А він чоловік заможний, світовий.

Заборовский став їй розповідати, як би то було, коли би она вийшла замуж за Більского. Говорив так довго, поки дівчина розплакала ся; тоді і перестав.

Часи були і для Заліся і для него тяжкі. Торік не зародило, оркан і зливи пошкодили всім ґрунтам; сего-ж року і в маю і в червни падав кілька разів град, була кілька разів буря і злива — і знов не було надії на врожай. В селі з причини злиднів приймали ся дуже радо занесені з торгів вісти про еміґрацію до Бразилії і до Росії, хотяй ще ніхто не відважив ся вивандрувати. Зарібків ніяких

не було; в дворі платили найбільше 15 кр. за цілий весняний довгий день роботи; лише в Новосілках у Маєранської платили троха більше і тому туди ходили люди мов на прощу, не велике пересерде Заборовського. А Заборовський не міг настарчити грошей і на банкові рати за довг і для сина поручника і на домашнє господарство. Жив він зовсім не виставно, хоч і не скупю, та проте ся бідна, градами і зливами збита і сполокана заліська земля потрібних на всі видатки доходів дати не могла.

Так він укладав собі, що серед таких обставин було би добре Мані вийти за муж за Більського. Він розумів се, що Більський міг донці єго не подобати ся задля свого старшого віку і пережитого вигляду, але ліпшої партії для доньки не сподівав ся. Вжеж молодих „смиків“, як казав раз Маєранській в довірочній розмові, охочих до женитьби з Манею найшлось би багато; всеж она красний масточок дістане; але перший ліпший „смик“, хоч би з гладким личком, то не пара для неї. Пані баронова була тої самої гадки — і Заборовський надармо побивав ся думками, що чинити.

Тепер жалоба по матери минула, Більський цілком певно попросить єго о руку доньки, а тут она не похоче... Що діяти?

Навіть порадити ся нема кого. Донька вправді ще не стара, почекаати може, але знов і не така молоденька; саме найліпша пора для неї вийти за муж. Хиба до Львова післати її знов до тїтки, може там хто скорше найде ся.

Між тим Більський справді приїхав і осьвідчив ся о руку Мані, хоч не мав ніякого рішучого слова від неї. Заборовський був у клопоті; відповів, що дасть єму за кілька днів відповідь — инакше не може. По відїзді Більського ще раз пробував намовити доньку, — але не вдало ся єму. В тім клопоті поїхав до Маєраньскої, ніби без ціли, а властиво порадити ся в справі Мані, притім ще й просити її, щоби не платила залїським робітникам більше, як він платить, бо инакше єго люди розволочуть ся. Як там нарада випала, Маня не дізнала ся; лише здогадувала ся, що на єї користь, бо батько вже не намовляв єї віддавати ся за Більського, а противно згодив ся на се, щоб єму відмовити. Говорив навіть, що єго донька найде собі ще ліпшого жениха.

І сам з того часу значно повеселїйшав, став красше прибирати ся (не так, як звик при господарстві), їздив до Львова за чимсь; з єго голови шезли нараз ті сиві волоски, що сріблили ся поміж чорним волосєм; рад був з себе, що „не зробив дурниці“ і не продав

грунту Мазурам, — одним словом дивував доньку і Левіцкого.

Коли-ж у липни его син Стасьо зложив у Львові зовсім гладко іспит (з ним їздив туди і батько і Левіцкий), Заборовский був такий рад, що цілував ся з Левіцким, як із сином, і мимо очевидного недостатку гроша, купив ему на памятку золотий годинник. Дякуючи Левіцкому за науку сина, він виговорив ся, що рад би его по часі мати парохом в Залісю і що коли до того прийде, то певно его не забуде. А сина, казав, дасть по фєриях до єзуїтської гімназії в Хирові, там, де і Маєраньської син учить ся.

По іспиті хотів Славко випровадити ся з двора до свого дому, бо вже не мав причини там мешкати; але Заборовский казав ему, що ще через фєрії може цілком сьміло остати ся; в дворі місця досить, а так бодай Стася часом догляне. Той мав тепер товариша до забави, молодого Маєраньского, котрий частю приїздив до Заліся, або Стасьо їздив до Новосілок.

До того всего Заборовский заінтересував ся більше і будовою церкви; сам навіть роздобув плян для неї від знакового архітекта і радив ся в тій справі у будівничого, котрого прикликав до направи двора. Тепер також не грозив, що не дасть нічого на

церкву, бо не може; навпаки говорив: „по-но, яось то буде; тільки помалу!“ З причини чуток о холері, постарав ся навіть о такий порядок в Залісію, якого там зроду-віку було. Селяни нарікали і перед самим Заборовским на ті „непотрібні порядки“, але він як скрикнув — ті мовчки робили, що казав. І тільки поза очи нарікали.

Коли в жнива заліські люди знов цілими купами стали ходити на зарібки до Новосілок, де платили о кілька центів більше, Заборовский знов угнівав ся:

— То певно не баронова псує так людей — казав він при нагоді до Левіцкого — тільки той економ єї, швабиско. Ік він притім може вийти, того не розумію.

— Даруйте, пане, але ви справді страх мало платите.

— Добре вам казати; грунт як дає в наші часи 3% зиску, то певно більше ні; як би не випас худоби, пропав би чоловік. Звідки ж я можу платити більше робітникам?

— Все-ж таки рахуйте ви, що ви з того доходу утримуєте цілий дім і оплачуєте иньші видатки...

— Ага, з того доходу — пробурмотів Заборовский.

Славко не мав тепер ніякого занятя і скучно було єму. Він жив немов у двох

домах, раз у дворі, другий раз дома, хоч тут вид хоровитого батька все наводив на него журбу. Вправді батько сповняв свої діла і ходив коло своїх улюблених пчіл в пасіці, але якось вяло, без енергії; бувало, що цілими днями лежав у садку в тіни, такий чув ся утомлений. Ту скуку перебила перша радісна новина, що Генко Левіцький зложив іспит зрілості і вже міг іти на теологію; а о другу милу пригоду постарав ся Дорош, приїхавши на ферії до Заліся.

Раз взяв він Славка на розмову і по довгим загальнім вступі заявив єму, що хоче просити єго родичів о руку Зоні; що він о тім думає?

— Я думаю, що згодять ся — відповів Славко, котрий уже давно був замітив, що Дорош і Зоня собі посполу прихильні. — Але даруй, товаришу, ти ще іспиту не маєш. З чого гімназьяльний суплент може виживити жінку?

— Не бій ся, Славку — успокоював єго Дорош — іспит я здам, а на скромне жите зароблю.

— Я вірю, що ти потрафиш заробити, але то велике різіко. (Хоч і то правда, що Зоня без посагу не може дуже перебирати — подумав собі). А що Зоня на то? — спитав ся Дороша.

— Годить ся; ми любимо ся обидвое і вже у Львові дали собі слово.

— Так? Ну, то она добре вчила ся в семинарії!... — засьміяв ся Славко. — А яке з твоїми теоріями про любов? Чи се може не така любов у тебе, як та історія з папіросом?

— Е, ні, Славку, я справді люблю твою сестру!

— Але-ж она бідна, без посагу!

— Тим більше її люблю за то.

— Ой ти, з тебе правдивий професор!

Доки Дорош не попросив родичів Зоні о єї руку, она ходила як виновниця, задумчива і маломовна. Коли-ж се стало ся і родичі згодили ся, она знов хотїла бути поважною, що їй при єї веселій вдачі мало коли вдавало ся і з того було багато потїхи дома. Одна лише сестра Наталка приняла заручини молодшої від себе сестри плачем на самоті — о неї ніхто не старав ся...

— Отже ти вже скінчила семинарію, також здала матуру! — жартував собі з Зоні єї брат, окінчений гімназист Генко.

— Іди геть! пильнуй своєї матуральної палиці, на котру ти такий гордий, а не мене! — відповіла Зочя.

— Так кінчити семинарію, то не штука — дошкулював Генко дальше. — Іди, подя-

куй своїй найменшій сестричці, що тобі до того допомогла...

Генко говорив правду. Наймолодша донечка Левіцького, котра вже на велику потіху матери і бабусі лепетала: „мама, баба і тата“, найбільше допомогла в тім, що родичі Зоні не багато думали над вибором жениха для неї та не дуже брали се на розвагу, що Дорош професорського іспиту не має. Маленька Влодзя сиділа на руках бабусі, плескала при єї помочи в свої дрібненькі долоні і не здогадувала ся свого впливу в родині... Тепер уже сестри не плакали на неї, бо число осіб, незабезпечених на будучність, зменшило ся о трое: о Ольгу, Зоню і Генка; тепер уже і Зоня і Ольга бавили її, а батько, мати і бабуся були глибоко переконані, що маленька Влодзя буде незвичайно розумна, бо вже тепер дала нераз докази своєї дитинної мудрости. Звичайні „чудеса“ у немовлят, які тільки родичі розуміють і подивляються...

Ферії випали сего року, особливо для молодих людей, далеко веселійше, як минувшого. Левіцкі мимо страшної спеки, яка була в серпни 1892 року, віддихали свободнійше, бо уступили ся їм важкі клопоти з голови. О. Левіцький був би навіть дуже рад з життя, котре він доси приймав без участі, як би сам був зовсім здоров; але все-ж і він віддихав

свобіднійше, відчував менше журби. Гриз єго троха Славко, що не женить ся і не висвячує ся, але о него не бояв ся; він же окінчений богослов і скорше чи пізнійше стане сьвящеником. За те знов і єму і жіпці і бабусі правдиву радість устроїла небавом Горошиньска; дав їй Бог сина, на котрого вся родина була горда, а бабуся взяла єго зараз в опіку, перенїши ся до будинку шкільного. Одні панни Левіцкі, Золя і Наталка, не були цікаві піти подивляти „красного“ молодого Горощиньского, мімо того, що він колись мав їх кликати тїтками. Они навіть посьмішували ся з тої причини, походжаючи по городі.

Таким чином в домі Левіцких настала веселїйша година; всі мали надїю, що жите їм зложить ся красше, ніж можна було торік думати. День за днем минав їм спокійно; они не лякали ся тих страшних справоздань по газетах про холеру, яка лютувала тоді в Гамбурзі і в Росії, і в близькій Угорщині прокидала ся. На тій холері они навіть зискали, бо тепер аж приємнійше було їм ходити по селї; не видко було звичайних гноївок перед порогами хат і кирниці були понаправлювані, відвічні багністі баюри поспускані, а що найчуднійше: бачили нераз навіть вікна у хлопських хатах отворені, чого і в найбільшу спе-

ку селяни не роблять, бо їх вікна позабивані цвяхами. То Заборовский таке завів не ласкавими словами, лише криком, щоби — як казав — хата була хагою а не вонючою стайнею. Таку прислугу зробила холера Залісі, хоч і сего року до села не навідала ся.

І відносини між двором і приходством стали сего літа живійші завдяки молодому товариству, до котрого ввійшла і Маня. Старі Левіцкі і тепер не жили по приятельски з Заборовским і не відвідували сго, але молоді на прогуляках мали дуже часто нагоду сходити ся і бавити ся разом. Маня шукала їх радо і нікому найменшим словом або поведенем не дала відчути, що она дідичка. Єї зараз полюбили обі панни Левіцкі, Наталка і Зоня. Заходили також до парку Заборовского, бували там і Славко і Генко і Дорош, находили все якусь розривку, так що фєрії минули мов один тиждень.

А закінчили ся ті фєрії найліпше, бо весілем Дороша. Він не думав відтягати справу і Левіцкі також не думали. На весілю було знов багато панночок: була і Лановичівна і Черминьска і Красницка, — бабуся Клявдия не могла втерпіти, щоби не звернути особлившої уваги Славка на них. На весілю була також мати Дороша, прибрана вправді по селяньски, але так добірно як ніколи (о се вже

син посправ ся); она сиділа поруч з Левіцкими за столом, а її лице сияло з радости. Видко, ніколи не сподівала ся такого щастя, щоб один з її синів брав у парятця доньку. А ті сини її, що остали ся і на будуче бідними хлопами, сиділи там у другій комнаті разом зі Славком, без котрого не були би вміли і рушити ся серед такого паньства.

Маня була на слюбі разом з батьком, але на гостину і на забаву батько її не пустив... Казав, що не жив так з Левіцкими, щоб се було можливе. Славкови було дуже прикро...

евіц-
ости.
астя,
ньку.
дни-
ї ра-
зміли

ком,
е пу-
кими,
дуже

XX.

Минули фєрії, Дорош відїхав з жїнкою до Львова, Генко виїхав до вуйка-свѣщенника, малий Славко Заборовский до гїмназїї, повесїльнї вражїня притихли і в Залїсїє зробило ся знов для Славка і Манї глухо і скучно. Они й самї сходили ся тепер рїдко.

Але не довго було так скучно. Склала ся пригода незвичайна і цїкава. Всї залїські люди без виїмки заїнтересували ся нею.

В недїлю зрана, тїлько осїнне сонце ясно засвїтило, Козак уже походжав по своїм бїднїм газдївствї. Молив ся. Відмавляв в голос „Отче наш“ і „Богородицю“ і притїм випускав на пашу корову, котру купив собї за грошї доньки. А далї вже на городї почав молитву: „На осїяньській горї росте зїле в долині; Матенька Божа спочивала, свого сина визирала. Сину мїй возлюблений, приснив ми ся сон пречудесний: що тебе жидове ймили,

на три дерева розпяли, на калину, на щедри-
ну, на мандрину. (Ано, краса! — крикнув ту
на корову, що не хотіла йти). Рученьки на
розпятю, ноженьки на прибитю, на голову
терновий вінець клали, гвоздями прибивали.
Місяць ся змінив, сонічко зайшло, Матенька
Божа прийшла, свого сина знайшла і повела
на сине море, з синих морів на Божі рани,
з Божих ран на золотий камінь“. — —

І ту Козак урвав молитву, так зливу-
вав ся, коли глянув на дорогу. Дорогою
надіхала повозка, а в ній пані. Се ще нічо —
алеж та повозка і та пані станули перед Ко-
заковими воротами. Пані злізла помалу з по-
возки і, помітивши Козака, пустила ся просто
до него. За нею зараз вибігла з хати друга
жінка Козака і два сини его, стали собі пе-
ред хатою і дивлять ся. Пані, знати, молода,
але лиця не видко, заслонила собі серпанком.
Аж в городі перед Козаком підсунула сер-
панок на чоло. Цікава річ... Всі троє підхо-
дять ближше.

А Козак забув і про молитву і про ко-
рову, стоїть простоволосий і з місця не рушить
ся. Поправляє на собі драну кожушину і очий
не зводить з пані. А она, як підійшла до него
ближше, то й кинула ся ему з плачем на шию,
обнімає его, по руках цілує і жалібними сло-
вами премовляє:

— Татунцю мій рідненький, ви мене не пізнаєте?!

— Гм... каже Козак — та се ти, Аннице!

— Я, татунцю!

— А що, гроші привезла?

Аниця опустила на хвилю безрадно руки... Але зараз прийшла до себе і каже сухим голосом:

— Привезла, привезла... я до вас приїхала вмирати...

— Що? А на що вмирати, як гроші є? А де они?

— Маю в куфрі. Треба куфер зняти з воза.

Козак кликнув синів, побігли до повозки, зняли куфер з воза і занесли его скоренько до хати.

Тимчасом Аниця стояла засумована хвилинку в городі, кинула оком на свою мачоху, але не важила ся до неї приступити. Відтак пішла заплатити візникови, котрий також немало чудував ся, що таку паню привіз до такої бідної хати, і вернула ся до хати.

Хата була брудна, вогка, закоптіла і стухла. Мале порося рохкало вдоволено під лавою. Мачоха виганяла вперті кури з великим криком, а брати стояли мовчки коло

жовтої величезної груби, на розі котрої було чорне місце, де палили ся вечером замість лампи скалки, а дим ішов у малий чорний димар, що із стелі звисав над сим місцем. Старий Козак засував з тяжким трудом великий куфер доньки в кут, мов хотів его сховати перед людськими очима, і дивував ся, чому він такий тяжкий.

Анниця ввійшла в хату і привітала ся:
— Слава Ісусу Христу!

— Слава на віки! — відповіли всі гуртом.

Хвиля мовчанки. Всі не знають, що з собою починати. Найскорше орієнтує ся старший брат Анниці, Андрій, підбігає до розбитого віконця і змитає долонею лавку.

— Сідай, сестро! — каже.

— Чекай, Андрію, я ще з вами не привітала ся -- відповідає Анниця слабо і покашлює. — Ви мене, здає ся, не пізнали?

— А не пізнали! — Якже — така пані!

Анниця цілує мачоху в руку, хоч та не дає ся, відтак цілує ся з братами в лице. Діє ся то незручно, бо парубки не привикли цілувати ся з панями. Молодший Микола хапає несвідомо сестру за руку і цілує її.

Анниця сідає на лавку під розбитими вікнами.

— Що чувати у вас?

— А що-ж би? біда! — відповідає Козак.

— Ти зза моря? — питає ся брат Андрій.

— Зза моря. Три неділі їду і їду, аби тільки скорше до вас... аби ту... Анниця не договорює, тихий плач не дає їй.

— Ти бо, сестро, чогось дуже змарніла? З дороги видко?

Сестра мовить і обтирає сльози.

— Ні, не з дороги — каже по хвилі — а так, я дуже хора. Груди мене болять... Ходім на двір, ту мені годі дихати.

Молодший брат чогось здогадує ся і виганяє порося зпід лавки. Але Анниця проте виходить з хати; а за нею всі. Сідає на стільчику і розглядає ся по околиці. З лиця єї не уступають ся випеклі горячкою румянци, в прекрасних, глибоко осаджених, великих, мелянхолійних очах являють ся що хвилі сльози... Она мовчить і дивить ся, а родина не знає, що з нею почати...

Отгаке було привитанє Анни Смітової, вдови по американським реставраторі, — привитанє просте, грубе, без ніяких любощів.

Того дня Анниця, відпочиваючи по довгій подорожи в городі в тіни тичкового гороху, де казала собі постелити, майже нічого не їла, а тільки плакала тихо, без сліз. Загриз

її тупий батько своїми першими словами і дальшими порадами, котрих не вмів убрати в делікатнійшу форму. Казав собі дати ключі від куфра, де донька сховала гроші, бо у него они ніби безпечнійші ніж у неї. І не успокоївся доти, доки донька з портмонетки, яку мала при собі, не дала єму пятьдесятки. Козак пішов зараз у коршму, розголосив, що донька єго приїхала з великими грішми, і на рощах запив ся так, що сини мусіли в ночи принести єго з корщми і мов мертвого кинули в солону в стодолі. Там лежала і Анниця в засіку і сею новою сценою так зворушила ся, що до самісенького рана не спала.

На другий день Анниця перенесла ся зі всім своїм добром до вдови по давнім економі Заборовского і замешкала в неї. Заплатила так, що сама вдова перенесла ся до малої комнати по другім боці сїний, а Анниці відступила більшу комнату, разом з цілим урядженем. Бідне було се уряджене, але хата була бодай чиста, ясна і суха. Протверезившись, Козак був страшно невдоволений з такого вчинку доньки, хоч сам не знав, де у себе міг би її примістити; одно лише зміркував, що сварити ся з донькою годі, бо она єму потрібна — гроші має. Цікава лиш річ — кільки?...

Поява Смітової в Залісію зворушила всіх селян. Вже була спровадила ся до вдови-економки, коли стали являти ся у неї люди, що відступали їй далеко красші хати на мешканє, як в економки. Прийшов навіть сам Мошко Зільбер і казав, що своє власне мешканє відступить, а оно таки пайкрасше в селі... Смітова слухала утомлено чемностей Мошка і казала, що не випровадить ся. Тоді Мошко почав сварку з економкою, що як можна хору службу тримати в такій нужденній хаті, як єї — і се не помогло. Економка висварила Мошка і трохи не викинула єго за поріг. Пішов Зільбер, як змитий, але з дороги ще завернув ся і спитав Анницю через отворене вікно, чи їй чого не потрібно, він все доставить і що найліпше. Анниця сказала, що скористає з того — і сама притім значучо усміхала ся... Було в тім всім справді дещо веселе, була розривка.

Але сі остатні вражіня разом з грудною недугою і втомою по подорожи так її прибили, що она кілька днів не вставала з постелі. Навідували ся тоді до неї близші і дальші свояки і тільки томили її ще гірше своєю великою прихильністю, котрої причину она відгадувала аж надто добре.

Скоро їй тільки лекше зробило ся — перша дорога сі була на кладовище на мо-

гилу матери. Пішла туди з наймолодшим братом Миколою, котрого взяла, щоб їй показав, де мати спочиває. Микола показав, постояв хвилино і відійшов, а сестра остала ся. Она сіла біля могили і просиділа в думках та слезах з годину.

Відтак просто з кладовища рішила ся піти до о. Левіцкого, замовити поминальне богослуженє за матір і поговорити ще о деяких справах. В самій брамі приходства стрітила Славка, котрий думав кудись іти.

— Чи отець Левіцкий дома? — спитала єго, коли той хотів її мовчки поминути.

— Дома — відповів він.

— То ви писали листи до мене? Батько мені казав...

— Я писав.

— Які ви добрі! Я без них була би вже на чужийї загинула, особливо відколи хорую. Дакую вам за них дуже!

— Нема за що! Прошу близше!

Славко в першій хвилі мав намір обійти ся з нею холодно, та коли глянув на єї помарніле лице і в сі великі блискучі очи, в котрих було тільки задуми і смутку, як у тихім озері серед глибокого ліса, жаль сціпив єму серце і він зараз помяк. Завів її до батька і сам був при розмові.

О. Левіцкий прийняв її в канцелярії сухо і холодно, так що се аж Славка разило. Він не називав її в розмові ні *ти* ні *ви* ні *пані* — оминав се. А она, як покутниця, тихим, прибитим голосом розповідала коротко, що її пригнало до Заліся.

— Ви здогадуєте ся — казала — як я жила... їздила сьвітами, поки мій покійний чоловік взяв мене за жінку. Ви не схочете вірити, але я любила єго — і він мене. Що-ж, коли не довго жила з ним... Він помер і мені життя небогато остало ся.

— Можете ще виздоровіти — потішив Славко, хоч сам у то не вірив.

— Дай Боже... я би хотіла ще прожити чесно кілька літ, щоби відпокутувати свої гріхи ще тут за життя... Так, знаєте, коли мій чоловік помер, мене взяла така туга за рідним селом, що я місця не могла собі найти. А ще й моя недуга... Можу тепер жити справді по паньски, та що мені з того? Здоровля нема... сумліне гризе мене... Я вас прошу, єгомость, коли помру. поховайте мене коло матери...

— Ет, по що таке говорити? — відізвав ся о. Левіцкий троха ласкавійше.

— А ще хочу у вас, панотче, наймити богослуженє за матір. Отут гроші...

І Анниця поклала на стіл пятьдесятку.

— Коли я не маю видати — промови
о. Левіцький.

— Не треба, прийміть цілу п'ятьдесятку

О. Левіцький відразу помяк.

— Коли-ж ви хочете, щоби було бого-
служенє?

— Як найскорше, щоби я дочекала ся...
Мої дні вже пораховані... Я знаю від лі-
карів і не дурю ся...

— Но-но, у нас воздух гарний, можете
до здоровля прийти; тільки, певна річ, треба
шанувати ся...

Смітова мовчала хвильку.

— А ще бим мала одну просьбу до вас,
панотче.

— Прошу, яку?

— Гріхи мої великі — говорила она по-
кірно, немов сповідала ся — а тепер мені на
душi так тяжко...

— Прийдіть висповідати ся, лекше вам
буде.

— Я прийду. Чи можна зараз завтра?

— Можна. Прийдіть до каплиці. Церква
нам згоріла...

— Власне про церкву хотіла я вам ска-
зати. Я би хотіла на будову її дещо дати,
щоби ви молили ся за мене грішну. Бою ся,
що як помру, то гроші пропадуть, або і в ме-

не може хто украсти; так я — поки жива — теплою рукою хочу їх дати.

Панотець і син видивили ся здивовано на покутуючу грішницю. А Анниця тимчасом виняла портфель і стала вибирати банкноти та класти на стіл.

— Отут повинно бути разом десять тисяч гульденів... Прошу вас, порахуйте, чи є всі.

О. Левіцький почав рахувати банкноти. Руки єму притім трясли ся, він кілька разів помилув ся, але вкінці порахував. Було рівно десять тисяч. Тимчасом она сиділа мовчки і безучасно, а сум не уступав ся з лиця єї.

— Пані! — відізвав ся о. Левіцький радісно, стискаючи руку Анниці — такої добродійки ще Залісе не мало. Остане ся по вас памятка по вічні часи.

І він не втерпів, щоб не прикликати зараз матери і жінки і доньки Наталки та не сказати їм про добродійство Анниці. Жінки, як було їх три, так всі привитали ся з „панею Смітовою“ і попросили її зараз у гостину на підвечірок. Холод щез, всі розмовляли з Анницею як найпривітнійше. Она усьміхала ся з очевидного вдоволення, але усьміх сей був переминаючий і немов жалісний. Про жите єї ніхто не допитував ся, але всі інтересували ся єї здоровлєм, радили, де би лучше меш-

кати, а бабуся Клявдия вже й придумала цілу курацію для неї.

Она просиділа у Левіцких до пізнього вечера і ще на відході просила, щоби про єї тарунок на будову церкви нікому не говорили, бо не буде мати спокою від батька і свояків. Она їх не скривдить, запише їм та кож дещо, але нехай їй не затроюють передчасними напастями остатних днів життя. Власних дітей не має, то про них не забуде...

О. Левіцкий відпровадив її аж до брами, а Славко аж до дому. Ціла та сцена, а особливо поведене батька спершу а потім, так вразили Славка, що він, відпроваджуючи Смітову, чув потребу оправдати батька і закидав щось о тім манівцями. Але Анниця відгадала зараз усе і відповіла просто та отверто:

— Нічо дивного: на иньше обходжене я не заслужила і не жадаю.

Ся відповідь, сказана тремтячим голосом, по котрім ось-ось можна було сподівати ся плачу, зворушила Славка так, що він схопив її за руку і своє здивоване виявив словами:

— Я вас не розумію...

Але она не відповіла на се; аж по хвилі зітхнула.

— Боже! — каже — як би я рада жити — жити! А ту вмирати треба! Ви знаєте, я

маю сухоти... лікар мусі в мені сказати, що се... дурив мене спершу... але я вже знаю... Добре, що хоч помру як християнка, зробивши бодай одно добре діло.

— Киньте ви, пані, ті цминтарні думки! — радив Славко і старзв ся її розвеселити.

Она принимала се з очевидною вдячністю.

Коли Славко відпровадив Смітову і вернув ся до дому, там все ще балакали про неї.

— Яка она красна мусіла бути! — казала Наталка.

— Ще й нині як виглядає, хоч схорвана! — говорила пані Левіцка.

— І хто би то був по ній сподівав ся! — дивував ся о. Левіцкий. — Пятьдесятку дає на службу божу! Як жию в Залісю, ще тільки від нікого не дістав!

— Тепер можна вже насміло брати ся до будови церкви — рішили всі.

Анниці забули люди всі єї гріхи, она викупила ся від злого поговору дарунком на будову церкви, она стала добродійкою села...

Про єї дарунок на церкву в селі таки дізнали ся. Від Левіцких пішла вістка до Горошинських, а від Горошинських дальше. Дізнали ся о тім і Забровські — і Маня не-

звичайно заінтересувала ся Анницею. Просила Славка, щоби вишукав нагоду, десь на самоті, і познаксмив її з нею. Але до того не прийшло, бо Анниця по кількох днях мусіла знов покласти ся в ліжку. О. Левіцкий спровадив до неї лікаря, той щось записав, але перед Левіцким казав, що дні хорої почислені. Її відвідувала вся родина Левіцких і пильнувала; она дякувала їм слезами радості. Нарікала перед Левіцкими лише на свояків, що їй спокою не дають; всі ждуть на єї смерть і, коли хто з них жалує її, то по фарисейски.

Але вкінци, чуючи близьку смерть, прикликала батька і розпорядила ся привезеними грішми. Кілько дістав Козак на руку, того ніхто не знав, бо він навіть жінці не признав ся; дістали й свояки, хто більше, хто менше (казали, що по кілька соток), а вкінци й о. Левіцкий дістав наперед за похорон сто пятьдесят зр., коли причащав Анницю на остатню дорогу. А ще просила, щоби її поховати скромно, без паради, та доконче коло матери. Так розпорядила ся спокійно та по божому, що о. Левіцкий аж прослезив ся.

Аниця була готова на смерть. Але смерть все ще не приходила; она ще дожила того, що Славко Левіцкий приніс їй раз великий

букет з рож — як казав, в подарунку від дідички Манї. Сей букет, котрий казала собі поставити коло ліжка, справив їй велику приємність, але вже й остатну. Саме коли по двох днях з зівялих рож стали опадати листки на стіл, і Анниця опала зовсім з сил та в ночі померла.

Не стало ся так, як она собі бажала: похорон був не скромний, а величавий. Єї батько казав гордо перед о. Левіцким: „Що то? мене не стати на красний похорон?!“ — заплатив ще від себе о. Левіцкому, -- і так на похоронї було аж чотирох сьвящеників.

Цїле село було на кладовищи, прийшла і Маня. Сам о. Левіцкий мав промову над могилою Анницї, викопаною зараз біля могили єї мами. Він звеличав память покійниці горячими словами і порівнав її з Мариєю Магдалиною. Всї жінки плакали і зітхали.

Похоронили покутницю Анницю, що через місяць занимала всі уми Залїся. Приїхала она в село, немов яка спізнена заморска пташка заблукала ся, і відлетїла в красші сьвіти. Спочила у тій землі, за котрою так тужила і до котрої аж ізза моря приїхала, щоби в нїй зложити своє немічне, грішне тіло...

XXI.

Вчинок покійної Анниці мав спасенний вплив бодай на сьвітлійших господарів з Заліся. Они стали займати ся будовою церкви. Віджив і комітет церковний, котрий доси як від нехочу звозив каміне на церкву, бо тепер був уже певний, що церкву збудує. Славкови вдало ся зложити спілку із старших людей, котрі пристали на то, щоби заложити братску крамницю та щоби її вів молодий Дорош. Крамниця, що вже давно була заснітила ся, тепер знов віджила; частина зиску з неї була призначена на церкву. А Горошинський приняв ся учити читати і писати з десятиох старших господарів, котрих зібрав Головатий. Була се річ найневиннійша, за яку Горошинський міг попри сьпіві взяти ся, без обави, що за се дістане догану або кару від висших властей.

Але в селі настав час виборів до ради громадської; ліста виборців, знаджена Заборовским при помочи Славка, відлежала свій час у громадській канцелярії і треба було оглядати ся за громадскою старшиною. Повстали в селі дві партії, з котрих одна була противна такій господарці, як за Костишина, і бажала мати вйтом Головатого, а друга під проводом свояків Костишина і Мошка Зільбера не хотіла собі дати вирвати власти з рук. В тій другій партії найбільше увихав ся Мошко Зільбер і слїдив за всякими підозрілими сходинами в селі. Замітив він, що трохи не що вечера сходять ся газди в школі і, хоч дізнав ся, що на науку, але тому не повірив. Донїс о тім до староства і до інспектора шкільного — і Горошинський зазнав такої пригоди:

Раз у неділю пополудни учив він саме своїх старих учеників, і поправляв на таблиці кривовязе письмо газди, що тут при нїм стояв з крейдою в руці, коли до шкільної комнати зовсім несподівано вступив шкільний інспектор. Станув у дверях, кинув грізним оком по громадці селян, що показуючи пальцями на букви в голос читала, і, підійшовши до наляканого учителя, спитав ся его:

— Що ви ту робите?

— Учю.

Інспектор глянув ще на здивованих усятих школярів, на таблицю, записану буквами і числами, на господаря з крейдою і губкою в руці — і незаметно усміхнув ся. Справді такі школярі з букварями перед собою виглядали досить оригінально.

— Я думав, що ви ту яку агітацію провадите — замітив інспектор.

— Борони Боже, — відповів Горошинський, в котрого дух вступив — я знаю, що мені вільно, а що не вільно.

Інспектор став перепитувати декотрих господарів — ті знали що-лиш початки читання і писання — а по хвилі як прийшов, так і пішов. На відході казав Горошинському, що такої науки зборонити не може, але радив держати ся з далека від політичної агітації і бажав собі, щоби селян учити радше польської мови, як рускої. Відїхав до двора. Старі школярі були вдоволені, що перед самим інспектором здали іспит, а Горошинський рішив ся більше пильнувати ся, але свого не покидати. Відколи мав жінку і сина, котрих любив, працював радо. Хто на него доніс, не міг відгадати; аж вибори до ради громадської відкрили єму доносчика.

Дивний кандидат на вїйта виринув у селі; ніхто би був перше і доброго слова не сказав про него, а тепер він був найважній-

шим кандидатом Мошка Зільбера, за котрим той вів широку агітацію. Кандидатом тим був Козак. Відколи дістав гроші від доньки, з того часу ціле село стало инакше на него дивитися. Тої думки, щоб стати вїтом, він ніколи не мав, аж Мошко навів єго на неї.

По похоронї доньки прийшов він до коршми гордий і неприступний. В коршмі було кілька господарів і дурноватий Антошко. Він кинув оком на Антошка, сягнув у кишеню і кинув єму кілька срібняків: — Знай пана! — каже. — Антошко схопив ся, щоби єго поцілувати в руку, але Козак відкинув єго від себе і каже до Мошка:

— Чуєш, Мошку, от як би ти мене поцілував в руку, то давбим тобі десятку.

— Ей, брешете!

— Пес бреше, а не я, жиде. При сьвідках кажу, що дам.

— Дайте за руку отсему газді.

Козак дав десятку, а сам наставив руку до поцілунку. Мошко схопив руку і ледви дїткнув ся устами.

— Не так, жиде, поцілуй добре, як єго-мостя! Чи так цілує ся, панове сусїди?

— Не так — відповіли сусїди, сподїваючи ся почесного від Козака.

— Ано, цілуй! Ти думав, що мене на діда зведеш, а я тепер більший нан, як ти! Цілуй!

Жид поцілував Козака, як належить ся, в руку, сховав десятку, і не робив собі нічого зі сьміху господарів, котрим Козак поставив цілий горнець горівки. Навпаки, він ще дальше піддобрював ся Козакови і вихопив ся при тім із словом, що Козак повинен тепер бути вїтом. Всі зібрані згодили ся на то однодушно, мов би на доказ, що чия горівка на столі, того правда на селі.

Гадку, ставити Козака на вїта, розважив собі потім Мошко добре і рішив ся єго підпирати. Хоч би Козака і не вибрали, то можна видурити від него гроші на підкупства; а коли виберуть, то з того, для кого як для кого, а для Мошка шкода не вийде. От він і закликав Козака до себе, поговорив з ним розумне слово, — і Козак вийшов з тої наради цілком певний, що стане вїтом Заліся. Ся почесть єму так подобала ся, що він, хоч вїтом ще не був, а вже згордів.

Заким наступили вибори, він тимчасом шукав розривки в селі і в сусіднім місточку. Приклад з Мошком додав єму охоти спробувати таке і з иньшими жидами і жидівками. Він давав ся цілувати по руках і платив за се. Жиди цілували радо, а він з того мав

велику потіху. Раз по п'яному на торзі порозбивав гончареви всі горшки палицею, подптав чоботами і заплатив готовими грішми. В шинках розбивав склянки і фляшки — і платив. Оселедці купував цілими бочівками, переплачував завсїгди, і кидав ними жидам в очи. Подібних розривок він придумував більше, але фантазия єго не могла ніколи видумати якусь красшу розривку; єго одежа мало що була лучша, як перше, — а в хаті так само терпів порося під лавою, як доки став богачем. Жінка і сини по змозі сніняли єго від марнотратства, але він десь більшу часть грошей заховав і розпоряджав ся ними, як умів, не слухаючи нікого.

Гадкою, стати вїтом, займав ся у тверезїйших хвилях і ходив на наради до Мошка. Мошко брав на підкупство десятками, а підкуплював шістками а найбільше гульденами і горівкою та оселедцями. По виборах — казав — дасть більше.

Однак вибори випали в некористь Козака. Вийшла рада така, що вибрала вїтом Головатого, на котрого вкінци і Заборовский згодив ся, а Козак дістав лише кілька голосів. Мошко разом з Козаком подали протест — і заряд громади лишив ся далі в руках Заборовского. Той уже і сварив ся з Мошком, казав, що з села єго вижене, але Мошко впер

ся, він був певний, що ще видере немало грошей від Козака — а єму о нічо більше й не ходило.

— Дивіть ся, що той жидиско собі мислить! — говорив розсерджений Заборовский перед Славком -- він думає зі мною справу виграти! Пане, прийдіть-но, напишемо і ми письмо до виділу повітового — ви маєте красне письмо. Хочу ту справу чимскорше полагодити, бо я тепер запрятаный иньшими справами.

Які були ті иньші справи, Славко дізнав ся аж від Мані.

Коли раз єї батько виїхав до Новосілок, а Славко прийшов переписувати письмо, Маня сказала єму новину, що батько женить ся з Маєраньскою, і була притім така невдоволена, нетерпелива, майже гнівна, що Славко ще єї ніколи такою не бачив.

— Женить ся?

— Женить ся! Так довго їздив учити баронову, щоби робітникам не платила більше, як сам платить, поки ось що з тої „науки“ вийшло! Крив ся переді мною!

У словах Мані чути було глум.

— Мені так жаль, — говорила она по хвилі — сама не знаю, чому... Видко, забув уже мою маму... Потішав мене, що тепер за такого Більского вже би мене не видав, що

Маєранська має далеко кращих женихів для мене... А я...

В очах Мані явили ся слези, але она їх скоро обтерла і говорила дальше: — Хотів, бачите, поратувати ся в своїх клопотах материяльних і таке придумав. Я не сподівала ся... другої матери я не потребую... на що мені? на що Стасьови? він же дома не сидить! Що мені робити? — радила ся у Славка так, як би він справді міг що у тім порадити!

— Що робити? Нічого не робити! Адже ви на тім зле не виходите!

— Але подумайте: ледви рік, як мама померла. Він її так любив, а тепер... чи так годить ся?

— Буває так. Пані баронсва, о скільки я мав нагоду її пізнати, добра женщина... Опікує ся вами...

— І вже, чую, найшла мені жениха... Мачоха... ні! я її не послухаю! Я не хочу мачохи, не хочу, на що мені? Я її не люблю... я не буду її слухати — нарікала дівчина.

— Будете слухати, панно Маню, не кажіть так! Впрочім, як в чім добрім, то і треба послухати...

— Але в женитьбі, в жешитьбі, пане Левіцкій! Подумайте собі: приводить чоловіка вам незнаного, зовсім незнаного. І він почи-

нає „старати ся“ о моє серце, о мою руку... Я можу пізнати его лише з доброї сторони. Він чемний, він надскакує, не жалує компліментів, товаришить мені, стає моїм лицарем. І я все бачу его в настрою таким, як на балю, усьміхненого, ласкавого, пудного, як люкреція... Ми сходимо ся цілий рік, мене видають вкінци замуж і я аж тоді дістаю нагоду справді его пізнати, коли вже може запізно... Ні, пане, се така іронія, яку тільки в наших товаристві можете найти. Пан жених любив уже десять дівчат, а своїй судженій приносить самі останки чутя.

— Чутє відновлює ся... Ви самі казали мені торік, вказуючи на клена... Памятаєте? Як раз жених може вам дати ненарушене, правдиве чутє, якого нікому не жертвував.

— І то ви кажете, ви, що торік так жалували за своєю панною?

— Я помиляв ся... Житє то рамки, з одного боку емблема колиски, а з другого домовини. В ті рамки можна всадити бохонець хліба і молити ся до него, можна всадити банкнот на великі гроші і так само молити ся до него як до сьвятого, а можна всадити і краєвид, повний сьвітла і тепла і весняного чару. Коли один такий краєвид зівяне, зблідне, то треба старати ся вложити натомісьць другий. Така моя думка тепер.

— Се справді цікаво — замітила Маня. — Але щоб так думати, на то доконче потрібно бути молодим, а не таким, як н. пр. мій батько.

— Він же ще не старий.

— Все-ж таки пятьдесят літ має.

— І виглядає ліпше і здоровійше, як не один трийцятьлітний. Румяний, сильний, а груди... ви знаєте, як він уміє крикнути.

— Якже-ж би то виглядало, коли-б він тепер оженив ся, а я, донька єго, в карнавалі вийшла за муж? Сьмішно якось... А ще най би тепер і мій старший брат женив ся, вийшла би правдива комедія: батько, син і донька... Але яка я нечемна! — згашила себе вкінци сама.

Славко не знав, що на се сказати. Она була така нетерпелива, роздразнена, так у неї мішали ся чутя, так скоро переходила від одної справи до другої, що Славко приглядався їй з немалим здивованєм. Ту що-йно говорила з плачем, а ту вже й усьміхала ся.

— Мій тато женить ся! Чи то не сьмішно, пане Левіцкий? В такім віку! Буду мати другу маму... таку солоденьку... але баронову! Перша була селянка, а та баронова! Зачнемо і ми бути панамі... А ви коли думаете женити ся?

— Не знаю — відповів Славко і почервонів ся.

— А на весіле мене запросите?

— Під тим услівем, що ви мене на своє запросите.

— Добре, прийде ся вам мабуть довго ждати!

— І вам також...

— Ні, справді, пане Левіцький, чому би ви не мали оженити ся, коли вже першу суджену забули?

— Она не була моя суджена, я лиш думав її брати. А чому би я мав або не мав женити ся, на то є багато причин pro і contra. Передовсім мушу уважати на численну родину і на то, що трудно би мені тепер прийшло ся шукати панни. Відвик...

І так они дразнили себе дальше ріжними недомовками, червоніючи ся на переміну.

„Шо за чорт!“ зловив ся того дня Славко і на себе і на Маню. „Кпить собі з мене, чи що? Не штука їй жартувати собі, а най би она знала в моім положеню, що чинити!“...

Але проте та розмова наводила его на ріжні здогади, котрі его дразнили і томили. Дома дошкулювали ему сестри, що „бігає за дідичкою“ і тому маловажить попадянки. Він боронив ся як міг і відтак розбирав собі, чи справді „бігає за дідичкою“. Ну, вжеж бі-

гати не бігає, але що любить поговорити з нею, подразнити її і себе — то правда. В Залісю так скучно, що годі єму обійти ся без товариства. Дома і в Горошинських не має з ким поговорити по душі, громада не все одушевляє єго, навпаки пераз огірчує до крайности і він рад би єї не бачити навіть, — щож почати з собою?...

Може за часто заходить тепер до двора і без причини, так що се мусіли замітити родичі і Заборовский? Ні, тепер не буває він в дворі за часто. Відколи перестав учити Стася, бував там що кілька днів, або й то ні, звичайно з якоюсь орудкою, от хочби польські газети позичити перечитати. Хиба то за мала причина?

Маня любить з ним порозмовляти — то правда. Мабуть замітила се вже ключниця, бо від якогось часу слідить їх, слідять і наймички та значучо усміхають ся, але сам Заборовский ледви чи що замітив. А хоч би і замітив, то вже-ж нічого непевного, підозрілого. Він, правда, відколи сам рішив ся женити ся — а рішив ся, видко, вже в літі і умовив ся тоді з Маєранською — занадто зайнятий своєю женитьбою і громадою і господарськими клопотами, щоби міг пильнувати доньку на кождім кресці; — але-ж і по що пильнувати, — думав собі Славко — коли донька розум-

на, а й він же не падкий на збитки! Хиба вважають его спосібним до невідповідних збитків?... Сего він не сподівав ся по нікім...

А тепер Заборовский женить ся... в Заїсе певно спровадить ся Маєраньска, — на тож і казав Заборовский відновлювати двір, — она возьме Маню під свою опіку, годі вже буде з нею сходити ся і розмовляти, настане дома більше панський вимушений тон — пропали всі розмови з Манею, треба буде сидіти дома і вчити молодші сестри, скликувати господарів на відчити... Тим ліпше, коли так...

Тим ліпше... А проте таки шкода, що так стане ся... Якось привітнійше доси жило ся, відчувало ся молоду кров у жилах. Міг чоловік задурити себе чимсь на хвильку. Іменно задурити себе, бо вжеж, Славко добре розумів, що нехай би він справді попросив дідича о руку доньки, той видивив би ся на него, як на божевільного. Він, бідний сьвященик! Такого випадку женитьби мабуть нігде не бувало... А ще тепер, коли Заборовский своєю женитьбою поправить свої материяльні відносини, коли Маєраньска зі своїми плянами що-до Мані увіїде в дім — то очевидно і подумати собі не можна, щоб могла сповнитися така мрія, яка снувала ся часом по

голові Славка. Гарна мрія, шкода тільки, що мрія...

Славко перестав ходити до двора...

Весіле Заборовського відбуло ся в осени перед постом в Новосілках. Славко весіля того не бачив, чув тільки, що було дуже гучне. Селяни оповідали єму. По весілю остав ся Заборовский на якийсь час в Новосілках, до Заліся тільки доїзджав, а донька Маня вернула ся і мала заліський двір у своїй опіці. Она ходила смутна і не відповідала ключниці, коли та старала ся її потішати.

XXII.

Був теплий, тихий день осінний. Сонце клонило ся вже сполудня і озолочувало пожовкле листє на деревах і на землі. Славко сидів у себе в городі і читав сьвіжу газету, коли хтось кликнув єго зпоза плота: „Паничу!“ Він обернув ся і побачив старого наймита Миколу. Микола приніс, як казав, письмо від панни і передав єго.

— А пан є?

— Вже відіхав.

„Прошу прийти нині до мене о годині 4. Буду в альтані. М. — писала Маня.

„Не піду!“ — рішив ся Славко спершу і держав ся сеї постанови аж до пів-до-четвертої години. Але перед четвертою причепурился, взяв нову одіж, нову краватку — і пішов.

— Як ся маєте, пане Левіцкий! — привитала єго Маня, сидячи на лавці в альтані.

— Добре, дякую вам.

— Чому ви тепер ніколи не зайдете до нас?... Сідайте, прошу, ту коло мене, а не так далеко... боїтеся мене?... Я тепер сама господарюю в дворі і нуджуся смертельно... А вас не видати! Забули вже на мене?

В голосі Мані чути було і ласкавість і докір і нетерпеливість.

— Не можу, пані, приходити — відповів Славко.

— А то чому? Загнівалися? Чи я вас може чим уразила? Коли так, то вибачте!

— Ні, я не гніваюся; справді нема за що. А так, годі мені приходити і вже...

— Може до свого весілля готовитеся?

— Ні!

— І не дізнаюся причини — від вас, що ви звичайно були такі щирі?

— Як же-ж би то вам сказати?... Сам не знаю.

— Така трудна відповідь! Дивно мені.

— Відповідь не трудна, але прикра і для мене і для вас. Мені здаєся, що ви могли би мати з того неприємности, коли-б я з вами частійше сходився, особливо тепер. Перше що інакше було; перше вчив я вашого брата; мешкав ту...

— А коли-б мені се було приємно? Тепер батька нема; мама спровадиться ту аж за які дві неділі.

— Справді... я не знаю, що вам на се відповідати.

— А от ви нині прийшли!

Маня дивила ся Славкови просто в очи, певна себе, а Славко все що глянув на неї, то опускав голову і дивив ся на зільник з пізними осінними рожами і хризантемами.

— Прийшов, бо ви казали!

— Не казала, борони Боже, я не можу вам приказувати, лише просила! — і дівчина притім хитро усміхала ся.

— На одно вийде!

— Ви може не находите тепер приємности в розмові зі мною?

— Пані! — просив Славко благаючим голосом.

Маня знов усміхала ся.

— Коли так, то мені дуже дивно, що ви мене ігноруєте...

Славко тільки видивив ся на неї, але погляд его видко вдоволив її. Аж тут він раптом немов засоромив ся свого благаючого тону і відповів поважно:

— Пані, я вже одну кризу пережив і другої лякаю ся. Не мучте мене!

— Ото відважний! А ваші знамениті „рамки життя“ чим заповните? Як ви в теорії думаете, а як у практиці поступаєте?

— Правда ваша; тільки до тих рамок ви не надаєте ся.

— За погана?

— Ні!

— За нерозумна?

— Ні!

— За бідна?

— Ні!

— Ні і ні і ні! а проте до ваших рамок не надаю ся. Се що найменче дивно... Знаєте, пане, ви або дорожите надто собою або...

— Панно Маню! майте милосерде наді мною! Розважте, хто ви а хто я, чи ви можете так поступити собі, як би бажали, особливо тепер! Розважте, що з того всего може вийти?

— Я думала, що ви мені більше прихильні.

— І що з того, що з того, що я вам прихильний, що я мабуть і люблю вас! — перехопив ся Славко і в другій хвилі жалував своїх слів.

— „Мабуть і люблю!“ повторила Маня з глумом. — Я за вами цілими днями тужу, думаю про вас, а ви „мабуть любите“.

— Ви?

— Я, я! Ви хотіли доконче, щоб я вам то перша сказала? Самолюб! „Що з того? що з того?“ А хочби і нічо з того не вийшло,

то не вільно мені вас любити і не вільно вам мене? Як ви недавно ще мене вчили? Я ваша учениця! І я мушу вас шукати, а не ви мене!

Славко тільки розводив безрадно руками. Такого наглого „нападу“ він ніколи не сподівався. А она говорила:

— Я вже від весни придавлюю в собі то чутє, а дальше не можу. Не можу, Славку, не можу!

І она з тихим плачем сперла голову на єго плечі.

— Скажіть мені, чи ви мене хоч троха любите?

Славко затремтів із зворушення. Але в тій хвилі пригадав собі зовсім подібну сцену із Стефкою, холодна рефлексія підмила то зворушенє, яке почув, і він відповів:

— Не знаю, Маню, я вже собі тепер сам не вірю і дурити нікого не думаю.

Маня опустила руки, вражена, і відсунула ся мовчки на бік.

— Не дивуйте ся, Маню, прошу вас; що в тім дивного? Социяльне наше положенє таке, що годі нам обоім дурити ся якимись надїями. Я себе переможу в потребі, а вам буде тяжко.

— І без того буде тяжко — відповіла Маня спершу глухо, відвернувши лице на бік.

— Але я се переможу, ще ліпше як ви — тільки не знаю, по що? Так мало тих радісних хвиль в житю і ті ми силоміць відкидаємо від себе... Ви так мене вчили.

Послідні слова вимовляла дівчина вже твердо; голос її вирівнав ся.

— Ви не хочете мене зрозуміти! — дорікав Славко.

— Розумію вас — відповіла гордо.

Обоє замовкли на довгу хвилю. Она сперла ся плечима о поруче лавки і дивила ся у простір, а він спер лікті на коліна і дивив ся в землю.

— В такім випадку я прогрішила ся супротив вас, що вас ту просила — почала она знов розмову тихим рівним голосом.

Славко мовчав. Она глянула на него нишком і додала: — За се ви на мене чей не гніваєте ся?

— Ні! — відповів Славко захрипло і відкашельнув, щоб голос здавав ся також спокійним; але очий з землі не зводив.

Маня глянула знов на него, але вже мовчала. Она не виглядала сумно, лише вичікувала нетерпеливо єго слів, а які они вже будуть, не сумнівала ся. Він справді відізвав ся по хвилі:

— Я би не рад... я би так не рад був, щоб ви через мене мали яку неприємність...

щоб на вас родичі гнівали ся... щоб ви самі терпіли, а ви мені дорікаєте!

Голос єго тремтів.

— Що я вам прихильний, як рідній сестрі — говорив він дальше — о тім ви мали аж надто часто нагоду пересьвідчити ся; а ви мені дорікаєте за те, що я притім не забуваю, хто ви, а хто я...

— Я жєнщина... жєнщина передовсїм, а потім донька дїдича — відізвала ся Маня.

Славко повів безрадно рукою по очах і по чолї і знов замовк. Він доси анї разу не глянув на дївчину, а говорив вперед себе. Она-ж щораз веселїйше і сьмїлїйше дивила ся на него...

— Чого ви так посумніли? — питала ся тихо і з легеньким усьміхом.

— Не мучте мене, панно Машю, прошу вас! — просив ся Славко.

— Чим же я вас мучу? Чи я така немилосерна?

— Легко вам казати, а як би ви знали мої думки...

— Які-ж опи? Адже ми собі приятелї... памятаєте, від Великодня... а між приятелями повинна бути щирість. Чи не так? А ви передо мною ховаєте свої думки... То не гарно, пане Левїцкий, то не по приятельски —

примовляла Маня, мов хотіла Славкови додати відваги.

А коли Славко таки мовчав, она присунула ся ближше до него і спитала ся его просто :

— Правда, що ви мене любите ?

— Люблю! — прошептав Славко і як глянув притім на триюмфуюче личко Манї, ухопив єї руки і став цілувати.

— А видите! — жартувала Маня, видираючи свої руки. — Крив ся, як панночка!

Славко вже тепер не крив ся і не викручував ся. Могуче чутє, здержуване доси силою волї, перемогло тепер і залило всі сумнівн єго — він обняв Маню і поцілував, хоч она ніби боронила ся.

А відтак уже пішла люба розмова гладко і без перепони. Славко дотепкував собі, що на тлі сего осїнного краєвиду они зовсім такі, як сї пізні осїнні рожі, що цвітуть аж тепер. Она пригадувала єму цілий рік, перебутий разом, як спершу не вважала на него, аж відтак зворушив її, коли з жалем згадував покиїну матір і старав ся її саму потішити у смутку. Она бачила, що сї стараня були щирі. А потім пізнала его з оповідань про Стефку — і жалувала его.

— А ти Стефку вже забув? — питала ся его, шуткуючи. — Ах! я забула ся! Знаєте,

пане Левіцький, на що ми маємо собі *ви* казати? Говорім *ти*. Добре?

— Добре.

— Отже Стефку ти вже забув?

— Вже.

— А як ти мене так забудеш? Я на то не згоджу ся...

— То, знаєш, Маню, був лише приготовляючий курс із Стефкою; а справді любити навчила мене аж ти. Добра учителька!...

— Така, як і ученик. То ще питанє, хто кого навчив... Ти певно не помітив, як я тебе слухала...

— Помітив.

— І нічого не здогадував ся? Ой, ти!...

І вже того дня про ніякі перешкоди та сумніви у них мови не було. Не могли нарозмовляти ся та натішити ся собою доволі. Аж вечірний сумерк нагадав їм, що пора розійти ся. На відході цілували ся, як того треба.

На другий день випала слота — зійти ся в городі, де альтана мов сотворена була на любовні сходини, було годі. Славко походжав ціле рано по селі та дивив ся, чи їде Заборовський, чи ні. Він не приїздив, а Славко тратив надію, чи буде міг нині бачити ся з любкою. Уже й полудне минуло, а він не був певний. Умовили ся були зійти ся в го-

роді — а тепер не знав, як то зложить ся. Але коли він не находив способу, Маня тепер на все находила раду і була відважна така, що, здавало ся, не налякалась би була нічого. Післала старим Миколою ніби книжку до читання, а в книжку вложила картку, щоб він приходив без обави до двора, бо шині батько не приїде; а для претексту нехай принесе газети.

Славко не мав відваги, але в означений час таки пішов. Застав її разом з ключницею, котра плела панчошу. Та хотіла зараз відійти, але Маня здержала її:

— Прошу, пані Кристиньска, можете сидіти; ми не маємо ніяких тайн між собою.

Ключниця остала ся.

— От добре, пане Левіцкий, що ви прийшли. Я так нудила ся. Газети принесли?

— Приїс.

— Я хочу фейлетони поперечитувати разом. Сідайте, пане Левіцкий, от-тут! А я вам заграю — добре?

— І овшім.

— Може будете сьпівати? Ви так гарно сьпіваете! Правда, пані Кристиньска, що пан Левіцкий красно сьпівает?

— Дуже красно — відповіла ключниця.
— Я так люблю їх слухати.

— І я також! А може ви, Кристиньска, також засьпіваєте? — жартувала Маня.

— А, борони Боже! Ото мали би що слухати!

Маня перевертала між нотами і видобула німецьку композицію „Сон нареченої“.

— Чекайте, перше вам то заграю.

Ударила кілька акордів і кинула: — Пусте! — каже. — Німецькі сентіменти, солодкаво-млаві, як люкреція.

Винайшла циганські мельодії Лішта і ті відограла по майстерски. Так переняла ся була грою, що на її личку знати було все: від безмежного смутку цигана на угорській пушті аж до дикої радості в чардаші. Грала немов для себе самої, а тимчасом Левіцкий добре пізнав у грі всю бурливу її душу. Він перевертав ноти і бачив її лице добре.

А потім уже без нот перейшла на якусь фантазію, в котрій Славко віднаходив мотиви українських народних пісень, але автора композиції не знав. Не докінчивши, покинула грати і встала.

— Я вас — каже — не хотіла нині мучити; колись иньшим разом засьпічете. А ви, пані Кристиньска, може би принесли нам тепер підвечірок.

— Зараз принесу.

Кристиньська відійшла, а Маня тоді нараз подала Славкови на привитанє руку, котру він поцілував.

— Ти, Славку, мусиш до нас приходити! розумієш? мусиш! я тобі кажу! — говорила она напів поважно, а напів жартом.

— Коли-ж трудно...

— Вже я спосіб найду; а як ні, то листи мусиш писати і я буду. Ах, я ще нікого не любила так, як тебе!

І она поклала свою голову на єго грудях.

— Всі мої давнійші симпатії против сеї сьмішні і дрібні.

— Отже ти також мала когось, з ким давно симпатизувала.

— Ет, пусті знакомости з балів та з гостин, нещирі... Але ша! Кристиньська іде. Уважай!

При підвечірку розмовляли обоє, як давні добрі знакомі, так що Кристиньська ледви що могла зміркувати. Тішила ся тільки з того, що панна Маня була дуже весела; казала, що такою вже давно єї не бачила.

Другого і третього дня не могли бачити ся, бо по Маню прийшов повіз з Новосілок і она поїхала туди до мами в гості.

Погода знов була гарна і Славко ходив на далекі прогульки; був навіть під Новосіл-

ками і бачив двір тамошний, але завернув ся до дому. Дорогою, котрою Маня мусіла вертати ся, ходив найбільше. Вижидав її.

І діждав ся. Она надїхала, але з батьком.

Порівнявши ся з повозом, він поклонив ся. Маня почервонїла ся, але батько того не замїтив.

— А ви що ту робите, пане Левіцкій? — спитав ся Заборовскій.

— На прохід вибрав ся.

— Та так далеко? Сїдайте з нами!

В дорозі до дому Левіцкій дізнав ся від Заборовского, що за кілька днів спроваджує ся разом з жінкою до Залїся. Мусїв у Новосїлках побути якийсь час, щоб довести до ладу заряд села по виїзді властительки до Залїся. Маня мїшала ся в розмову, але говорила так спокійно, як би їй на Левіцкім цілком не залежало.

І ще раз, заким Заборовскі приїхали на певний осїдок до Залїся, найшла Маня і Славоко спосіб зїйти ся. Знов таки в дворі, при Кристиньскій.

Переглядали обоє іллюстровані журнали. Кристиньска сидїла якийсь час, а потім нагадала собі, що має роботу і вийшла.

— Диви ся, Маню: *Кедри на Ливані*. Правда, чудовий образ!

Маня нахилила ся над образом : — І якась пара молода сидить ще під кедрами.

— А які гарні обоє! — замітив Славко.
— Сидять собі любенько, а вітер з пустині шевелить зеленим листем відвічних кедрів; веселі пташки повторяють безконечну стару пісню пісень. Маню, ти знаєш ту Соломонову пісню?

— Не знаю! гарна?

— Прегарна. Скажу тобі один уступ; я его на память вивчив ся:

Ти прекрасна, подруго моя, ти прекрасна!
Як платок гранатового яблочка таке твоє личко під буйним волосем твоїм.

Як в голубки невиннії очи твої визирають зпід кучерів твоїх.

А твої буйні кучері, мов отара тих кіз, що вертають з гори галаадскої.

Як рожевая лента, такі твої губи, а мова твоя така люба!

Як обстрижені вівці, що вийшли із купелі, такі твої зуби!

Ти прекрасна, моя ти подруго, уся і у тобі порока нема!

Гей! зі мною з Ливана, моя ти кохана, зі мною з Ливана ходи; вершини Амана, вершини Сенїра й Ермона, леговища лївів, леопардові гори покинь і зі мною ходи!

Голос Славка тремтів при тих словах давної пісні; він урвав і замовк...

— А далі? — спитала ся Маня тихесенько, не сьміючи поглянути на свого товариша.

— І далі звичайна пісня про любов. Чи ти знаєш, що тій пісні вже близько три тисячі літ?

— Три тисячі літ! — повторила дівчина здивовано.

— Ах! і давнійше вміли любити — замітив Славко тужно. — Крім кількох дивних порівнань, ціла пісня така, як би її недавно зложив який залюблений поет. Як то гарно сказано дальше в тій пісні:

Ти взяла моє серце в полон, моя сестро,
княгиня моя; ти взяла моє серце в полон одним
поглядом твоїх очей і намистом на шиї твоїй.

Сама патока капле із уст солоденьких
твоїх, моя суджена! Мід з молоком під язиком
твоїм, а одежа твоя запашиа, наче запах з Ливаю!

Ти мов сад гранатовий з пахучими плодами;
в нїм ростуть кипери, иарди, шафраи і цинамон,
алої і калмус і мірра пахуча.

Ти мов те жерело в огородї, колодязь
живої води, що спливає з Ливаиа!

Пробудись, тихий вітре, з півночи! прилети,
тихкий вітре з полудня; на сад мій повій,
нехай запах его розілле ся!...

— Чи не гарно?

— Дуже, але порівнання такі дивні! „Як обстрижені вівці, що вийшли із купелї, такі твої зуби!“ Сьмішно навіть!

— Так, але Соломонови, коли сьпівав се своїй Суламиті тому три тисячі літ, сьмішно не було. А се н. пр. вже цілком по нашому: „Ти взяла моє серце в полон, моя сестро, княгине моя; ти взяла моє серце в полон одним поглядом твоїх очий і намистом на шиї твоїй!“

— Намиста я не маю! — замітила дівчина півжартом, але тужливий усьміх не щезав з рожевих уст єї.

— Але очі твої, як те ребо...

— То ще мало... Ти-ж казав сам нераз, що того за мало.

— Але-ж і „сама патока капле із уст со-лоденьких твоїх, моя суджена“. Та... що я кажу? Не гнівай ся на мене, Маню! Я вже справді сам не знаю, що говорю, а все через тебе...

Він перевертав, мов без думки, дальші картки журналу, а она дивила ся крізь вікно в город і мовчала. Тихий смуток розлив ся по єї лицю.

Коли в комнату вступила знов Кристиньска, застала їх у тій невинній ситуації. Але Маня, немов налякала ся чого, приступила до фортепяну і стала перебирати одною рукою по клявішах.

Розійшли ся того дня обоє в задумчивім настрою. Славко ще довго ходив по лісі. Тут

він шукав розради на свою журбу, яка тепер
єго з цілої сили напала.

Що діяти? Що з того всего вийде? —
питав ся він сам себе і не находив відповіді.
Третій рік уже почав ся, як скінчив духовну
семинарию, а він ще ні сьвященик, ні взагалі
чоловік з сякою-такою будуччиною. Як довго
се ще потягне ся?

XXIII.

І вже більше не мали Маня і Славко доброї нагоди зійти ся на розмову без свідків. Одно, що небавом настали слюти осінні; а друге: в заліськім дворі була нова пані, друга жінка Заборовского, що взяла Маню в свою опіку і не спускала єї з очий. Вже й придумала для неї розривку, а іменно обіцяла післати її на карнавал до Львова, щоб забавила ся. І так висиділа ся зо два роки в Залісю.

Славко дізнав ся о тім з листу Мані, що прислала єго старим наймитом. Писала коротко:

„Пропали щасливі дні! Я жию тепер тільки споминами. Мама дуже займає ся мною; висилає мене на карнавал, щоб я собі шукала жениха. І сама поїде на якийсь час до Львова. Будемо мешкати в тітки. Як я

без тебе буду там жити? Порадь мені, мій Славку!“

Славко не знав, що порадити і як.

Они писали до себе листи дуже часто — старий наймит мовчав як заклятий, бо дещо заробив притім — але в їх листах пробивала ся щораз виразнійше безнадійність.

У Левіцких настали знов гіркі часи: а іменно о. Василь хорував щораз тяжше. Мати і батько Славка щораз більше напірали на него, щоби він рішав ся, що з собою чинити; нехай би вже і безженним висьвятив ся, але не тратив так дармо літ. Коли-б, не дай Боже, батько помер, міг би зараз стати адміністратором Заліся; не потребували би хоч рушати ся з дому, в котрім тільки літ прожили; могли би при нім остати ся. А так що буде?

Ніхто сего так виразно Славкови не говорив, але він розумів положенє родини дуже добре. Коли би батько помер, остались би по нім: бабуся, вдова, чотири доньки: Наталка, Маруся, Клявдзя і Влодзя (Генка не рахуючи, бо той уже не пропаде на теольогії) — шестеро душ без забезпеченої будучности: Нехай би Горошинський взяв до себе навіть двоє душ, (хоч се було би єму незвичайно трудно), то таки остане ся ще четверо, котрими ніхто иньший не буде міг опікувати

ся, лише Славко. Се єго жде — він то розумів добре.

Коли-б можна оженити ся з Манею, то певна річ: добробит родини підніс би ся значно, не треба би лякати ся чорної години. Але се не може бути... Се просто було самодурство зі сторони Славка і Манї (так думав він собі); коли-б Маня і не знати як благала родичів, то таки повірити годї, щоб єї послухали. Особливо тепер, коли Заборовскі справді маючі люди; коли баронова увійшла в дім. Що з того, що Маня такі гарні листи пише; они певно і щирі — Славко в се вірить; але кінець сеї історії таки їх обоїх не вдоволить. А сей кінець от-от уже й надходить; треба рішати ся, годї дурити ся.

Він написав такий лист до Манї; писав спокійно і поважно о своїх гірких обставинах і закінчив лист радою, щоб ним собі голови не морочила; він для неї не пара. Щасливих хвиль, прожитих з нею, не забуде; він за них і вдячний; рад дуже з того, що пізнав женщину, гідну справді любови, — але на то не згодить ся, щоб ставав їй в дорозі житя перешкодою; красше забути себе посполу.

Славкови здавало ся, що розумнійшого листу написати не міг. Але відповідь Манї, яку дістав, зовсім розбила се єго пересьвід-

чене. Она писала свою відповідь в ночі, щоб ніхто не замітив.

„Пишу і плачу. Вже північ давно минула, а я перечитую вже з десятий раз твій лист і не можу повірити, щоб ти єго міг написати. Ти вже мене не любиш! Ти думаєш, що мені так легко тебе забути! З твоєї ради не скористаю і т. д. і т. д.“

Коли Славко ту відповідь дістав в руки і перечитав, трохи волося не рвав на собі.

„По що, по що писав я сей лист?!“

У відповіді: Мані було стілько жалю і розпуки, що Славко вибіг з дому, аби з дороги завернути старого наймита і передати через него хоч коротку відповідь. Написав на білеті: „Маню моя! не доводи мене до розпуки своїми здогадами і підозріннями! Я тебе люблю так само, як перше! Заклинаю тебе: не плач, бо не маєш причини. Ширшу відповідь пішлю тобі ще нині“.

Сховав білет у папір і передав наймитови; а сам вернув ся писати „ширшу відповідь“.

Сївши писати, почув нараз такий гнів на самого себе, що пірвав на кусні початий лист, зірвав ся і кинув пером. „Якого біса себе дурити?!“ напала єго злюща думка, мов оса. „Що гірше! по що її дурити! Але ж я єї не дурю — я її люблю! Боже! позбув ся

одної журби по Стефці і напивав собі нової!
І то тепер, в таку нещасливу пору!”

І він став ходити по батьківській канцелярії та тручав кріслами в пересердю. Надбігла сестричка Клявдзя до канцелярії — їй уже на шестий рік пішло — і вчепила ся поли сурдута Славка.

— Чуєш, Славку, я навчила ся нової сьпіванки.

— Від кого? — спитав ся Славко, ставши.

— Від Марти. (Так звала ся наймичка).

— Яка-ж та сьпіванка?

Дитину вразив трохи шорсткий голос Славка, она видивила ся на него. Славко зміркував се і усьміхнув ся: — Сьпівай, сьпівай, Клявдзю!

Дитина засьпівала тоненьким голосочком:

Чоловіче біснுவатий,
на що жику продавати!
„Видить то сам Господь з неба,
иа податок гроший треба!
Що ся лишить із податку,
куплю собі стару бабку,
потім з бабки шкіру злуплю,
а за шкіру дівку куплю!”

— О, гарна сьпіванка, нема що казати!
— замітив Славко. — Але ти єї не сьпівай,
Клявдзю! Не будеш сьпівати?

— Ні! Але як сьпіванка зла, то я тобі байку скажу: „То був собі такий хлопець бідний, він у пана став овець пасти, на службу. Дав єму пан пообідати, хліба кавалок, і казав наймитови другому випровадити єго де, щоби він знав, де вівці пасти, на лан“.

— Моя дорогенька Клявдзю, — перепинив її Славко — може би ти мені коли иньшим разом оповіла ту байку?

— То дуже красна байка — захвалювала Клявдзя.

— Я знаю.. Ти мені оповіш її нині вечером. Добре?

— Добре.

— Бо я тепер маю писати. У вечір, Клявдзю; а тої сьпіванки не сьпівай; я тебе красшої навчу.

— Памятай, щоби сь навчив! — допомила ся дитина на відході.

„Боже! Боже!“ зітхнув Славко, сів на софу і закрив лице руками...

Рішив ся листу не писати.

Але під вечір бачив добре, як коло приходу снував ся Микола з двора. Написав знов білет: „Будь спокійна! Мені перешкодили написати довшу відповідь! Твій С.“ — і передав наймитови.

Настав для Славка прикрий час. Він перестав лякати Маню сумним відгадуванєм

кінця їх любови, успокоював її, але сам спокою не мав і не вірив, щоб та історія скінчила ся так, як Маня собі думає. Та чи взагалі думає она, як те все скінчить ся! Славко не вірив у се; з її листів видко було лиш одно, що не хотіла собі дати відобрати ту мрію, яку викохала собі. Она писала раз зовсім виразно: „Коли мій батько міг оженити ся перший раз з селянкою, то я можу тим лекше віддати ся за теольога“. Виразнійше годі було писати, а проте Славко за нічо в сьвіті був би не відважив ся піти до Заборовских з проською о руку Мані. Набрал би ся сорому, що й до Заліся не міг би показати ся... Ні! даремна річ дурити ся якимись надіями!

І коли вкінці Маня писала розпучливо, що родичі вже зміркували, що она залюблена, і здогадали ся вже навіть, в кім, та взяли ся її усовіщувати, Славко почув правдиву полекшу на серци. Она писала вправді, що ніколи в сьвіті не піддасть ся волі родичів; але Славко так надто не вірив у жіночу неподатливість. Тепер же з причини, що Заборовські відкрили тайну доньки, Славко перестав і листи писати; бояв ся, щоби хто їх не переловив, — ще готов бути сором...

І вже й в околицю двора не ходив, хиба у село. Там уже війтував Головатий, бо власти відкинули рекурс і вибір ради громадскої за-

твердили. Славко мав немало відраду з того, але село займало єго тепер мало. Більше робив Горошинський; єго вусаті школярі вже читали книжечки, а єго хор висьпівував так у неділю вечером у школі, що на ціле село було чути.

Цікава була для Славка ще й історія про Козака, про котрого марнотратство ходили правдиві байки по селу; Славко навіть підбунтував при одній нагоді синів против Козака, щоби присилували єго купити бодай який ґрунт, а не пускати так дальше гроші на вітер, — але більше сею історією не займав ся, бо мав доволі своїх клопотів, щоб над ними думати.

Нераз пересиджував цілими днями дома, читав батькови, що лежав у ліжку, газети, читав і сам багато — і поза подвірє приходства не показував ся. В січні настали великі морози — і ті ще більше придержували єго в хаті.

Сумне було того року Різдво в домі Левіцких. О. Василь був уже такий слабий, що не міг відправляти богослуженя; сусід-св'ященик з Новосілок мусів єго виручати в головнійших ділах.

Наслухав ся тоді Ярослав немало докорів від родини, що потратив марно літа і тепер не може ще батька заступити. Він успо-

коював родину обіцянкою, що при найближшій ординації — а тої сподівався в лютім — певно висьвятить ся; вже чи жонатим чи безженним, а певно висьвятить ся. Він сам бачить, що годі довше зволікати.

Бабка Клявдия спробувала ще раз намовити внука, щоби взяв собі Лановичку за жінку тепер у мясниці, а як ту ні, то Черминьску або Красницку, промовляла йому до розуму і до серця що найдобрішими мотивами, — Славко справді ті мотиви брав на добру розвагу, але рішити ся — не рішив і з дому не виїздив.

Тимчасом дістав від Мані письмо, що виїжджає на карнавал до Львова. Обіцювала писати до него часто, а собі казала посилати листи в означені дні під шифрою *poste restante*; писала, що сама їх буде відбирати. Довідувала ся за здоровле батька, а Славка поздоровляла та цілувала.

Славко сумно усміхав ся, коли читав сей лист. Він їй відповів на сей лист і на другий і на третій — але вже без пристрасти, спокійно. Писав дуже обережно, щоби єї серця знов не вразити, а тимчасом передумував над великою несподіванкою для неї, над висьвяченем в безженности, на котре вже більше-менше рішив ся. Що се справді буде несподіванкою для неї, він то знав, але инакше

поступити не міг. Потішав себе думкою, що Маня не повинна гнівати ся на него, бож він преці не женить ся з якоюсь иньшою, а просто замикає собі раз на завсігди дорогу до женитьби.

Він уже й подав ся до ординації і збирав ся виїхати до Львова. Подав ся, хоч не був пересвідчений, що робить добре. Як би не недуга батька, ще зволікав би, а так уже годі було. Ходив на вид спокійний, хоч мовчаливий. Але чим близше надходив речинець відїзду і чим більше батько занепадав на силах, тим більше Славко ставав нестерпимо дразливим. Просто не вміли з ним дома говорити.

Він поїхав до Львова з Наталкою, котра хотїла спробувати в мясниці щастя.

Приїхали на дворець завчасу і ждали з годину. Але ось уже і надходила хвиля відїзду; по почекальнях повідомлено подорожних, що каса отворена. Славко вийшов з комнати і здивував ся дуже, побачивши Заборовского коло каси. Сам не знав, що з собою почати. Але Заборовский побачив єго і зачіпив:

— А ви, пане Левіцкий, куди?

— Оттак троха в сьвіт, жінки шукати! Вже крайний час! — зажартував собі Левіцкий.

Покупували білети. Левіцкий думав розлучити ся з Заборовским, але той здержав его і в сїнях мав з ним таку тиху розмову:

— Пане Левіцкий, я вам маю щось сказати. Ви знаєте, що я вас дуже поважаю. Але ви мені останніми часами устроїли таку комедию, що я сам не знаю, що про неї і думати. Ви знаєте, яку?

— Яку?

— Адже ви мені цілком збаламутили дівчину!

— Я о то не старав ся; так якось само зложило ся...

— „Зложило ся!“ — повторив Заборовский. — Та я сам знаю, що дівчина не залюбить ся в тім, котрий їй не сподобає ся, але ви повинні були їй то з голови вибити.

— Я старав ся!

— Старав ся, старав ся! — сердив ся Заборовский.

— Що-ж я иньшого міг зробити?

— Гм... Та се правда! Але чи ви думали, що моя донька для вас відповідна пара?

— Думав над тим.

— Ну, і...

— Ну, і видумав, що чому би мені панна Маня не до пари?

— Як же то ви думаєте? — обурив ся Заборовский.

— Думаю, що коли я чесний чоловік — а ви самі кажете, що мене дуже поважаєте — то ваша донька може бути для мене зовсім відповідна пара.

— Здурів хлопчиско! — не втерпів Заборовский.

— Не здурів, пане, — відповів Левіцкий, при звичаєний до таких слів дідича, — бо з другої сторони я добре памятаю, що я незначний і бідний теольог, а ваша донька заможна.

— Так є, в тім сук! — потвердив дідич. — Я би на ту женитьбу ніколи не пристав і моя жінка також ні. Я против вас, як чоловіка, не маю нічого, але ви і найменшою надією не дуріть ся, раджу вам.

— Не бійте ся, пане! За високі пороги на мої ноги — чи так? — спитав ся Славко глумливо.

— Ет, не говорили бисьте! Я сам зробив дурницю, що перший раз з селянкою оженив ся, сам трохи не збанкрутував через свій ідеалізм — отже тепер дітий своїх на ту саму дорогу не пуцу. Розумієте?

— Розумію.

— Ліпше останьмо ся добрими приятелями.

— Радо на се годжу ся.

На пероні задзвонили в друге. Оба розлучили ся. Заборовский усів у віз другої кляси, Левіцкий з Наталкою до третьої кляси і поїхали до Львова.

В переділї Левіцкого численні подорожні — від часу до часу здивовано зглядали ся на него; їх певно дивувало, чому він до нікого не хотїв відзивати ся, навіть до сестри мало що говорив.

XXIV.

Наталку примістив Славко у Дороша і сам замешкав у него на два дні, поки переніс ся на пресвітерку до сьв. Юра. У Дороша застав Славко недостаток. Нічого дивного; плата Дороша не вистарчала на дороге львівське житє. Хоч він і єго жінка старали ся свої злидні закрити перед гістьми, але Славко не потребував довго розглядати ся по двох тісних бідних комнатках, не потребував нічого випитувати ся у швагра і сестри, Зоні, щоби знати, як живуть. Бути може, думав він собі, що молоденьке подруже в тих перших місяцях спільного житя не відчуває своїх злиднів так, як він то відчуває; але-ж на таке бідне житє вязати ся з кимсь — то справді треба мати відвагу.

Дороші приймали гостей дуже сердечно; оправдували ся, що ще не загосподарили ся як треба, але мали певну надію, що, чим далі,

тим лучше буде їм поводити ся. Славко слухав їх оправданя і, хоч сам мав иньшу думку, надій їм не відбирав. Дивив ся на се подруже, як батько дивить ся на дитячі збитки. Нехай, думав собі, живуть у мріях, поки молоді. Вразило его лише, що Дороші і Наталка зовсім не противили ся тепер намірови его, висьвячувати ся безженним. Славкови мимоволі прийшло на думку, що всі в тім можуть мати свій рахунок; заболіло се его на хвилю, а там і роздумав, що дивувати ся їм годі. Зоня хотіла собі лиш зажартувати з брата і спитала ся раз его про Маню, чому не зміг її „зловити“; брат відповів так отверто, шо панна за ним, а родичі против него, шо сестрі відійшла охота дальше брати его на глум. Ще й стали его всі потішати: хто знає, казали, як ліпше; донька дідича все-таки пані, привикла до иньшого житя, за сьвященником з часом почула би ся нещасливою... Славко просив їх, щоби ним не журили ся, і звів розмову на иньші справи.

Але сам про себе думав над тим, чи шукати тепер стрічі з Манею, чи таки не давати про себе знаку цілий місяць і аж по висьвяченю станути перед нею, обезпеченим від усяких мрій про слюбний вінець і перстїнь. Виїджаючи до Львова, він не писав Мані нічого про свій намір; тепер же, у Львові,

думав над тим, що мав би їй сказати, як би з нею стрітив ся. Чи признати ся їй до всего чи ні? Чи розстроювати її на цілий карнавал — тепер, коли она може як найлучше забавляє ся — чи мовчати? Рішив, що красше зовсім не шукати стрічі з нею.

Та знов прийшло єму на думку, що она, не знаючи нічого, готова посилати дальше листи до него в Залісе, а там ще мати отворить їх — і вийде непотрібна неприємність. Ще не рішив ся, як би тому зарадити, як зовсім несподівано побачив Маню на улиці з тіткою.

Дороші, Наталка і Славко вибрали ся в гостину до тітки Горошинського, в котрої жила торік Зоня. Ішли ринком, аж ту зі skleпу вийшла Маня з тіткою. Славко зараз пізнав її, майже несвідомо схопив за капелюх і поклонив ся. Она счудувала ся, почервоніла ся, склонила легко голову, сказала щось тітці, очевидно хотіла її здержати, щоби привитати ся зі знакомим, але тітка на се не згодила ся. Сіла у повіз, що ждав на неї, мусіла й Маня сісти. Повіз затуркотів по каміню і відїхав.

„От, і добре!“ подумав собі Славко. „Тепер уже до Заліся не буде писати; знає, що я тут“. Був рад, що так склало ся, і не ломив собі над тим голови, які підозріння могли повстати у Мані. Певно подумає собі, що

я приїхав у гості до сестри — і більше нічого. А се і добре.

Та коли вечером вернули ся з гостини в тітки Горошиньського і Славко поклав ся спати разом з Дорошем в „сальонику“, то довго не міг заснути. Спершу балакав хвилю з Дорошем, відтак слухав розмови сестер у сусідній комнаті, хоч не міг багато почути; вкінці всі вже спали, лише єго сон не брав ся.

Нагадав собі розмову з Заборовским на двірці. Правда! адже Заборовский тепер також у Львові, разом приїхали! От з ним мав би Славко охоту ще раз розмовити ся. Що він собі гадає? Каже, що поважає єго, але проте доньки за него не видав би! Глухий, зарозумілий шляхтич, що сам у своїй молодости нарушив шляхотські традиції, тепер свій молодечий поступок називає дурницею, женить ся з бароновою, бере маєток, стає щораз більше гордим, починає інакше вести дім, жадає більшого поважання для себе, перецінює себе, а Славка понижає. Що-ж се таке, як не понижене: „здурів хлопчиско!“ —

Ковальські уважали єго женихом, не відповідним для своєї доньки, видали її за Порубського, а єго обидили відмовою. Він то перетерпів, другої панни не шукав, аж Маня заступила єму дорогу. Не старав ся він її со-

бі зискати, не дбав дуже о єї ласку, поважав її, бо с за що, але думки не мав її любити, її брати. Сама вела розмови так, що годі було не зміркувати з того єї прихильности до Славка; він то мусів оцінити, мусів її за се поважати, мусів її любити як сестру, бо за прихильність годі відплачувати ся байдужністю. Але ся друга любов чи була така як та перша до Стефки? — —

Стінний годинник вибив помалу дванадцятю годину. Славко перевернув ся на другий бік, отворив очи, глянув по темній комнаті, не побачив нічого, і знов замкнув очи. Ах! коби вже раз заснути! А то снує ся по голові Бог знає що! І коли-б хоч з того був який хосен!... Але заснути проте не міг.

Чи любив він Маню так як Стефку?... Ет, пусте! Любив чи не любив, але жадної не взяв. А чому не взяв? Раз Ковальські не схотіли, другий раз Заборовські не хочуть. А коли они не хочуть, то нехай їх Бог милує; Славко на-стілько цінить себе, що о таку ласку не стоїть. Покаже їм всім, що єму на женитьбі зовсім не залежить, не дасть себе обиджати і понижати. — —

От подурив ся ще раз в дівчині — вже послідний раз в житю — і досить того! Є ще на сьвітї иньші ціли, для котрих не шкода й жите посвятити. Є родина, є Залісе...

Коли-б так можна в Залісію остати ся! думав собі Славко. Вже село пізнав потроха, тепер би можна почати роботу. —

На ціле жите. — —

В дворі Маня, єго бувша любка, а на приходстві він, Ярослав Левіцкий, сотрудинок батька. — —

Батько хорий — чотири сестри необезпечені — бабуся, мати — ах, Боже, яке то жите! — —

.....

На другий день Славко пішов до голяря, казав обголити собі вуса і бороду, подивив ся в зеркало, засьміяв ся сам із себе, бо змінив ся відразу, і вернув ся до сестри. Переодягнув ся в реверенду і вийшов в місто за орудками. Мав діло і до консисторії. Ішов певним ходом, рад у душі, що вже раз рішив ся, що чинити. Ніші мав зголосити ся до висьвячення і мав замешкати в „пресвітерці“ у сьв. Юра на який місяць або й більше, поки не випустять на волю.

В міскім городі стрітив Заборовского і поздоровив єго. Дідич здивував ся, станув, засьміяв ся і поглядом здержав Славка.

— А най же вас — каже — качка копне! Та я вас ледви пізнав! Так змінили ся! Що-ж ви задумуєте чинити?

— Висьвячувати ся.

— Безженним ?

— Безженним.

— Гм... задумав ся Заборовский. — То є мудра постанова і zarazом глупа.

— Як все на сьвітї — договів Славко.

— І то правда — признає Заборовский.

— А не будете пізнійше жалувати свого поступку ?

— Не знаю; годї знати. Здає ся, часом буду, а часом ні.

— Гм... А де думаєте осїсти ?

— В Залісію. Хочу багька виручити.

— Се добре... Навіть дуже добре. Для мене, для села, для вашої родини... се гарно з вашої сторони... Лише...

— Лише що ?

— Ну, байка! І се уладить ся... говорив дідич як би сам до себе.

— Що таке ? — питає ся Славко цікаво.

Але дідич не сказав. Славко здогадував ся, що дідич мав певно на думці свою доньку. Прийшла єму охота посперечати ся з ним, чому єго обидив тоді на двірци, але розважив і дав спокій. Він же багько Манї, не ворог їй, не хоче бути ворогом і єму, так нехай вся пригода помалу забуває ся. Заборовский розмовляв ще добру хвилю зі Славком, і так очевидно прихильно, як би хотїв дяку-

вати йому, що дав Мані спокій, і як би притім не дивувався ні йому ні своїй донці.

Розійшлися. Славко дивувався сам собі, що був такий спокійний. Як ніби рано обголив вуси і одягнув уся в реверенду, щоби піти до сьв. Юра, так від того часу немов забув цілу пригоду з Макею, а навіть не бажав собі бачити її з нею. Бо і що-ж би мав з нею говорити? Всяка любов по якімсь часі збирає уся в однім питанню: „Поберемо уся, чи ні?“ Коли можна побрати уся, то можна ще якийсь час по давньому любити уся, бавити уся мріями і надіями; коли-ж годі, то що найменше не розумно мучити себе і дівчину.

Славкови здавало уся се таким ясним, що й не думав над тим — в перших днях. Переніс уся спокійно до пресвітерки в сьв. Юрі і ждав на висьвяченє. Було їх там разом чотири питомці, що мали висьвячувати уся, всі крім Славка жонаті.

По першім висьвяченню на субдиякона в неділю вечером Славкові товариші пили пиво, а він лежав нероздягнений на ліжку і думав.

— Отче Левіцький, вставайте до компанії! Що ви так думки думаете! — відзивали уся товариші.

Левіцький не хотів пити пива; слухав розмови молодих субдияконів.

— Ех! коби ту наші жінки були!

— А я що й но дві неділі тому оженив ся!

— І розлучили вас! То прикро... На цілий місяць. Я вже три місяці тому, як справив весіле, і за жінкою тужу...

— Огче Левіцкий! Та бо шануйте свій стан і держіть з нами! Правда, що ви, соеєлєв, можете колись бути нашим єпископом, але поки-що випийте з нами!

Занесли єму пиво аж до ліжка. Славко встав.

— Журите ся, що жінки не найшли собі? Не журіть ся, менше клопоту. Моя мене вже раз висварила. Остро бере ся.

— А моя як зварила раз кюски, то можна було ним скрині ліпити, як столярским каруком.

— А моя — говорив третій, що оженив ся тому дві неділі, — вже мені пригадує, як я раз на празнику дав їй петрушку продавати. Не забула мені.

Славко присів ся до товаришів, закурив і став сам жартувати. —

По другім висвяченю на диякона в тижни відвідали єго на пресвітерці сестри Наталка і Зоня і брат Генко, питомець духовної семинарії. Прийшли і зовсім прибили єго сумною вісткою, яку одержали від матери,

що батькови щораз гірше. Сестри плакали, Наталка не знала, що чинити: хотіла бути на висьвяченю брата і хотіла хоч би зараз їхати до дому. Мала іти ще раз на вечерок, та тепер уже не піде. Без потреби приїхала до Львова; для тих двох вечерниць у львівській Руській Бесіді не варто було трудити ся...

Стали ще раз перечитувати лист матери і виміркували, що Наталка може ще остати ся тих кілька днів, поки брат висьвятить ся, а по тім чей єго зараз пустять на волю, то всі разом поїдуть до дому. Наталка остала ся. Славко вже не жартував з товаришами. —

В суботу перед третім висьвяченням прийшла до него Наталка. Розповіла єму новину, що на улиці випадково стрітила ся з Манею Заборовскою. Він налякав ся.

— І що ти їй сказала?

— Сказала, що завтра ти вже будеш сьвящеником...

— А она?

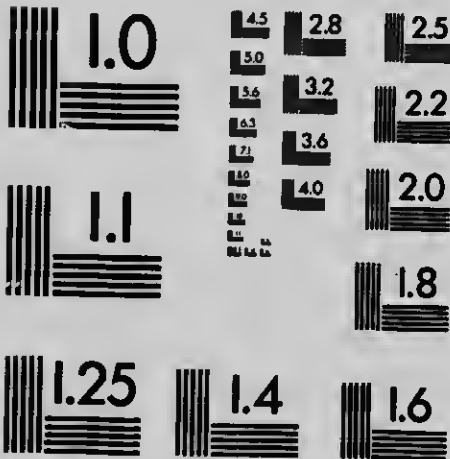
— Так поблідла, що страх! Питала ся, чи ти оженив ся. Я їй кажу, що ні. Кілька хвиль не відзивала ся, ішла зі мною, потім просила мене, щоби я відвела її до тітки... а говорила так тихо, як би мала зімліти. Она тебе любить, Славку!

— А далі що?

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

— Питала ся, чи могла би завтра прийти подивити ся на твоє висьвяченє.

— І прийде?

— Прийде.

— На що? То цілком не потрібно.

— Що тобі шкодить?

— Я не хочу — боронив ся Славко не-терпеливо.

— Я-ж не піду завтра казати їй, щоби не приходила.

— Ну, врешті нехай приходить. Нічого страшного. І більше ти з нею не говорила?

— Она, видко, не знала, що ти задумав висьвятити ся безженним.

— Повинна була знати; я-ж єї батькови казав.

— Може їй батько не сказав.

— І кажеш: поблідла дуже? Бідна, нехай родичам подякує! — —

Отся новина була для Славка дуже при-кра. Він не бажав собі, щоби Маня була на висьвяченю єго, бояв ся стрічі з нею, хоч не почував за собою ніякої вини; не міг придумати перших слів, які би міг промовити до неї — і zarazом здавало ся єму, що таки, коли-б зійшов ся з нею, рад би був тому, як той чоловік, що був виставлений на велику покусу, а не піддав ся їй.

Цілий вечір і пізно в ніч думки його снували ся то біля ліжка хорого батька, то біля зажуреної дідички. Одна журба другу перемагала; спомини з минувшини мішали ся з почутєм сумної теперішности; сумніви розбивали душу, як подзвінне. Веселі розмови товаришів сночи, до котрих приїхали жінки, щоби на другий день бути на їх висьвяченю, пригадували ся єму в одно, як збитки безжурних школярів, а власні думки немов робили єго перед часом старим, богатим в досьвіді. В серцю єго відзивало ся на хвилю щось, немов заздрість до товаришів, котру в другій хвилі поборювало почутє доброго несамолюбного вчинку. Пробуджений на хвилю жаль за близше неозначеною стратою зникав чим скорше перед холодною думкою, що до розбору єго положеня приступала зі старечим спокоєм.

Тяжкий вечір мав Славко перед своїм висьвяченєм.

В неділю підчас висьвячення Славко кілька разів споглядав у ту сторону, де в лавках сиділи сестри, Дорош і брат Генко. Манї там не було. Дивувало се єго троха, але zarazом і рад був з того. Аж коли вже церемонія скінчила ся і він, утомлений та почервопїлий, вертав ся з пресвітерії до сестер, нараз в дальших лавках побачив її. Сиділа з похиленою головою і не дивила ся на него.

— Маня є — шепнув він сестрам так, як би просив у них поради, що єму чинити.

Сестри оглянули ся: — Ходім до неї!

— Ото з тебе зух! — закпив собі Дорош з Левіцкогого.

Левіцкий зрозумів ті кпили і з міною, на хвилинку надто жалісною і розчарованою а на хвилинку надто поважною і гордою, приступив з сестрами до Мані. Маня вже вийшла з лавки.

— А ми й не знали, що ви також тут. Чому-ж ви до нас не присіли? — почала Зося.

— Я спізнала ся — відповіла Маня тихо, підійшла до Славка і подала єму мовчки руку. — Ви не гніваєте ся на мене, о. Левіцкий, що я спізнала ся на ваше висьвячене? — питала ся з таким задумчивим, а любим усьміхом, з таким легенько докірливим поглядом! — Я не могла; тітка не пускала.

Левіцкий мовчав; добре хоч, що сестри виручили єго в розмові...

Вийшли з церкви.

— Коли їдете до дому? — питала ся Маня в Левіцкогого, не в сестер єго.

— Я вже тепер просив, щоби мене пустили. Мушу доконче їхати до батька...

— Дасьте мені знати, коли поїдете? Дайте, дайте знати; то поїду з вами, з На-

талкою, з Зонею. Зоня, чую, також їде; то мені не потрібно ильшої опіки в дорозі.

— Ваш батько готов гнівати ся.

— Не журіть ся: я вже не дитина.

— Мене пустять мабуть уже завтра. Нині мені скажуть. Я вас повідомлю.

Вийшли на площу сьв. Юра і пустили ся в місто. Славко чудував ся спокоеви Мані. Розмовляла зі всіми, а кілька разів і зажартувала собі так легенько, незначно, як би не бажала обидити товариство, зажурене тяжкою недугою батька.

Відвели її до дому, а самі пішли до Дороша на обід. — —

На другий день прийшла телеграма від матери, щоби dokonче всі приїздили, бо батько жде... Се вижданє батька затревожило всіх невміру.

Славкови і Генкови дозволили зараз відіхати.

Післанцем повідомили Маню, що їдуть. На двірці справді застали її разом з тіткою. Тітка познайомила ся зі всіми і повірила братаницю опіці о. Левіцкого. Нарікала, що Мані ні з того ні з сего нараз dokonче забагло ся вергати ся до дому, так що годі було їй відмовити. Видко, навкучило ся їй уже у Львові. Наталка і Зоня були маломовні; они нині вже кілька годин плакали і раді були на крилах.

злетіти до Заліся. Наталка нарікала на себе, що дала ся намовити їхати до Львова в такий час, коли батько дома хорий. Здавало ся їй, що тій недузї она винна, і не могла заїти тихого хлипаня навіть поміж чужими людьми на двірці.

А вже в окремім переділї воза, де всі, крім Дороша, що не міг виїхати, засіли, обі сестри не могли здержати сліз і знов заплакали. Довго старала ся Маня їх успокоїти, поки і сама заплакала, але так гірко, що то не лише сестри, але і братів здивувало. Тодї сестри сіли собі коло Манї праворуч і лїворуч, взяли її за руки, стали її просити, щоби не плакала, цілували її, самі крізь слези усміхали ся, аби тільки її розвеселити.

Славкови переходив мороз тілом, коли дивив ся на ту подїю; він розумів сей плач Манї...

Але розмови між ними і до самого дому не було такої, щоби Маня хоч яким словом виявила скриту причину свого смутку. Жалувала Зою і Наталку, пригадувала собі недугу своєї матери, і їй жалко стало. Казала так, але в єї сумних очах, якими нераз спозирала на о. Ярослава, можна було вчитати ще одну причину плачу...

На стації, де висіли з залізниці, вже ждали на них сані, на котрі зараз і сіли. Цілу дорогу тільки часом перекидали ся словами поміж собою; сестри все лиш наказували фірманови, щоби погаяв скорше та випитували ся, що чувати дома. Фірман знав лиш одно, що з панотцем зле. Нині вже по двох лікарів їздив.

Перед двором в Залісію станули. Заборовський був тоді на подвірю і здивував ся, побачивши Маню. Вибіг против неї, зачав випитувати ся — але Левіцкі вже не слухали їх, казали гнати до дому.

Дома на ганку стояла заплакана Горошиньська і привитала їх словами: — Добре, що ви вже приїхали...

Братя і сестри і не витали ся з нею, а просто пішли до комнати, де лежав хорий батько. Ступали легенько, мов би батько спав, а они не хотіли єго збудити. Але батько не спав, тільки лежав, тяжко віддихаючи і мов без памяти.

Увійшли в комнату, о скільки можна було, без стуку. Там стояла бабуся і мати. І з ними приїзжі не витали ся, не чули потреби. Переглянули ся тільки всі своїми почервонілими від плачу очима і вже себе розуміли. Доньки мали очевидну охоту припасти до ліжка з великим плачем, але бабуся

суворим поглядом здержала їх від того. Сама приступила до ліжка і промовила над головою недужого: — Василю, діти приїхали.

О. Василь тільки застогнав глухо. Діти ледви здержували ся від плачу. Славко тремтів на цілім тілі.

— Василю, діти приїхали.

Треба було недужому ще кілька разів повторити сю вістку, заким він по тяжкім отупіню прийшов троха до памяти.

— Славко є? — були єго перші слова.

— Є, вже висвячений — відповіла мати.

— Піднесіть мене троха — просив хорий.

Єго піднесли на подушках, він блукав хвилю очима по комнаті, поки не замітив Славка на вколішках у свого ліжка. За Славком всі иньші діти попадали на коліна та поспирали ся на ліжко.

— Всі ви ту? — спитав ся о. Василь.

— Малих нема — відповіли єму.

— Прикличте їх!

Прикликали Мариню, Клявдзю, а малу Влодзю принесли на руках.

О. Василь оглянув цілу свою родину — а всі заховували ся так тихо, навіть мала Влодзя мовчала, тільки дивила ся на всіх цікавими очима — оглянув і став відмовляти

молитву, похиливши голову на груди. Потім з тяжким трудом троха підняв тремтячі руки і прошепотів:

— Най вас Бог благословить і я благословлю.

Доньки не могли здержати плачу і захлипали. Але бабуся сказала їм таким голосом „тихо“, що всі відразу замовкли, лише Влодзі і малій Клявдзі вже на плач зібрало ся.

О. Василь не міг відтак добру хвилю промовити, опустив руки безсильно на покривало, а голову на груди, поки знов отворив очи і вдивив ся в Славка:

— Славку?

— Що, тату?

— Я всіх лишаю на твою опіку.

— Добре, тату.

— Памятай! Ти найстарший...

— Буду памятати.

— Дороша нема?

— Не дали єму відпустки. Він не знає, що ви такі хорі. Ми єму напишемо.

— Не потрібно, най пильнує школи.

— А тобі, Зоню, як?

— Добре, тату.

Зоня сказала се таким жалісним голосом, що маленька Клявдзя і Влодзя мов на знак в голос розплакали ся, а Мариня сховала голову в сукню Горошинської. Почувши плач.

дітий, о. Василь затремтів і опустив голову на подушки. Застогнав притім, але в тім стоні єго більше було глухого, придавленого плачу, як почутя болю, від недуги.

— Забирайте ся, діти! — приказала бабуся, що при цілій тій сцені заховала таку рівновагу духа, як би се не єї рідний син лежав на ліжку.

Діти винесли ся тихо з комнати. Доньки утікли в кухню і там уже дали своему жалеві волю.

Славко з мамою пішов до батькової канцелярії. Влодзя прийшла за ними. Вчепила ся мами, просила ся на руки і здивованими очима дивила ся на брата; не пізнавала єго, тепер обритого і в реверенді.

— Ходи, Влодзю до мене; мама змучені.

— Я тебе не знаю — відповіла дитина.

— Та се Славко — обясняла мати.

— Славко не такий, не хоцу.

Надбігли ще Мариня і Клявдзя і обступили брата. Він їх обняв за шиї, цілував і привляв: „Бідні мої маленькі хробачки!“ — —

А ті маленькі хробачки на другий день були справді бідні; помер їм батько, опікун цілої родини, що і сам гаразду не зазнав і дітий в гаразді не міг лишити...

Залісе втратило свого пароха.

.....

XXV.

В рік потім посв'ячували нову церкву в Залісю. Невелика і недорога та сьвятиня божа, в порівнанню з давною деревляною церквою, була правдивою прикрасою бідного села. Вибудували її на тім самім місци, де перша стояла, поміж старими липами на горбку.

Сірі високі муровані стіни церкви, три бляхою криті бані, блискучі хрести на них виглядали далеко величавійше, ніж почорнілі бальки і латаний дах давної церкви. Тому й не диво, що ціле Залісе було на свою церкву горде. Ще вона не була готова, а вже і найменша дитина оглядала її і з надвору і з середини з великою цікавістю; тепер же, коли її посв'ячували, ціле село прийшло помолитися і подивитися на велике сьвято. Приїхав сам владика, приїхало з десять сьвящеників, парада була така велика, що в Залісю подібної не запам'ятали. Було на що подивитися.

А з чого були заліські селяни найбільше вдоволені, то з того, що дістали нову, гарну церкву, так сказати-б, даром. Не коштувала она їх ані гроша, хіба що котрий дав добровільно. Того дня імя Козакової доньки, Анниці, споминали всі, почавши від владики аж до дурноватого Антошка, з належним поважанєм, і разом нагадували собі сумну долю єї батька Козака, котрий так довго запивався, поки раз не замерз на дорозі. Казали також, що Мошко Зільбер мав украсти у него багато гроший, але ні сам Козак, поки жив, ні родина єго не могли того Мошкови доказати — і так, як легко прийшли Козаків гроші, так легко і пішли. Тільки й користи з них було, що сини Козака купили собі кілька куснів ґрунту більше, як перше мали.

Того дня, коли посвячували церкву, бабуся Клявдя і єї невістка, вдова по покійнім о. Василю, тільки на коротку хвилинку показали ся в церкві, бо не мали часу. Треба було готувати велику гостину для владики і иньших гостей. Тільки гостей і таких знатних, як нині мали бути, вже давно на приходстві в Залісію не було. Під доглядом старої їмості не лише наймички, але і невістка і внучки мали нині гірку годину. Всі дома знали, що при таких нагодах стара їмость робить ся така остра, як би не знати о що

ходило; а иннішне сьвято она, видко, вважала незвичайно великим і вже від трох днів приготовляла ся як до великої битви. І спати стара не хотіла, все щось собі пригадувала, розказувала, в найтемнійший куток заглядала, найменшої дрібниці не забула — все лиш на то, аби гостий гідно прийняти. Сама вдова о. Левіцкого, хоч далеко молодша від бабусі Клявдії, і не менше рада прийняти гостий як найкрасше, сідала утомлена і безрадна та дивувала ся невсипучій запопалливості і пам'яті старушки.

Але за те гостина, яка почала ся вже добре аполудня, випала просто величаво. Бабуся увихала ся, як молодичка; все бачила крізь свої окуляри, і то, що діяло ся в гостинній, і то, що в кухні. Тут она що-йно була коло владики, дідича і дідички та їх доньки Мані, щоби подивити ся, чи внучки Ольга, Наталка і Зоня, котра приїхала зі Львова, добре звивають ся коло гостий; тут она що-йно пожаргувала собі зі старим деканом, а ту вже в другій хвилі в кухні чути було єї приказуючий голос до найминок, котрих висилала з полумисками. І аж тоді успокоїла ся та присіла до гостий, коли ті вже почали говорити промови. Тепер її вже виручав Славко з братом Генком і Горишиньским, кстрі, як мужчини, вміли лучше „ходити коло скла.“

Бабуся підсунула окуляри на ніс і слухала з побожністю різних промов. Пили на здоровле владики, дідича колятора, декана і цілої родини Левіцких в руки бабусі. Бабуся ні з того ні з сего нагадала собі свого покійного сина о. Василя і прослезилася. Послухала ще кількох промов — і вийшла до кухні подбати за чорну каву.

В комнатах зробилося весело і гамірно. Славко походжав вдоволений і доглядав, щоби кому чого не забракло. Збирався і він випити на честь селян, але вичікував, бо мав надію, що хтось його втім виручить, і хотів, щоби перше старші говорили. Тимчасом ждав і ждав, і нікому на думку не прийшло, згадати при сій нагоді і менших братів.

Так він промовив сам.

Як господар дому подякував гостям за участь, вказав на то велике вражінє, яке нинішне сьвято зробило на всіх, згадав Анницю Смітову і перейшов на селян. Розповів коротко свої досьвіди, які зібрав у Залісю, підніс добрі прикмети селян, потребу їх осьвіти і опіки над ними — і випив на їх честь.

Промова его зробила вражінє. Сам владика зараз прикликав его і розмовляв з ним привітно. До розмови вмішався дідич і на радости при владиці заявив, що хоче мати Левіцкого парохом з Залісю. Владика

випитував ся про село. Особливо хотів знати, кільки в нїм є диких супружеств. Дізнав ся від о. Ярослава, що аж сім.

-- Так богато? — дивував ся владика.
— Ану, кажіть їх прикликати.

Славко післав за дикими супружествами, а тимчасом завів розмову з Манею. Нинї говорили они собі вже, не як колишня пара залюблених, але не менше приязно. Ті усміхи, що являли ся на їх устах, ті недосказані думки їх свідчили нераз, що мали би собі богато дечого сказати, пригадати, але обоє не хотїли рушати минушини.

По пирі гості розійшли ся по комнатах і по городї. Владика вийшов на ганок і відсапував. Славко привів перед него чотири дикі супружества; иньших не міг післанець віднайти. Владика встав і мав до них правдиву проповідь на тему, що нема щастя і благословеня без Бога.

Проповідь єго була повна цитатів із сьв. Августина, евангелиста Луки, апостола Павла, сьв. Амврозия і Давидових псальмів — а закінчив окликом сьв. Матея: „Боже, поможи нам, бо пропадаємо!“

Селяни і селянки зітхнули і вдарили ся побожно в груди.

Відтак владика почав з ними розмову. Приступив до першої пари.

— То ви не жиєте з собою?

— Не жиємо.

— Ти не любиш свого чоловіка?

— Люблю — відповіла жінка.

— Любиш? — здивував ся владика і питає ся селянина: — А ти її любиш?

— Люблю.

— А чому ж ви не жиєте разом?

Селянин поклонив ся, вхопив владика за руку, поцілував і каже:

— Та я би, прошу владика, не від того. Жив би разом, але єї тато обіцяли мені дати загін поля і не дали. То я єї не хочу.

Владка не знав, що на то сказати. Він не міг зрозуміти, що наш селянин задля загона поля покине жінку, хоч її любить...

КОНЕЦЬ.

НИКРДУР

Загальна бібліотека.

Кожде поодинокє число коштує 30 сот.
Кождий томик елеґанцко брошурований
можна набути окремо.

До тепер появили ся отсі томики :

- 1—6. Б. Лепкий: Начерк історії української літератури (до нападів Татар.)
7. Ів. Левицький Нечуй: Запорожці.
8. Ля-Фонтен: Байки (з 4 обрааками.)
- 9—11. Карпенко-Карий: Суєта (ві вступом Б. Лепкого)
- 12—14. Літературні характеристики укр. письменників:
І. Іван Франкс (Поезиї) нап. А. Крушельницький.
- 15—16. С. Руданський: Сьпівомовки (зі вступ. Лепкого.)
17. М. Вовчок. Девять братів і десята сестра Галя.
- 18—20. Ахеліс. Начерк соціольогії.
21. Д. Н. Мамін-Сибіряк: Чутлива совість.
- 22—23. Фрідріх Ніцше: Так мовив Заратустра. Часть I.
- 24—25. Фрідріх Ніцше: Так мовив Заратустра. Часть II.
- 26—27. Юрий Кміт. В затїнку й на сонци.
- 28—29. Збірник Народних пісень і дум.
- 30—33. Чайківський. Всесь. Істория I. Стариина Істория
34. Кіплінг: От собі казочки (в двома ілюстр.)
- 35—36. Кіплінг: От собі сторійки (з трома ілюстр.)
37. Бераон: Новоженці, комедія в двох діях.
- 38—39. Ніцше: Так мовив Заратустра Часть III.
40. Байки Езоба (з чотирома ілюстрациями).
- 41—43. В. Барвінський: Скошений цвїт, повість.
- 44—47. Др. І. Раковський: Психольогія.
48. Андреев Л. Три оповіданя.
- 49—50. Карпенко-Карий: Хазяїн, Комедія.
51. Вовчок: Сестра, Козачка, Чумак (оповіданя.)
52. Б. Бернаон: Понад сили, (Драма.)
- 53—56. Чайківський: Всесьвітна істория II. (серед. віки).
- 57—59. Ніцше: Так мовив Заратустра Ч. IV. (конець).
60. Марко Вовчок: Від себе не втечеш, (оповіданя.)
- 61—62. Г. Ібзеи: Будівничий Сольнес, Драма.
- 63—64. Гоголь: Тарас Бульба, повість з ілюстр.

65. Рудайський : Цар-соловей. Каака.
 66. Молієр : Лікар-Шуткар, жарт в 1 дії.
 67. Котляревський : Наталка Полтавка, укр. опера.
 68—72. Чайківський : Всесвітня Історія III. Нововічна.
 73—74. Николишин : Ровладде. (Драма).
 75. Вовчок Кармелюк, Невільничка, (оповідання).
 76—77. Геновефа, опов. (а обраак.)
 78. Куліш : Орися, — Дівоче серце. Січові гості.
 79. Ольга Кобилянська : Некультурна (новеля).
 80. Мелянхольційний валець.
 81—84. Фраице : На "білих скалах, повість.
 85—86. Л. Толстой : Живий труп. Драма.
 87—91. О. Барвінський : Образки а роавитку Русиинь.
 92. Яричевський : Княгиня Любов, Драма.
 93. Вовчок : С.я. Одерка, Чари, Ледащиця.
 94—98. Б. Лепкий : Мачерк іст. україи. літер. Кинжка II.
 99. Вовчок : Іститутка.
 100—103. В. Антонович : Коротка історія Коааччини.
 104. Аверчеико : Гуморески.
 105. Барвінок : Русалка.
 106—107. Богдан Лепкий : Літературні характеристики
 укр. письменників : П. М. Шашкевич. З ілюстр.
 108—110. Куліш : Чорна Рада. (Повість) в ілюстраціями
 та вступом і поясненнями Б. Лепкого.
 111. Толстой : Полонений на Кавкааї. Правд. подія.
 112—113. Вергаон . Вступ до метафізики.
 114. Аиатоль Фраис : Комедія про чоловіка що оже-
 нив ся в иемовою. Жарт в 2 актах.
 115—120. Олександр Барвінський : Образки з грома-
 дяньского і письменського роавитку Русинів
 II. часть (з 12 портретами, 13 картинами).
 121—123. Кобилянська О. : Земля I. Повість.
 124—126. " II.
 127—128. Шов. Б. : Цаар і Клеопатра. Історія.
 129. Вовчок М. Не до пари. Два сини і ииьші оповід.
 130—134. Маковой : Залісе. Повість.

ДАЛЬШІ ТОМИКИ В ДРУКУ.

Кождий томик можна набути також в гарній кар-
 тоновій оправі. Тоді коштує доровше о 20 до 40 сот.

Гроші треба вислати наперед.

